

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020
LXII. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 3. szám

TANULMÁNYOK

Ribi András • A budai káptalan országos hatáskörének kezdetei 371

Somogyi László • A Nagy Háború szürke zónája. A váci civil internálótábor működésének története 399

Fodor Gábor • Egy magyar kórház Konstantinápolyban 413

Turbucz Dávid • Régi források, új értelmezési lehetőség. Horthy Miklós fővezéri tevékenysége 425

Buzgó Gábor • Földreform a Bihar vármegyei Nagylétán az 1920-as években 453

Fuchs György • A Dolesch–Velich-ügy. Nyilas tisztviselők internálása Pest megye Kiskőrösi járásában 1944 nyarán 471

FORRÁS

Kornis Gyula: Napló (Közreadja: Dévényi Anna) 497

TANULMÁNYOK

A BUDAI KÁPTALAN ORSZÁGOS HATÁSKÖRÉNEK KEZDETEI

RIBI ANDRÁS

THE BEGINNINGS OF THE NATIONAL COMPETENCE OF THE CHAPTER OF BUDA

By analysing the reports made by the chapter of Buda between 1301 and 1460, the paper seeks to answer the question of how the institution's national competence as a place of authentication had emerged by the late Middle Ages. After an early start in the mid-fourteenth century, an important step was the move of the royal court to Buda around 1385, but then a royal decree that can be dated to 1397 and the foundation of the university at Óbuda blocked the process. Thus, it was only after 1437 that, parallel to the changing course of domestic politics, intensive activity on a national scale began.

Keywords: chapter, reports, national competence, Buda, Middle Ages

Palicsnai Péter esztergomi kanonok egy 1460. május 6-án, Sienából keltezett levelében számolt be az esztergomi káptalannak arról, mi történt a régóta húzódó sasadi tizedper ügyében a római Kúrián, majd javaslatokkal látta el egyházát keresetük megfelelő összeállítása érdekében. A tanácsok között előkelő helyen említi a kánonjogi doktorátussal rendelkező kanonok,¹ hogy a szokásjog értelmében a vizsgálatok és eltiltások ügyében csak az óbudai – de önmagát mindvégig budainak nevező – és a fehérvári társaskáptalannak járhatnak el az egész ország területén.² Ekkor tehát egy jogban igen jártas személy számára már tudvalevő volt az a kiváltság, amelyet később törvények is említettek,³ az utó-

Ribi András, tudományos segédmunkatárs, MTA–PTE–ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387 Kutatócsoport. A tanulmány az MTA–PTE–ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia 1000–1387 Kutatócsoport (1421707) támogatásával készült.

- ¹ Személyére lásd C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás*. Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7) 139. 28. sz.
- ² „... quia nec capitula nec conventus extra comitatum possunt mittere homines suos ad inquirendum vel inhibendum demptis paucis capitulis Weteribudensis et Alberegalis, ut est de consuetudine regni Ungarie...” C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*. Bp., 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8) 142.
- ³ „De capitulo Bosznensi statutum est, quod ex quo eius canonici totaliter destructi esse dignoscuntur, pro reformatione illius ecclesie, que in honorem sancti Petri constructa est, habeant facultatem ubique per totum regnum pro testimonio capitulari ambulare adinstar capituli Budensis” 1498. évi 12. tc. *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. I–VI. Ed. János M. Bak – Leslie S. Domonkos – Paul B. Harvey Jr. Los Angeles, 1989–2012. (The Laws of Hungary. Series I/3) III. (1458–1490) 94–95. Vö. az esztergomi káptalannak országos hatáskört engedélyező 1556. évi 39. cikkelyel. *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895*. I–XX. Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896–1901. IV. (1526–1608. évi törvénycikkek) 416.

kor pedig leginkább Verbóci István *Hármaskönyve* révén ismerhet:⁴ az eljárások tekintetében (*in executionibus*) néhány hiteleshely országos hatáskörnek örvendett a középkori Magyarországon. Bár Palicsnai – igazodva az őt ekkor leginkább foglalkoztató peres eljárás jellegéhez – csak a vizsgálatokat és az eltiltásokat említette, az összes későbbi forrás általánosságban beszél eljárásokról, így fenntartások nélkül számolhatunk a toszkán városból írt levéllel az országos hatáskörű hiteleshelyek első írásos említéseként.

Maga az országos hatáskör ugyanakkor jóval korábban létezhetett: a fehérvári káptalan példája nyomán láthattuk, hogy a Szűz Mária-prépostság mellett működő közhitelű intézmény már 1410 táján eljárt távoli ügyekben, bár ezen eljárások száma éppen a Zsigmond király 1437. évi halálát követő zavaros belpolitikai időszakban nőtt meg. Nem véletlen tehát, hogy Palicsnai Péter is ennek az időszaknak a végén mutatott rá erre a lehetőségre.⁵ A fehérvári hiteleshelyek példájának áttekintése azt is igazolta, hogy Eckhart Ferenc évszázados, mindössze néhány példával megvilágított hipotézise megállja a helyét. Ezek szerint országos hatáskörű hiteleshelyekre azért volt szükség, mert egyfelől a több megyét is érintő eljárásoknál, nagy adományoknál gyorsabb és olcsóbb volt egy intézményhez címezni és vele végrehajtatni a parancsot az adott területen illetékes hiteleshelyek helyett, másfelől pedig így az udvarban tartózkodóknak is volt hova fordulniuk távol fekvő birtokaikkal kapcsolatos peres ügyekben.⁶

A budai káptalant illetően hiányoznak a témával kapcsolatos alap kutatások, sőt általánosságban is a magyar medievisztika elhanyagoltabb témái közé tartozik az amúgy igen jó forrásadottságokkal rendelkező intézmény.⁷ A prépostság hiteleshelyi tevékenységéről mindaddig csupán egy rész tanulmány látott napvilágot Kubinyi András és Fügedi Erik tollából, akik a budai káptalan Pozsonyból visszakерült, 1510 és 1522 közötti bevallásokat tartalmazó jegyzőkönyvét vizsgálták meg. Maguk a szerzők is hangsúlyozták, hogy a külső hiteleshelyi munkára vonatkozóan ez alapján semmiféle következtetést nem lehet levonni.⁸ A káptalan országos hatáskörét ugyanakkor Solymosi László megemlítette a *Korai magyar történeti lexikon* vonatkozó szócikkében: a szerző szerint a királyi kápolna oklevéladó tevékenységének 1374. évi megszüntetése után az Óbudán működő káptalan vette át annak hiteleshelyi feladatait, ami összefüggésbe hozható az egész országra kiterjedő hatáskörrel.⁹ Magam az ezzel kapcsolatos fenntartásaimat egy másik írásomban fogalmaztam meg, hiszen

⁴ „Demptis testimoniis capitulorum Albensis, Budensis et Bosnensis ecclesiarum, atque conventus Cruciferorum de Alba, qui in quibuscunq; executionibus per totum regnum Hungariae et partes sibi subjectas procedendi habent auctoritatem...” *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The "Tripartitum")*. Ed. János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady. Idyllwild, 2005. (The Laws of Hungary. Series I/5) II. 21.

⁵ Ribi András: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? *Turul* 91 (2018) 91.

⁶ Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon/Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Szerk. Rokolya Gábor. [Ford. Csókay Balázs – Dreska Gábor.] Bp., 2012. (Studia Notarialia Hungarica Tomus 11) 71–72. A tézis igazolását lásd Ribi: Miért működött, 88–89.

⁷ A budai káptalannal kapcsolatos historiográfiáról általánosságban lásd Ribi András: A budai káptalan archontológiája (1388–1457). In: *Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok*. Szerk. Thoroczkay Gábor. Pécs, 2020. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1) 50–51.

⁸ Kubinyi András – Fügedi Erik: A budai káptalan jegyzőkönyve. In: *Történeti Statisztikai Évkönyv 1967–1968*. Szerk. Acsády György et al. Bp., 1970. 10–11.

⁹ Solymosi László: Hiteleshely. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. 264.

a kápolnaispáni oklevelek több mint 90%-a bevallás volt, miközben az országos hatáskört valamennyi forrás az eljárásokra vonatkoztatja. Az ugyanakkor elképzelhető, hogy az országos hatáskör gyökereit valóban az udvari hiteleshely működésénél kell keresnünk.¹⁰

A tanulmány célja, hogy a két, országos hatáskörrel rendelkező fehérvári hiteleshely kapcsán kidolgozott módszer segítségével feltárja a budai káptalan hasonló jogosítványának kezdeteit. A kronológiai határok meghúzásánál két szempont vezérelt. Egyfelől záróakkordként logikusnak bizonyult a Palicsnai-féle levelet alapul venni, hiszen ebből – mivelhogy a levélíró szokást emleget – további kutakodás nélkül is bizonyosak lehetünk abban, hogy 1460-ban már érvényesült ez a kiváltság. Másfelől szerettem volna a három, *medium regni*ben működő hiteleshely országos hatáskörére vonatkozó adatokat összehasonlítani, így a talán első nekifutásra nyilvánvalónak tűnő 1374 helyett 1301-nél kezdtem a vizsgálódást. A kezdetek vázolója azért is lényeges, mert bár világos – egyetértve Solymosi Lászlóval¹¹ –, hogy az országos hatáskör kérdésének mélyebb magyarázata nem választható el az egyes intézményeknél, a helyi jellegzetességek a két fehérvári hiteleshely gyakorlatában is fontosnak bizonyultak.¹² A tanulmányban egyúttal arra is választ keresek, hogy az egyes időszakokban mennyire volt szükség Magyarországon országos hatáskörű hiteleshely(ek)re.

Forrásadottságok – tágabb magterület – időbeli eloszlás

Az 1301 és 1460 közötti időszakból,¹³ a budai káptalan részéről 655 jelentés maradt fenn.¹⁴ Az ügyek mintegy 40%-a természetesen Pilis és Pest megyére vonatkozik, de a fehérvári hiteleshelyekhez hasonlóan egy tágabb magterület is meghatározható. Ez alatt azt a néhány szomszédos megyét értem, ahol szintén eljárhatott egy-egy hiteleshely.¹⁵ Tekintélyes, központi fekvésű intézmények esetén ez igen nagy területet ölelhetett fel, gyakorta összefüggésben az adott intézmény birtokainak körével. A fehérvári káptalan esetében a

¹⁰ Ribi András: „A kápolnaispánság önálló oklevél adó”. Az udvari hiteleshelyként működő királyi kápolna eljárásai (1317–1374). [Megjelenés alatt.]

¹¹ Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai*. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 192.

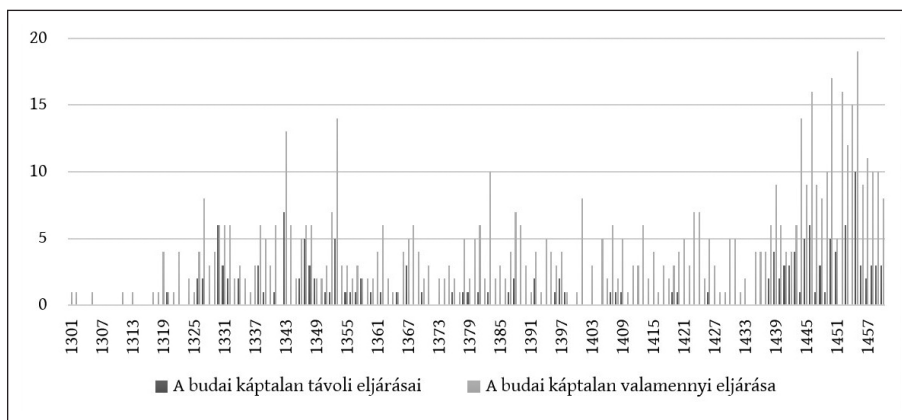
¹² Erről bővebben lásd Ribi András: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban. *Századok* 153 (2019) 313–337.

¹³ Az Árpád-korból fellelt jelentések listája: 1268 k. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Pest–Bp., 1871–1931. (= Zichy) I. 19.; 1270–1272. Zichy I. 28.; 1275. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 936., *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874. (= ÁÚO) IX. 135–136.; 1276. ÁÚO IX. 157–158.; 1279. e. ÁÚO IX. 227–237.; 1280. január 18. MNL OL DL 1060.; 1280. augusztus 27. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 261 478.; 1283. október 18. MNL OL DL 31 055.; 1291. november 24. MNL OL DL 49 681.; 1295. január 17. ÁÚO X. 430–431.; 1300. szeptember. 12. MNL OL DL 40 274.; 1300. október 19. MNL OL DF 277 223. Van továbbá egy hamis oklevél is: 1295. március 9. ÁÚO XII. 574–575.

¹⁴ A jelentések számába beleértettem azokat a parancsleveleket is, amelyekre a válasz nem vészelte át az elmúlt évszázadokat (22 db).

¹⁵ Vö. Kubinyi–Fügedi: A budai káptalan, 9.

tágabb magterület nyolc, a keresztes konventnél öt kelet-dunántúli megyére terjedt ki.¹⁶ Az okleveles anyag feldolgozása nyomán a budai káptalan tágabb magterülete összesen kilenc közigazgatási egységet ölelt fel a 14–15. században: ezek a Pilissel és Pesttel szomszédos Fejér, Komárom, Esztergom, Hont, Nógrád, Heves és Külső-Szolnok megyék voltak. A bevallások alapján definiálható törzsterület – Komárom megyét kivéve – szintén egybeesik ezzel a régióval.¹⁷ A fehérvári példák alapján azok az eljárások utalhatnak az országos hatáskörré 1301 és 1460 között – számuk 156 –, amelyeknél a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei a fentiekől részben vagy egészben eltérő vidékekre szálltak ki. A feltételes mód használatát elsősorban az ügyek időbeli eloszlása indokolja (1. ábra).

1. ábra. A budai káptalan eljárásai, 1301–1460

A grafikon egyfelől mutatja, hogy a probléma vizsgálatára 1320 előtt nincs érdemi lehetőség. Mindez érthető, hiszen ekkortájt állt helyre a béke az országban, és I. Károly király udvara is csupán 1323-ban költözött az ország közepén lévő – Csák Mátétól hat évvel korábban visszaszerzett – Visegrádra.¹⁸ Másfelől látványos, hogy a tágabb magterületen kívüli – a grafikonon sötét színnel jelzett – eljárásoknak alapvetően két csúcspontja figyelhető meg: az egyik hullámhegy a 14. század középső évtizedeire esik, a másik pedig a már említett 1437 utáni időszakra. A kettő között gyakorlatilag elenyésző a távoli eljárások száma: olykor hosszú évekig nem hagyták el a budai káptalan kiküldöttei a tágabb magterületet, holott a jelentések összességének számsora arra utal, hogy a forrásadottságok terén különösen nagy változás nem történt az 1370 és 1440 közötti időszakban. Mindez szükségképpen felveti annak a lehetőségét, hogy a két csúcspont eljárásai nem egészen egyformák. Ezt erősíti, hogy a birtokba vezetések még az 1360-as években is határjárással egybekötve történtek. Ezek a határjárások pontosan az országos hatáskörű

¹⁶ Ribi: Miért működött, 87–88.

¹⁷ Kubinyi-Fügedi: A budai káptalan, 13–14.

¹⁸ Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon. I. I. Károly és uralkodása (1301–1342)*. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 88.

hiteleshelyek egyik fő előnyét – a gyors és olcsó(bb) ügyintézését – tették zárójelbe.¹⁹ Ráadásul a nagy, több megyében fekvő birtokokra kiterjedő adományok sem tartoztak – néhány kivételtől eltekintve – az Anjou-kor jellemzői közé.²⁰

A problémák sorát tovább szaporítja, és a témában való alapos elmélyülést még inkább indokolja, ha áttekintjük a korszak távoli eljárásai által elért megyék listáját (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. A budai káptalan eljárásai során felkeresett megyék

	Megyék	1374 előtti eljárások évköre	Eljárások száma (db)	1374 utáni első eljárás időpontja	Eljárások száma (db)
1.	Abaúj	1330–1362	3	1407	2
2.	Arad	1330	1	1426	2
3.	Baranya	1332–1349	4		
4.	Bars	1327–1365	2	1446	4
5.	Békés	1326	1	1408	2
6.	Bereg			1455	1
7.	Bihar	1334–1346	2	1407	6
8.	Bodrog	1343–1355	11	1442	1
9.	Borsod	1320–1347	2	1396	9
10.	Csanád			1426	1
11.	Csongrád	1326–1360	8	1420	2
12.	Gömör	1347	1	1441	5
13.	Győr	1332–1352	2		
14.	Keve			1426	1
15.	Kőrös	1346	1	1450	2
16.	Krassó			1426	1
17.	Moson			1439	2
18.	Nyitra			1388	9

¹⁹ Vö. Ribi: Miért működött, 81. A magyar történettudomány korábban nem különösebben foglalkozott a határjárások elmaradozásának okával és időpontjával (lásd Szabó István: *A középkori magyar falu*. Bp., 1969. 107–120.), ám széles körben ismert, hogy az Anjou-kor végétől – nyilvánvalóan a birtokhatárok rögzülésének következtében – erre a hosszadalmas jogi procedúrára már nem volt szükség minden egyes birtokba vezetés alkalmával. A témáról legutóbb Nógrády Árpád tartott előadást, melynek eredményei remélhetőleg hamarosan írásos formában is megjelennek. Lásd <https://tti.btk.mta.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/hirek/3347-birtok-es-birtoklas-a-kozepkori-magyarorszagon.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2020. március 30.)

²⁰ Csukovits: *Az Anjouk*, I. 102., uő: *Az Anjouk Magyarországon*. II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 101–102., 120.

	Megyék	1374 előtti eljárások évköre	Eljárások száma (db)	1374 utáni első eljárás időpontja	Eljárások száma (db)
19.	Pozsega			1445	2
20.	Pozsony	1347–1357	3	1379	13
21.	Sáros	1348–1362	2	1409	3
22.	Somogy	1331–1370	5	1376	17
23.	Sopron	1332	1	1448	2
24.	Szabolcs	1346	2	1446	2
25.	Szatmár			1388	2
26.	Temes			1453	1
27.	Tolna	1279. e. ¹ /1343	2	1392	11
28.	Trencsén	1327	1		
29.	Turóc			1448	1
30.	Ung	1347–1367	6	1381	1
31.	Valkó	1339	1	1445	3
32.	Vas	1332	1	1453	1
33.	Verőce			1396 k.	1
34.	Veszprém	1331	1	1387	7
35.	Zágráb	1358	2		
36.	Zala	1331–1338	3	1446	4
37.	Zaránd	1347	1		
38.	Zemplén	1349–1362	2	1455	4
39.	Zólyom	1351	1		
	Összesen:		27		33

Bár látható, hogy a magterület kilenc megyéjével együtt összesen 48 megyébe jutottak el a budai káptalan kiküldöttei,²² az ügyek időbeli eloszlása megyénként is nagyon eltérő. A legszélsőségesebb példákat említve Békés, Kőrös, Valkó, Vas vagy Zala megye esetében a korábbi és a későbbi eljárás között több mint száz év telt el, ami az 1. ábrához hasonlóan nem éppen a folyamatos működésről árulkodik.

²¹ Ez az egyetlen olyan Árpád-kori eset, amikor a budai káptalan kiküldöttei elhagyták a tágabb magterületet: a nyulak-szigeti apácák érdekében hajtottak végre néhány határjárást Tolna és Somogy megyében, Mojs királynéi tárnokmester adománya nyomán. ÁÚO IX. 227–237.

²² A fehérvári konvent 1526-ig 51, a fehérvári káptalan 45 megyébe menesztett küldötteket. Ribi: A fehérvári káptalan és kereszties konvent, 313.

Ennek megfelelően a továbbiakban célszerűnek tűnik több – legalább két – részletben, a korszakhatárt első lépésben hipotetikus jelleggel 1374-nél meghúzva, vizsgálni az érintett okleveleket. Összességében megállapítható, hogy a 14. század végi és a 15. századi ügyek mindenben megfeleltethetők az eckharti definíciónak és egybevágnak a két fehérvári hiteleshely közül alaposabban megvizsgált keresztes konventnél tapasztaltakkal. A hiteleshelyi eljárások típusát tekintve a birtokba vezetések száma (70 db) – amelyek miatt elegendő volt egyszer kiszállni egy távoli helyszínre –, messze meghaladja a peres eljárások számát (25 db), az ügyek valamivel több mint negyedében (24 db) pedig több megyét is érintett ez eljárás.²³ Az országos hatáskörben végrehajtott eljárások jelentőségét a budai káptalan esetében is a kedvezményezettek névsora mutatja. Az oklevelekben a teljesség igénye nélkül találkozhatunk az Alsólendvai Bánfi,²⁴ a Gergelylaci Buzlai,²⁵ a Gúti Ország,²⁶ a Hédervári,²⁷ a Hunyadi,²⁸ a Korlátkövi,²⁹ a Pálóci,³⁰ a Perényi,³¹ a Rozgonyi³² és a Szapolyai³³ családok tagjaival, a prelátusok közül pedig Kanizsai János esztergomi érsekkel,³⁴ a váci püspökkel³⁵ vagy éppen a vránai perjellel.³⁶ A korszakban elért megyék száma és földrajzi fekvése is azt támasztja alá, hogy az Óbudán működő társaskáptalan valóban az egész ország területén eljárhatott ekkor.

Ezzel szemben a korábbi, az 1320 és 1374 közötti ügyeknél azt tapasztaljuk, hogy ha nem is sokkal, de a peres eljárások száma (36 db) meghaladta a birtokba vezetések számát (25 db); utóbbiak nyilvánvalóan határjárással történtek. A több megyét érintő ügyek száma is alacsony – mindössze nyolc (13%) –, ráadásul ezek egy részében az eljárás helyszínénél szolgáló birtokok a megyehatárokon csoportosultak.³⁷ Mint azt alább hamarosan részletezem, a kedvezményezettek névsora ebben a korszakban sem volt jelentéktelen, de messze nem tűnik olyan exkluzívnak, mint a 15. századi ügyeknél, ráadásul igen magas volt az egyházi intézmények aránya is. A budai káptalan kiküldöttei – Erdélyt kivéve – az ország minden részében előfordultak már a 14. század folyamán is.

²³ A fehérvári konvent esetében a birtokba vezetések száma pont kétszerese volt a peres eljárásokénak, a több megyét érintő ügyek aránya pedig 39%. Vö. Ribi: *Miért működött*, 88–89.

²⁴ Pl. 1450. augusztus 20. MNL OL DL 14 986.

²⁵ Pl. 1445. július 25. MNL OL DF 208 584.

²⁶ Pl. 1456. október 20. MNL OL DL 15 105.

²⁷ Pl. 1445. január 31. *A Hédervári-család oklevéltára*. I–II. Szerk. Radvánszky Béla – Závodszy Levente. Bp., 1909–1922. (= Hédervári) I. 215–220.

²⁸ Pl. 1453. június 1. MNL OL DL 37 621.

²⁹ Pl. 1453. október 17. MNL OL DL 102 836.

³⁰ Pl. 1441. július 22. MNL OL DL 13 637.

³¹ Pl. 1392. december 6. Tringli István: *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Bp., 2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44) (= Perényi) 167. sz.

³² Pl. 1438. augusztus 28. MNL OL DL 13 201.

³³ Pl. 1459. szeptember 22. MNL OL DL 15 374.

³⁴ Pl. 1397. augusztus 4. MNL OL DL 8234.

³⁵ Pl. 1383. április 24. k. MNL OL DF 243 840.

³⁶ Pl. 1455. július 31. MNL OL DL 106 542.

³⁷ Jó példa Magyar Pál gimesi várnagy nejének az ügye, amely Győr, Sopron és Vas megye határvidékét érintette, és amelyet egyetlen királyi ember hajtott végre a budai káptalan közreműködésével. Lásd 1332. december 5. MNL OL DF 273 935.

A budai káptalan távoli eljárásai a 14. század középső évtizedeiben

A fentiek tükrében tisztázásra vár: miként kezeljük ezeket a korai ügyeket? A látványos különbségek ellenére beszélhetünk-e a budai káptalan esetében már az Anjou-korban országos hatáskörrel, vagy eltérő magyarázat áll a távoli eljárások hátterében? A jelenség mellett azért sem szabad szó nélkül elmenni, mert az összes, 1320 és 1374 közötti *relatió*t tekintve a távoli eljárások aránya igen magas, több mint 23%.³⁸ A másik két, később országos hatáskört nyert hiteleshely, vagyis a fehérvári káptalan és a keresztes konvent esetében ugyanebben a periódusban csak 6,5, illetve 3,8% a távoli kiküldetések aránya,³⁹ ráadásul ezeknek a kivételesnek tekinthető eseteknek a hátterében szinte kivétel nélkül egyedi jelenség állt: személyes kapcsolat vagy szomszédos egyházi intézmény. Ugyanakkor közös jellemzője a három hiteleshely távoli eljárásainak, hogy a 14. század középső évtizedeiben ezek többsége nem határjárással egybekötött birtokba vezetés, hanem valamiféle peres ügy volt.⁴⁰

A budai káptalan távoli kiküldetéseit akkor tudjuk kontextusba helyezni, ha áttekintjük – a fent említett fehérvári intézményeken túl – néhány hiteleshely eljárásainak területi hatókörét. A boszniai káptalan esetében Tóth Ildikó szerint ez a 14. században a Dráva-Száva közére, Valkóra, Pozsegára és Baranya megye déli részére terjedt ki,⁴¹ míg magam arra jutottam, hogy a 15. század végén az eljárások nagy része a diakóvári központ körülvevő Valkó megyére korlátozódott, bár a kiküldöttek időről időre a szomszédos Bács, Bodrog, Baranya, Kőrös és Pozsega megyékben is előfordultak. Az 1498. évi törvényi szabályozás nyújtotta országos hatáskör lehetőségével a székeskáptalan nagyon ritkán tudott élni.⁴² A garamszentbenedeki konvent eljárásait Keglevich Kristóf 1355-ig tárgyalta: kutatásai szerint meghatározóan Bars megyébe szálltak ki a hiteleshelyi kiküldöttek, de alkalmanként Nyitra és Hont megyében is előfordultak néhány kivételes, távolabbi eljárásban.⁴³ A leleszi konvent külső hiteleshelyi működésével kapcsolatban közismert, hogy az – mivelhogy az intézmény egy olyan területen működött, ahol kevés volt a konkurens hiteleshely – igen nagy területre terjedt ki: Kumorovitz Lajos Bernát összesen 18 északkeleti megyét sorolt fel, de kronológiailag ezek körét sajnos nem szűkítette.⁴⁴ A pannonthalmi konvent magterületét Dreska Gábor Győr, Komárom és Veszprém megyék területében – utóbbi esetében annak a Bakonytól északra fekvő részében – határozta meg, bár a kiküldöttek néhány alkalommal Sopron, Moson és Pozsony megyékben is eljárak.⁴⁵ A kivételek sorát néhány Somogy (1360), Tolna (1383) és Zala (1384) megyei eljárás szapo-

³⁸ 61 távoli eljárásra 201 tágabb magterületet érintő ügy jut.

³⁹ Ez 11, illetve 1 oklevelet jelent.

⁴⁰ Ribi: Miért működött, 86–87.

⁴¹ Tóth Ildikó: Káptalan a déli határszélen. (A boszniai székeskáptalan területi hatóköre a XIV. század közepéig.) In: „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 628.

⁴² Ribi: Miért működött, 94.

⁴³ Keglevich Kristóf: A garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi tevékenysége (1232–1355). *Fons* 15 (2008) 242.

⁴⁴ Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. *Turul* 42 (1928) 5.

⁴⁵ Dreska Gábor: *A pannonthalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500*. Bp., 2008. [Doktori disszertáció] 122.

rítja, de ezek a helyszínek összefüggésben állnak a monostor birtokállományával.⁴⁶ A pécsi káptalan hiteleshelyi tevékenységét Koszta László és Fedeles Tamás vizsgálta. Kutatásaik szerint a működés törzsterülete Baranya megye volt, de a szomszédos dél-dunántúli és Dráván túli megyékben, illetve Bodrogban is megfordultak a kiküldöttek.⁴⁷ A szomszédos pécsváradi konvent hatásköre Kőfalvi Tamás szerint elsősorban Baranya megye északi részére terjedt ki, de természetesen a megye egész területén, illetve a szomszédos Bodrog, Somogy, Tolna és Valkó megyében is eljárhattak párhuzamos jelentőként.⁴⁸ A dél-magyarországi pozsegai káptalan esetében – melynek hiteleshelyi tevékenységét szintén Koszta László vizsgálta – a területi hatáskör elsősorban Pozsega megyére terjedt ki, de az intézmény közhitelességgel bírt Verőce, Kőrös és Valkó megyékben is.⁴⁹ Végezetül a szekszárdi konvent esetében Szakály Ferenc úgy találta, hogy annak hatásköre elsősorban Tolna megye területét foglalta magában, de a szomszédos megyék közül Baranya, Bács és Bodrog területén kicsit sűrűbben, Somogyban és Fejérben már ritkábban fordultak elő a kiküldöttek.⁵⁰ Tudjuk továbbá, hogy 1317 és 1374 között a királyi kápolna volt hivatott az udvarban élők hiteleshelyi igényeinek kielégítésére, amely nem közvetlenül intézte a távoli birtokok ügyét, hanem két lépcsőben, a vidéki hiteleshelyek bevonásával folytatta le az eljárásokat. Alkalmazottaik leginkább csak helyben, Visegrádon vagy Budán szálltak ki idézések céljából.⁵¹

Összességében tehát azt látjuk, hogy a vidéki hiteleshelyek csak esetlegesen jártak el távolabbi célpontoknál, ez utóbbi ügyek pedig vagy az adott intézmény birtokhálózatával vagy egyéb kapcsolattal általában megmagyarázhatók. A rendszert minden bizonnyal az észszerűség alakította ki és eleinte a szokásjog szabályozta, hiszen 1351-ig a hiteleshelyi hatáskorról átfogóan semmilyen törvény nem rendelkezett.⁵² Az 1351. évi 22. törvénycikk ugyanakkor kimondta, hogy a királyi ember csak abból a megyéből vagy kerületből származhat, ahol az alperes lakik, az idézések és vizsgálatok esetében pedig a legközelebbi káptalan tanúbizonyosságához kell fordulni.⁵³ A rendelkezés egyik intézménnyel sem tett

⁴⁶ Dreska: *A pannonhalmi konvent*, 70. 251. j.

⁴⁷ Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*. Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.) 79–95.; Fedeles Tamás: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete (1354–1526)*. In: *Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szerk. Weisz Boglárka. Szeged, 2003. 11–12.

⁴⁸ Kőfalvi Tamás: *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*. Szeged, 2006. 42.

⁴⁹ Koszta László: *A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig. A közhitelű oklevéladás kezdete. Századok 132 (1998) 22.*

⁵⁰ Szakály Ferenc: *A szekszárdi konvent hiteleshelyi tevékenysége és oklevéladó működése 1526-ig*. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I. Szerk. Dr. Puskás Attila. Szekszárd, 1968. 29.

⁵¹ Ribi: *A kápolnaispánság*.

⁵² Az 1298. évi 3. tc. csupán a közelmúltbéli hatalmaskodások tárgyában utalt arra a gyorsabb ügyintézés érdekében, hogy a különös királyi kiküldött és a négy szolgabíró mellett azoknak a káptalanoknak a tanúbizonyosságával kell lefolytatni a vizsgálatot, amelyek területén a jogtalanság történt. A törvény szövegét lásd *Decreta regni mediaevalis Hungariae*, I. (1000–1301) 50.

⁵³ „Homo autem regius, qui ducitur ad citandum vel ad inquisitionem faciendam, non possit esse aliunde, nisi de eodem comitatu vel districtu, in quo est ille, qui citatur vel contra quem fit inquisitio; et capitulum testimonium de propinquieribus capitulis adducatur ad citandum aut ad inquirendum” 1351. évi 22. tc. *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. I–II. Szerk. Döry Ferenc et al. Bp., 1976–1989. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11, 19) (= DRH) I. 138.

kivételt, így a távoli eljárások lehetősége – kiindulva abból, hogy a törvény világi személyekre vonatkozó része a gyakorlatban szinte tökéletesen megvalósult⁵⁴ – vélhetően alaposan leszűkült.

Ennek hatására érdemes esetszinten áttekinteni a budai káptalan távoli eljárásait is, hiszen számos alkalommal ezek háttere megmagyarázható. Feltűnő, hogy igen magas az éves parancslevélre tett jelentések aránya (25%).⁵⁵ Definíció szerint az éves parancslevél „az oklevélben konkrétan megnevezett hiteleshelyhez szóló nyílt parancs volt, amelynek bemutatása után a felperes az irat érvényességi idején, általában egy éven belül a címzettől a rendszerint teljességre törekvően felsorolt ügyek bármelyikének elintézését kérhette”.⁵⁶ Ez egyben azt is jelentette, hogy a hiteleshely és a felsorolt királyi emberek a felperes ügyében bármely megyében eljárhattak, függetlenül attól, hogy ismerősek voltak-e az adott vidéken.⁵⁷ A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésére vonatkozó vizsgálat további hozadéka volt, hogy a tárgyalt hiteleshely által kapott éves parancslevelek kedvezményezettjei, egyetlen 1357. évi kivételtől eltekintve, kizárólag egyházi intézmények voltak.⁵⁸ A budai káptalan esetében ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy az éves parancslevélre tett jelentések kisebb része, mindössze két eset kapcsolódik egyházi személyhez vagy intézményhez.⁵⁹

Ezekon kívül további 12, éves parancslevélre tett jelentés akad a távolabbi ügyek között, melyek mindegyike Becsei Töttöshöz és Vesszőshöz kapcsolódik. A viszonylag magas esetszámot a rendkívül gazdag Zichy-levéltár magyarázza, amely a vonatkozó oklevelek túlnyomó többségét fenntartotta.⁶⁰ Az első éves parancslevélre adott jelentés 1338-ból származik: az iktatás, határjárás és tudományvétel tárgyában kiállított parancslevelet egy Baranya megyei határjárás kapcsán említi a budai káptalan.⁶¹ Az 1343. év kiugró voltát is (1. ábra) egy Töttös és Vesszős számára kibocsátott éves parancslevél magyarázza. I. Lajos király szeptember 13-án kelt oklevele értelmében tudományvétel, tiltakozás, határjárás

⁵⁴ Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. In: uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* [Szerk. Czukovits Enikő.] Bp., 2003. 578–599.

⁵⁵ Megjegyzés: az alábbiakban közölt százalékos arányok terén természetesen lehetnek átfedések.

⁵⁶ Dreska Gábor: Az éves parancsra adott hiteleshelyi vizsgálati jelentések megfogalmazásáról. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére.* Szerk. Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Bp., 2009. 116.

⁵⁷ Uo. 117.

⁵⁸ Dreska: *A pannonhalmi konvent*, 66. 233. j.

⁵⁹ 1334-ben, Szigfrid garamszentbenedeki apát javára szálltak ki Csongrád, illetve Bihar megyékbe (előbb általános iktató- és tilalmazó-, utóbb általános tudományvevő parancsra), 1356-ban pedig a nyulak-szigeti apácák ügyében fordultak meg Pozsony megyében. Lásd 1334. október 9. *Anjou-kori oklevéltár*. I–. Szerk. Almási Tibor et al. Szeged–Bp. 1990–. (= AOKlt) XVIII. 584. sz., 1334. december 6. 623. sz., 1356. április 10. XL. 196. sz.

⁶⁰ Ezek szerint a család már a 14. század elején kapcsolatban állt a budai káptalannal, ugyanis a testvérek apja, Becsei Imre javára már 1311-ben iktattak. AOKlt III. 185. sz. A még fiatal fiúk ügyében 1330-ban járt először a káptalan egy Arad megyei vizsgálat kapcsán. AOKlt XIV. 248. sz. Ekkor még Imre is életben volt, és barsi ispánként szolgált I. Károlyt. Később ugyanezt a méltóságot Töttös is betöltötte, sőt lévai és utóbb óbudai, illetve visegrádi várnagy, majd pilisi ispán és királyi ajtónállómester is lett I. Lajos uralkodása idején. Testvére zólyomi ispánként tevékenykedett. Lásd Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5) I. 106., 163., 244., 379., II. 27.

⁶¹ 1338. március 29. AOKlt XXII. 153. sz.

és birtokok visszavételének tárgyában a budai káptalan a kedvezményezettek érdekében az országban mindenhol eljárhatott 1344 vízkeresztjének nyolcadáig, „mivel kedvelt és hű udvari lovagjaink, Töttös és Vesszős folyamatosan udvarunkban tartózkodnak és szolgálattunkban vannak elfoglalva, és emiatt képtelenek a velük szemben jogtalanul fellépők nevéől egyenként tájékozódni”.⁶² Az adat fontossága egyértelműen az idézett indoklásban rejlik: minden bizonnyal 1349-ben és 1353-ban is udvari teendőik miatt állítottak ki hasonló parancsokat a testvérek részére, ezek jóvoltából a budai káptalan Baranya és Bodrog megyében is eljárhatott.⁶³

A távoli eljárások között szintén magas azoknak az ügyeknek az aránya, amikor a hiteleshely bírósági ítéletre volt kénytelen elhagyni a tágabb magterületet (13%). Ezek egy része olyan ügyekhez kapcsolódik, amikor egy-egy személy halála vagy kegyvesztetté válása miatt annak valamennyi – különböző megyékben fekvő – birtokát megkapta valaki más.⁶⁴ Ezeknél az eljárásoknál, mutatva az ügy bonyolultabb voltát, a kúriából külön e célra kiküldött személyt kísért a kanonok,⁶⁵ Országbírói⁶⁶ és nádori⁶⁷ ítélet természetesen egyéb okból is távoli megyékbe rendelhetette a budai káptalan kiküldöttjeit.

Több távoli eljárás esetében tapasztalható átfedés a budai káptalan birtokállománya és a kiküldetés helyszíne között (20%). Mindenekelőtt ide sorolhatók a Somogy és Zala megyei ügyek, de az Alföld déli részén, Csongrád, Torontál és Temes megyében is fekszenek birtokai az egyháznak.⁶⁸ Csongrád megyében hat alkalommal is eljárta a káptalan: 1330 elején Ellési Márk és Szúnyog András perében kétszer, majd még ugyanennek az évnek a nyarán két alkalommal Szúnyog András javára is;⁶⁹ nem véletlen, hogy ez az év is a kiugró időszakok közé sorolható (1. ábra). A kedvezményezettek egyébként rendelkeztek udvari kapcsolatokkal, hiszen Szúnyog ebben az időszakban udvari ifjúként is szerepelt,⁷⁰ a helyi

⁶² „... cum magistri Thutheus et Wessceus, dilecti et fideles aule nostre milites continuam in nostra curia faciendi residentiam in nostris servitiis existant occupati et ob hoc de iniuriaribus eis nominatim minime valeant sciscitari...”. 1343. szeptember 13. AOklt. XXVII. 604. sz. Idézet: MNL OL DL 76 713. A parancs eredménye hat darab október 1-én kelt oklevél, amelyek szerint ugyanaz a kanonok és ugyanaz a királyi ember járt el különböző Bodrog és Tolna megyei birtokoknál Töttös érdekében. Lásd 1343. október 1. AOklt. XXVII. 645–646. sz., 648–651. sz.

⁶³ 1349. március 22. Zichy II. 360.; 1353. április 10. Zichy II. 503–504., AOklt. XXXVII. 224–225. sz.

⁶⁴ 1331-ben Tengerdi Miklós valamennyi birtokának iktatására kapott parancsot a budai káptalan Szécsényi Tamás erdélyi vajda javára, aminek kapcsán Somogy, Veszprém és Zala megyében is el kellett járniuk. 1331. augusztus 1. e. AOklt. XV. 299–300. sz., 1331. október 8. AOklt. XV. 408. sz. Hasonlóképpen néhai Apej fia István valamennyi magyarországi birtokának bejárására vonatkozott az a Bacskai András és Berencsi István fiainak jutott országbírói parancs, amely kapcsán Bihar, Kőrös, Somogy és Szabolcs megyében is iktatott a budai káptalan. 1346. május 9. AOklt. XXX. 372. sz., 1346. augusztus 12. AOklt. XXX. 576. sz.

⁶⁵ Vö. Eckhart: *Hiteleshelyek*, 49–50.

⁶⁶ Jánoki Ders fia Tamás fia László esztergomi kispópost borsodi és gömöri ügye: 1347. október 6. – november 19. AOklt. XXXI. 939. sz.

⁶⁷ Récsei György fia János és Csornai Lőrinc fia János zalai ügye: 1338. április 3. AOklt. XXII. 163. sz., 1338. április 10. AOklt. XXII. 170. sz.

⁶⁸ Bártfai Szabó László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp., 1935. 13. Térképre vetítve lásd Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12) 181–182.

⁶⁹ 1330. január 13. AOklt. XIV. 34. sz., 1330. február 28. AOklt. XIV. 110. sz., 1330. június 3. e. AOklt. XIV. 311. sz., 1330. július 8. AOklt. XIV. 398. sz.

⁷⁰ Engel: *Archontológia*, I. 473.

családból származó Ellési Márk pedig annak az Ellési István fia Godnak lehetett a rokona, aki a Drugetek familiárisaként zempléni és ungi alispánként, illetve nevickei várnagyként tevékenykedett az 1330-as években.⁷¹ A fentieken kívül, 1326-ban, László garamszentbenedeki apát, 1360-ban pedig Pétermonostori György és Miklós ügyében szálltak ki erre a vidékre a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei.⁷² A már idézett két zalai és három somogyi ügyön túl a Balaton déli partvidékéhez közel, 1370 táján is eljárta a káptalan: az óbudai apácák részére iktatták Gyugy birtokot.⁷³

Közel 22% az egyházi személyek vagy intézmények köréből kikerült oklevélnyerők aránya, amit indokol, hogy a magyar szokásjog értelmében ezek saját ügyükben akkor sem állíthattak ki oklevelet, ha amúgy rendelkeztek közhitelű pecséttel. A kedvezményezett sorában megtaláljuk a zágrábi püspököt,⁷⁴ a garamszentbenedeki apátot,⁷⁵ a leleszi prépostot,⁷⁶ a szomszédos esztergomi káptalan tagjait,⁷⁷ de pálos perjel⁷⁸ és két, nagy birtokállománnyal rendelkező apácakolostor – az óbudai⁷⁹ és a nyulak-szigeti⁸⁰ – ügyében is elhagyták a tágabb magterületet a budai káptalan kiküldöttei.⁸¹ Az apácakonventek természetesen Pest és Pilis megyei birtokaik, illetve a szomszédság okán állandó oklevélnyerői voltak a hiteleshelynek. Feltűnő, hogy 1353 második felétől a távoli eljárások döntő többsége – a 13 esetből 9 – egyházi oklevélnyerőhöz kapcsolódik, sőt a világi személyhez tartozó ügyek egyike – egy Ung megyei birtokba vezetés – kapcsán is szerepet játszott az ügyben a leleszi konvent; pontosan akkor, amikor egyébként utóbbi érdekében is eljárta ugyanebben a megyében a budai káptalan.⁸²

Szintén külön kategóriát képeznek azok a tudományvételek, amelyek kapcsán sikerült párhuzamosan jelentő hiteleshelyet is kimutatni, hiszen a fehérvári káptalan és keresztes konvent vizsgálata révén kiderült, hogy a távoli eljárások alkalmával ezek aránya nagyon alacsony.⁸³ A budai káptalan esetében a kilenc távoli tudományvétele közül három esetben éves parancslevélre történt az eljárás, további három esetben viszont sikerült párhuzamos jelentő(ke)t kimutatni (lásd a 2. táblázatot).

⁷¹ Zsoldos Attila: *A Druget-tartomány története 1315–1342*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 241., 244.

⁷² 1326. július 17. AOKlt. X. 294. sz., 1360. május 16. MNL OL DL 107 305.

⁷³ 1370–1372. MNL OL DL 5979.

⁷⁴ 1358. augusztus 27. AOKlt. XLII. 952. sz.

⁷⁵ 1326. július 17. AOKlt. X. 294. sz., 1334. október 19. AOKlt. XVIII. 584. sz., 1334. december 6. AOKlt. XVIII. 623. sz.

⁷⁶ 1367. május 14. MNL OL DF 233 784., 1367. május 15. MNL OL DF 785.

⁷⁷ 1347. október 6. – november 19. AOKlt. XXXI. 939. sz., 1365. jún. 28. MNL OL DF 235 820.

⁷⁸ 1358. augusztus 27. AOKlt. XLII. 951. sz.

⁷⁹ 1355. április 26. MNL OL DL 4505., 1370–1372. MNL OL DL 5979.

⁸⁰ 1353. december 7. AOKlt. XLVII. 757. sz., 1356. április 10. AOKlt. XL. 196. sz.

⁸¹ A pécsi székeskáptalan és a zágrábi egyházak ilyen jellegű kapcsolatát már röviden érintette a kutatás. Lásd Fedeles: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete, 21.

⁸² 1367. május 28. MNL OL DF 234 405.

⁸³ Ribi: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 317.

2. táblázat. Párhuzamos jelentők a budai káptalan távoli eljárásainál

Budai káptalan eljárása	Helyszín (megye)	Párhuzamosan jelentő hiteleshely I.	Párhuzamosan jelentő hiteleshely II.
1330. május 2. (AOKlt. XIV. 248. sz.)	Arad	aradi káptalan 1330. április 26. (AOKlt. XIV. 223. sz.)	budafelhévízi konvent 1330. május 3. (AOKlt. XIV. 250. sz.)
1348. október 5. (AOKlt. XXXII. 639. sz.)	Sáros	egri káptalan 1348. szeptember 22. (AOKlt. XXXII. 611. sz.)	jászói konvent 1348. október 18. (AOKlt. XXXII. 694. sz.)
1362. október 10. (AOKlt. XLVI. 467. sz.)	Abaúj, Sáros és Zemplén	egri káptalan 1362. október 6. (AOKlt. XLVI. 462. sz.)	-

Bár az adatok száma nagyon alacsony, jellemző, hogy háromból kétszer abban az északkelet-magyarországi régióban kellett a budai káptalannak párhuzamos jelentőként vizsgálódnia, ahol igen alacsony volt a hiteleshelyek száma.⁸⁴ A harmadik ügy a már tárgyalt Töttöshöz és Vesszőshöz kapcsolódott.

Már az eddigiekből is kiderülhetett – a Töttös és Vesszős számára kiállított, idézett 1343. évi éves parancslevélben egyértelműen benne van⁸⁵ –, hogy a budai káptalan 14. század közepi távoli eljárásai esetén az oklevélnyerők jelentős részének köze volt a király udvarhoz. Ugyan az 1347 és 1355 közötti periódust leszámítva Anjou uralkodóink székhelye 1323 után Visegrádon volt (bár I. Lajos 1355 után sem hanyagolta el Budát),⁸⁶ a mai főváros környéke már ekkor jelentős szerepet játszott az ország gazdasági életében. Függetlenül attól, hogy az uralkodói rezidencia és a kormányzervek csak a fejezetben tárgyalt korszak után költöztek véglegesen Budára, az óbudai káptalan az eljárásokat nagy számban végrehajtó hiteleshelyek közül⁸⁷ az egyik legközelebbi intézménynek számított.⁸⁸ Az udvar kiemelt fontosságát az is mutatja, hogy 18 eljárás – a távoli ügyek 30%-a – abban a nyolc éves periódusban zajlott, amikor I. Lajos király Budán tartotta a székhelyét. Két alkalommal – a királyi birtok, Modor határjárásaikor – az uralkodó saját maga ügyében is kiküldte a budai káptalant Pozsony megyébe.⁸⁹

⁸⁴ Vö. Eckhart: *Hiteleshelyek*, 73–75.

⁸⁵ 1343. szeptember 13. AOKlt. XXVII. 604. sz. Vö. 62. j.

⁸⁶ Kumorovitz Lajos Bernát: A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XV. Szerk. Gerevich László – Tarjányi Sándor. Bp., 1963. 114–115.; Csukovits: *Az Anjouk*, II. 95.

⁸⁷ Vö. Ribí: A kápolnaispánság.

⁸⁸ A mai útviszonyok között a Visegrád–Óbuda távolság kb. 37 km. Esztergom 25 km-re, Vác – igaz a Duna túlsópartján – pedig csak 20 km-re található az egykori királyi palotától.

⁸⁹ 1347. április 11. AOKlt. XXXI. 303. sz., 1357. április 19. MNL OL DL 4658.

Az udvarhoz kötődő oklevélnyerők egy részének köze volt a Druget családhoz,⁹⁰ illetve más bárókhoz kötődő ügyek is akadnak: Treutul Miklós pozsonyi ispán⁹¹ és a Becsei-testvérek, Töttös ajtónállómester, illetve Vesszős zólyomi ispán egy nem éves parancslevélre végrehajtott ügye is ide sorolható.⁹² Az udvarban tevékenykedők közé sorolhatók Márton fia Demeter és Péter fia Máté királyi ajtónállók,⁹³ Rozgonyi László fia Péter és János fia László⁹⁴ – előbbi Csicsva várának ura, utóbbi udvari lovag⁹⁵ –, Péter fia Nagy Pál királyi kulcsármester és a pohárnokok ispánja, aki Paksi Leusták familiárisaként kezdve pályáját később somogyi alispán és kőrösi ispán is lett,⁹⁶ valamint rendelkezett udvari kapcsolatokkal az a Csuda fia László és Csuda is, akik Szerémi Tamás ajtónálló unokatestvérei voltak.⁹⁷ Külön kategóriát képez Magyar Pál gimesi várnagy nejének, Gersei Margitnak az ügye, hiszen ez a magyar történelem első dokumentált fiúsítása.⁹⁸ Az érintett birtokok Győr, Vas és Sopron megye határán feküdtek, így nem csoda, hogy a budai káptalan kiküldöttje egyetlen királyi ember társaságában szállt ki a helyszínre és egy nap alatt végrehajtották a birtokba vezetések.⁹⁹

Végeredményben a budai káptalan 1374 előtti távoli eljárásai között mindössze öt olyan maradt, amely jelen ismereteink szerint egyik fenti kategóriába sem sorolható be. Mind az öt ügyre – két birtokosztály és egy-egy tudományvétel, határjárás illetve birtokba vezetés – még 1351 előtt került sor.¹⁰⁰ Ez az időszak a fent említett törvényi szabályozás és az 1353. évi pecsétrevízió¹⁰¹ tükrében különösen fontosnak tűnik, hiszen innentől kezdve a távoli eljárások – melyek között a 14. század közepén éppen a szabályozásra került peres eljárások voltak többségben – gyakorlatilag szembementek a törvény betűjével, I. Lajos király pedig, úgy tűnik, nem akart kivételt tenni. Mindez egybevág az ismertett adatokkal, hiszen 1353 után a távoli ügyek száma alaposan megcsappant (1. ábra): szinte kizárólag egyházi oklevélnyerő ügyében jártak el a tágabb magterületen kívül a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttjei. Jellemző az is, hogy bár a nápolyi hadjáratokban részt vevők jutalmazása már Itáliában kezdetét vette, és a kancellária még évekkel később is állított ki ilyen tettekért kiváltságleveleket, a budai káptalan fennmaradt jelentései között

⁹⁰ 1320. június 24. AOKlt. V. 814. sz. Borsod megye; 1330. június 25. AOKlt. XIV. 362. sz. Abaúj megye; 1347. AOKlt. XXXI. 1188. sz., 1347. június 2. AOKlt. XXXI. 500. sz., 1348. március 17. AOKlt. XXXII. 113. sz. Ung megye. Az érintett Druget familiárisokra részletesen lásd Zsoldos: *A Druget-tartomány*, 242–243., 245., Engel: *Archontológia*, I. 219., Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Bp., 2001. [CD-ROM] Koppán nem 1. Bábolnai ág.

⁹¹ 1339. június 27. AOKlt. XXIII. 448. sz. Tisztségeire lásd Engel: *Archontológia*, I. 166.

⁹² 1348. május 26. Zichy II. 341–342. Tisztségeikre lásd Engel: *Archontológia*, I. 163., 244.

⁹³ 1332. május 6. MNL OL DL 87 025. Tisztségeikre lásd Engel: *Archontológia*, I. 474.

⁹⁴ 1341. június 5. AOKlt. XXV. 7. sz.

⁹⁵ Engel: *Archontológia*, I. 295., 485.

⁹⁶ 1352. június 2. AOKlt. XXXVI. 409. sz. Tisztségeire lásd Engel: *Archontológia*, I. 176., 253., 477.

⁹⁷ 1326. január 11. AOKlt. X. 12. sz. A rokonságra lásd Engel: *Középkori magyar genealógia*, Kartal nem 1. elágazás.

⁹⁸ Pór Antal: Nemes Magyar Pálné asszony (1310–1372). *Katholikus Szemle* 3 (1889) 465–486.

⁹⁹ 1332. december 5. MNL OL DF 273 935.

¹⁰⁰ 1327. július 1. AOKlt. XI. 344. sz., 1327. július 21. AOKlt. XI. 381. sz., 1347. augusztus 1. – szeptember 26. AOKlt. XXXI. 753. sz., 1349. november 8. AOKlt. XXXIII. 844. sz., 1351. december 2. AOKlt. XXXV. 746. sz.

¹⁰¹ Erről legutóbb lásd Csukovits: *Az Anjouk*, II. 57–58.

nem találunk ezekkel kapcsolatos eljárásokat, holott ebben az időszakban Anjou-kori mércével mérve több (távoli) váuradalom kapott új birtokot.¹⁰²

A továbbiakban még arra a kérdésre is választ kell találnunk, mennyire volt a budai káptalan 14. század közepi kiemelt szerepe egyedülálló. A királyi udvarhoz kötődő sok személy miatt felmerülhet, hogy a Szent Péter tiszteletére szentelt társaskáptalan is egyfajta kényelmi szolgáltatást nyújtott: a budaiak azért járhattak el viszonylag gyakrabban távol a megszokott területüktől, mert az udvari hiteleshely, a királyi kápolna ilyen tevékenységet nem végzett, így tulajdonképpen jól kiegészítette egymást a két közhitelű intézmény.¹⁰³ Mielőtt azonban különleges jogosultságokat tulajdonítanánk a budai káptalannak, meg kell vizsgálni a másik két, királyi udvarhoz közel működő hiteleshely, vagyis az esztergomi és a váci székeskáptalanok okleveles anyagát is, hiszen pusztán földrajzi fekvésükből adódóan ezek is kiszolgálhatták az udvarban tartózkodók igényeit. A kérdést taglaló szakirodalom hiányában a mondott intézmények 1320 és 1374 közötti jelentéseit magam igyekeztem megvizsgálni.

A váci káptalan eljárásai kutatásaim szerint a korszakban legnagyobbbrészt Nógrád megyére szorítkoztak, de a környékbeli – Pilis, Esztergom, Hont, Heves, Pest és Külső-Szolnok – megyékben is előfordultak a hiteleshely kiküldöttei. Mindössze hét esetet találtam, amikor ezt a tágabb magterületet elhagyták: ezek közül három alkalommal egyházi birtokos – a bozóki¹⁰⁴ és a szepesi prépost,¹⁰⁵ valamint éves parancslevélre az egri káptalan¹⁰⁶ – peres ügyében jártak el, a négy világi ügy közül pedig csak kettő volt birtokba vezetés;¹⁰⁷ egy határjárásnál¹⁰⁸ és nádori döntésre egy birtokosztálynál működtek még közre.¹⁰⁹ A felsorolt példák között mindössze egyszer fordult elő, hogy az eljárás több megyét érintett, az így bejárt terület – hét megye – pedig az észak-keleti országrészre korlátozódott.

Az esztergomi káptalan jóval bőségebb okleveles anyagának áttekintése nyomán az derült ki, hogy a nagy tekintélyű testület a fehérvári vagy a budai káptalanhoz hasonlóan szintén igen kiterjedt területen örvendett közhitelességnek. A legtöbb eljárás Esztergom, Hont és Bars megyékhez kapcsolódik, de az ezekkel szomszédos Pilis, Fejér, Komárom, Nyitra, Gömör, Nógrád és Heves megyékben is sűrűn megfordultak a hiteleshelyi kiküldöttek. A kivételes esetek száma és földrajzi kiterjedése jóval nagyobb a váci példánál: az érseki székhelyen működő székeskáptalan tanúbizonyságai szerint 22 alkalommal hagyták el a tágabb magterületet. Az egyházi birtokosok fölénye itt is szembetűnő, hiszen kilenc alkalommal jártak el érdekükben: az oklevélnyerők között ott találjuk a veszprémi¹¹⁰

¹⁰² Csukovits: *Az Anjouk*, II. 50.

¹⁰³ Ribi: A kápolnaispánság; Kumorovitz: A budai várkápolna, 126.

¹⁰⁴ 1357. július 27. MNL OL DL 41 317. Zólyom megye.

¹⁰⁵ 1357. augusztus 13. MNL OL DL 74 825. Gömör megye.

¹⁰⁶ 1371. április 28. MNL OL DF 210 445. Borsod megye.

¹⁰⁷ 1324. június 2. AOKlt. VIII. 296. sz. Zólyom megye; 1345. március 2. AOKlt. XXXIX. 136. sz. Sáros megye.

¹⁰⁸ 1361. május 31. MNL OL DL 41 988. Gömör megye.

¹⁰⁹ 1345. január 4. AOKlt. XXIX. 6. sz. Szabolcs, Szatmár és Zemplén megye.

¹¹⁰ 1342. augusztus 1. AOKlt. XXXVI. 412. sz. Tolna megye.

és a nyitrai püspököt,¹¹¹ a zágrábi káptalant,¹¹² a szepesi,¹¹³ a hántai¹¹⁴ és a pápoci prépostot,¹¹⁵ a sági konventet,¹¹⁶ valamint a nyulak-szigeti apácákat.¹¹⁷ A fennmaradó 13 esetből kétszer a király volt a kedvezményezett,¹¹⁸ így a világi birtokosok ügyében végrehajtott jelentések száma összesen 11.¹¹⁹ Az eljárások típusát tekintve 14 peres eljárást találtam nyolc birtokba vezetéssel szemben, a bejárt területet illetően pedig feltűnő, hogy az egyetlen zágrábi ügyet leszámítva az esztergomi káptalan távoli eljárásai Észak- és Nyugat-Magyarországra korlátozódtak. Több megyét érintő eljárásra csak olyan példát találtam, amelyben az egyik megye a tágabb magterülethez tartozott. Figyelmet érdemel továbbá, hogy az ügyek csaknem fele 1358 utáni, holott az esztergomi káptalan kiadványainak száma az 1360-as és 1370-es években a korábbi időszakhoz képest látványos csökkenésnek indult. További vizsgálat tárgyát képezheti, mi állt ennek a folyamatnak a hátterében, az ugyanis már korábban is felmerült a szakirodalomban, hogy a 14. század vége felé lehetett olyan szándék az udvarban, amely az esztergomi káptalant kívánta országos hatáskörhöz juttatni.¹²⁰

Ettől függetlenül a szomszédos közhitelű intézmények *relatió*inak áttekintése arra utal, hogy legalábbis az 1350-es évekig az udvarban tartózkodók távoli eljárásait a központi fekvésű hiteleshelyek közül leginkább a budai káptalannal hajtották végre. Felmerülhet, hogy ez pusztán a forrásadottságok miatt tűnik így,¹²¹ hiszen a rendkívül gazdag Zichy levéltár aránytalanul sok oklevelet őrzött meg az említett Töttös és Vesszős ügyeiről, ám egyfelől őket az esztergomi és a fehérvári káptalan ügyfélkörében is ott találjuk,¹²² másfelől pedig a távoli eljárások aránya még ezek nélkül is közel triplája a fehérvári káptalan hasonló ügyeinek.

¹¹¹ 1338. április 5. Aoklt. XXII. 166. sz., 1346. december 6. Aoklt. XXX. 894. sz. Trencsén megye.

¹¹² 1346. április 5. Aoklt. XXX. 264. sz. Zágráb megye.

¹¹³ 1339. április 23. – május 8. Aoklt. XXIII. 199. sz. Szepes megye.

¹¹⁴ 1358. július 18. MNL OL DL 98 349. Veszprém megye.

¹¹⁵ 1365. február 26. MNL OL DF 278 130. Vas megye.

¹¹⁶ 1342. április 26. Aoklt. XXVI. 160. sz. Szolnok megye.

¹¹⁷ 1332. december 23. MNL OL DL 2760. Pozsony megye.

¹¹⁸ 1360. április 1. e. MNL OL DL 5159., 1363. február 9. u. Aoklt. XLVII. 63. sz. Pozsony megye, Nagyszombat város ügyei.

¹¹⁹ 1338. január 14. Aoklt. XXII. 14. sz. Győr megye; 1341. június 4. Aoklt. XXV. 370. sz. Zala megye; 1341. augusztus 13. Aoklt. XXV. 568. sz. Liptó megye; 1349. március 15. Aoklt. XXXIII. 170. sz. Trencsén megye; 1350. július 12. Aoklt. XXXIV. 524. sz. Liptó megye; 1358. május 11. MNL OL DL 41 341. Zólyom és Nógrád megye; 1359. május 21. MNL OL DL 4851. Somogy megye; 1361. július 12. MNL OL DF 238 796. Pozsony megye; 1364. szeptember 23. Aoklt. XLVII. 738. sz. Veszprém megye; 1365. október 16. MNL OL DL 89 754. Borsod megye; 1369. április 27. MNL OL DF 238 859. Sopron megye.

¹²⁰ C. Tóth Norbert: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elveszett rendelete. Adalékok a kor kormányzat-történetéhez. In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Szerk. Bilkei Irén – Fedeles Tamás. (Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 4) 61.

¹²¹ Hasonló jelenséget figyelt meg Fedeles Tamás a pécsi káptalan vizsgálatakor: a Bodrog megyét érintő hiteleshelyi oklevelek 80%-a a Bátmonostori Töttös családhoz köthető. Fedeles: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzáskörzete, 13.

¹²² Esztergomi példa: 1348. november 1. Aoklt. XXXIII. 170. sz. Székesfehérvári példa: 1344. január 13. Aoklt. XXVIII. 16. sz.

A budai káptalan kiemelt szerepének a magyarázatára az egyik lehetőség, ha felteszük, hogy átfedés volt a káptalani tagok és a kancelláriában, illetve a kormányzatban dolgozók között, akiknek így megvolt a lehetőségük arra, hogy a valamivel nagyobb bevétellel kecsegtető távoli ügyek végrehajtását a saját egyházi intézményük számára szerezzék meg. Erre az eshetőségre a királyi kápolna oklevéladó tevékenységének megszűnését vizsgálva Kumorovitz Lajos Bernát is utalt, hiszen az utolsó olyan kápolnaispán, aki egyben a titkoskancellári címet is használta, János budai prépost volt, 1374 második felében.¹²³ Bónis György alapvető munkája ugyanakkor nem tud budai kanonokokról az Anjoukori királyi udvarban,¹²⁴ egyedüli kivételként az a kánonjogi tanulmányokat is folytató Paksi Olivér fia István esztergomi őrkanonok és királyi káplán jöhet szóba, aki 1357-ben a budai prépostságot is kérvényezte.¹²⁵ A további segédleteket áttekintve felmerülhet még az 1324–1325 között, udvari alkancellárként tevékenykedő Bátor András budai prépost neve is, ám ebben a korai esetben sem a forrásbázis, sem a hivatali idő rövidege nem tesz lehetővé messzemenő következtetéseket.¹²⁶ Összességében tehát úgy tűnik, hogy az a középkor végi gyakorlat, miszerint a budai kanonokok tekintélyes része olyan udvari hivatalnok volt, aki javadalmához mintegy fizetésképpen jutott, még nem terjedt el az Anjou-korban,¹²⁷ sőt éppen ekkortájt vette kezdetét a klerikusok helyett egy világiakból álló udvari „értelmiség” kialakítása.¹²⁸ Hasonlóképpen árnyalja a fentieket, hogy Szászi János hiába volt 1411 és 1426 között alkancellár – 1419-től budai prépost is –,¹²⁹ a 15. század első harmadában alig-alig hagyták el a budai káptalan kiküldöttei a tágabb magterületet.

Inkább valószínű, hogy az óbudai káptalan kiemelt szerepe mögött részben azokat a tényezőket kell keresnünk, amelyek a fehérvári hiteleshelyeket is frekvenciálttá és megbízhatóvá tették.¹³⁰ Egyfelől a 14. században már egyértelműen Buda volt a Magyar Király-

¹²³ Kumorovitz Lajos Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján. In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1942–1943*. Közzéteszi a Magyar Katolikus Írók Munkaközössége. Bp., 1943. 464.

¹²⁴ Vö. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 29–92. passim.

¹²⁵ C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019. (Subsidia ad media aevi Hungariae inquirendam 9) 45.

¹²⁶ Engel: *Archontológia*, I. 90.

¹²⁷ Kubinyi-Fügedi: A budai káptalan, 21.

¹²⁸ Csukovits: *Az Anjouk*, II. 104.

¹²⁹ Ribí: A budai káptalan archontológiája, 59.

¹³⁰ A fehérvári hiteleshelyek közül a társaskáptalan esetében a szakirodalom már régóta feltételezi, hogy az országos hatáskörhöz jutás, illetve az intézmény széles körű ismertsége összefüggésben lehet azzal a ténnyel, hogy a 14. században a nádori közgyűlésekre az ítélmesterek, írnokok és az uralkodó által a közgyűlésre kirendelt királyi ember mellett a fehérvári káptalan kiküldötte kísérette a nagybíró (szemben a megyei közgyűlésekkel, ahol egy környékbeli hiteleshely kiküldötteje működött közre). Erről részletesebben lásd Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899. 71., Istványi Géza: *A generalis congregatio*. [I. közl.] *Levéltári Közlemények* 17 (1939) 68., valamint néhány 14–15. századi példával kiegészítve Ribí: *Miért működött*, 83., 18. j. Solymosi László arra is felhívta a figyelmet, hogy ez a magyarázat a fehérvári keresztes konvent és a budai káptalan esetében értelemszerűen nem alkalmazható. Lásd Solymosi: *A székesfehérvári káptalan*, 192. Elgondolkodtató mindazonáltal, hogy az 1360-as években több oklevélben is szerepel, miszerint a fehérvári káptalan embere I. Lajos király „írási parancsára” – bár ilyen parancslevelet a Szűz Mária-prépostság magánlevéltárának pusztulása miatt nem ismerünk – tartott a nádorral. Vö. pl. 1364. május 8. AOKl XLVII. 308. sz., 1366. január 8. AOKl L. 55. sz. Mindez lehetővé tenné, hogy esetlegesen másik káptalan vagy konvent is kaphatott ilyen utasításokat, de maguk-

ság fővárosa és gazdasági központja, sokan látogattak ide az ország különböző részeiből,¹³¹ akik nyilvánvalóan ügyes-bajos jogügyleteiket is előszeretettel intézték el a főváros egyik közhitelű intézménye előtt; az 1353. évi pecsétrevíziót követően a budai káptalan maradt az egyedüli ilyen hiteleshely. Másfelől a fehérvári káptalanhoz és a keresztes konventhez hasonlóan a budai káptalan is uralkodói alapítású intézmény volt, amelyek iránt talán nagyobb volt a bizalom az udvar részéről.¹³²

A budai káptalan távoli eljárásai a 14–15. század fordulóján

Pusztán az 1370 és 1437 közötti számadatok áttekintése nyomán úgy tűnik, hogy az 1374. évi kormányzati reformok és János budai prépost kápolnaispáni hivatala¹³³ – amelyeket a korábbi szakirodalom lényeges körülménynek tartott a budai káptalan országos hatáskörhöz jutásában – nem játszottak valóban jelentős szerepet a hiteleshely életében, ám mindez kiegészülve az udvar és a kormányzervek fokozatos Budára településével és a határjárással egybekötött birtokba vezetések kikopásával lassú változásokat eredményezett a gyakorlat terén. Ugyan Mályusz Elemér szerint Zsigmond király uralkodásának időszakában másfél évtizeden keresztül Visegrád és Buda együttesen töltötte be a királyi székhely funkcióját – a király mindkét helyen építkezett is –,¹³⁴ az uralkodói itineráriumok alapján Mária királynő nagyon ritkán tartózkodott a Dunakanyarban, II. Károly 39 napos kormányzása alatt végig Budán lakott (csak meghalni vitték Visegrádra), Zsigmond pedig 1387-ig be sem tette a lábát Visegrádra.¹³⁵ Így joggal adhatunk igazat Kumorovitz Lajos Bernátnak abban, hogy 1385 után inkább Budát tekintsük az udvar székhelyének; ez egyúttal azt is jelenti, hogy innentől kezdve a királyi székhelyen működő hiteleshely funkcióját is a budai káptalan tölthette be.¹³⁶ Ezt egy oklevélben implicit a király is kimondta a

---

ra a parancsokra kutatásaim során mindeddig nem találtam példát sem a budai káptalan, sem más hiteleshely esetében. Kont Miklós nádor egy másik, 1366. évi oklevele elég magától értetődő tényként rögzíti, hogy a nádori közgyűlésre „sub testimonio capituli Albensis ecclesie” került sor. MNL OL DL 87 410. A kérdés ettől függetlenül nem tekinthető lezártnak, hiszen például 1370 nyarán a kelet-magyarországi nádori közgyűléseken több alkalommal is a csanádi káptalan kiküldöttét találjuk a nagybíró környezetében (de nem azzal a formulával megnevezve, ahogy a fehérvári káptalanét szokták említeni): 1370. július 22. u. MNL OL DL 97 852., 1370. augusztus 5. MNL OL DL 52 169., 1370. augusztus 6. MNL OL DL 77 451., 1370. augusztus 8. MNL OL DF 251 754.

¹³¹ Kubinyi András: Buda, Magyarország középkori fővárosa. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 29 (2001) 20.

¹³² A bekezdésben foglaltakat vö. Ribi: Miért működött, 88. – Bár tematikailag az adat egyedisége kérdéses, mindenképpen unikális darab az az 1405. nov. 16-án kelt oklevél, amelyben Zsigmond király meghívta Fehérvárra a budai káptalant és prépostját Cillei Borbála királyné dec. 6-án esedékes koronázására (Zichy V. 416–417.).

¹³³ Bővebben lásd Kumorovitz: A királyi kápolnaispán, 464.

¹³⁴ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984. 244.

¹³⁵ Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438)*. Bp., 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1) 12., 35–46., 55–57.

¹³⁶ Kumorovitz: A királyi kápolnaispán, 465.

14. század végén.¹³⁷ Maguknak a kormánysszerveknek a Budára költözése pedig 1407 táján ment végbe.¹³⁸

Az 1375 és 1437 közötti bő hat évtizedes periódusból a budai káptalan 209 *relatiója* maradt korszakunkra, melyek közül mindössze 20 oklevél kapcsán¹³⁹ beszélhetünk távoli eljárásról (kb. 9,5%). Ráadásul ezek közül 14 dokumentum 1398 előtti, tehát az utolsó negyven évből mindössze 6 esetet tudtam regisztrálni. Ugyanakkor az eljárások típusa terén az országos hatáskörű hiteleshelyekre inkább jellemző arányokat találjuk: 14 birtokba vezetés mellett csak 5 alkalommal szálltak ki perbeli ügyekben. Míg a megelőző húsz évben túlnyomórészt egyházi személyek vagy intézmények ügyében jártak el távoli célpontoknál, addig ebben a periódusban mindössze négy ilyen jelentés maradt fenn, melyek közül a Miklós garamszentbenedeki apát 1420. évi, Csongrád megyei ügyében végzett vizsgálat az egyetlen éves parancslevélre végrehajtott távoli eljárás is egyben.¹⁴⁰ A több megyét érintő ügyek száma továbbra is kevés maradt: négy ilyen esetet ismerünk és mindet 1397 után. Ezek mindegyikében külön e célra kiküldött kúriai embert kísért a budai káptalan *testimonioma*.¹⁴¹ Mindez a fehérvári káptalan korai, több megyét érintő eljárásainál is előfordult.¹⁴² Kiemelendő még, hogy a hiteleshelyi kiküldött szerepét négy esetben is oszlopos kanonokok, méltóságviselők töltötték be – kétszer a *custos*,¹⁴³ egyszer pedig a *lector*¹⁴⁴ és a *cantor*¹⁴⁵ szállt ki –, ami a fehérvári keresztes konventnél volt az első országos hatáskörben végrehajtott eljárások egyik fontos jellemzője.¹⁴⁶

Természetesen közelebbről megvizsgálva a fenti okleveles anyagot, a hat évtizedes perióduson belül is akadnak fontos különbségek. Az óbudai apácák számára 1370–1372 körül végrehajtott somogyi birtokba vezetést követően az évtized végéről és az 1380-as évek elejéről – tehát az udvar Budára költözése előtti évekből – öt adat ismeretes. Ezek

¹³⁷ „... eo quod capitulum vestrum memoratum propinquior locus testimonialis pre aliis locis capitularibus et conventualibus ad nostre specialis residentie regalis habitationis locum fore dinoscitur situatum...” 1397. június 24. MNL OL DL 8234. Az oklevelet idézi C. Tóth: Zsigmond királynak, 51.

¹³⁸ Kumorovitz: A budai várkapolna, 123.

¹³⁹ Valójában a 20 oklevél 19 esetet foglal magában, mert egy alkalommal a zárt oklevél és a privilegium formában kiállított dokumentum is fennmaradt ugyanarról az iktatásról. Lásd 1392. december 6. Perényi 166–167. sz.

¹⁴⁰ 1383. április 24. k. MNL OL DF 243 840., 1396. június 13. *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XIII. (1387–1426.) Összeáll. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52 és 55) (= ZsO) I. 4443. sz., 1407. szeptember 24. MNL OL DF 278 607., 1420. május 23. ZsO VII. 1759. sz.

¹⁴¹ 1397. augusztus 4. *Budapest történetének okleveles emlékei*. I–III. Szerk. Kumorovitz Lajos Bernát. Bp., 1987–1988. (= BTOE) III/1. 245. sz., 1407. szeptember 24. MNL OL DF 278 607., 1408. május 8. MNL OL DL 9395., 1426. április 16. ZsO XIII. 441. sz.

¹⁴² Ribí: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 323.

¹⁴³ 1397. augusztus 4. BTOE III/1. 245. sz., 1420. május 23. ZsO VII. 1759. sz.

¹⁴⁴ 1396–1398. MNL OL DL 62 672. Az oklevél datálását archontológiai adatok tették lehetővé. Lásd Ribí: A budai káptalan archontológiája, 70. 121. j.

¹⁴⁵ 1426. április 16. ZsO XIII. 441. sz.

¹⁴⁶ Ribí: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 329. Ugyanakkora fehérvári káptalannál nem érvényesült ez a tendencia.

közül kettő, egy iktatás¹⁴⁷ és egy tudományvétel¹⁴⁸ a budai káptalan birtokai miatt kivételes helyzetben lévő Somogy megyéhez kapcsolódik (a helybéli Ugali család ügyei)¹⁴⁹, a másik három eljárás között pedig két határjárás (Pozsony és Bihar megye)¹⁵⁰ és egy birtokba vezetést találunk (Ung megye).¹⁵¹ Utóbbi a korábban már említett Druget rokon-ságba sorolható Homonnai család nevéhez fűződött.¹⁵²

A fordulatot így egyértelműen az udvar költözése és a Zsigmond királlyá koronázása körüli időszakra helyezhetjük. 1387–1388 folyamán két ügyben is szerepet kapott a Pásztói család: Kakas László számára – aki királynéi udvari lovag, pataki és árvai várnagy volt ekkor – a Veszprém megyei Nagysárkány birtokot iktatta a budai káptalan, majd rokonával, Domonkos fia János udvari lovaggal, szintén árvai várnaggyal – aki később nógrádi ispán és országbíró is lett – a Nyitra megyei Keselőkö várát és uradalmát kapták meg Zsigmond királytól.¹⁵³ A fehérvári példából kiderült, hogy várak és tartozékaik iktatása igen gyakran képezte feladatát az országos hatáskörű hiteleshelyeknek,¹⁵⁴ márpedig a budai káptalan ekkor iktatott ilyen először a tágabb magterületén kívül.¹⁵⁵ A következő évtizedben a hiteleshelyi kiküldöttek Borsod,¹⁵⁶ Szatmár,¹⁵⁷ Tolna,¹⁵⁸ Verőce¹⁵⁹ és Veszprém megyében¹⁶⁰ is megfordultak.

Igen fontos információkat tartalmaz az az 1397. évi oklevél, amely Simontornya várának, illetve Tolna, Fejér és Veszprém megyei tartozékainak iktatásáról szól Kanizsai János esztergomi érsek, valamint testvérei, Miklós tárnokmester és János királyi ajtónálómester részére. Azon a már ismertetett adaton túl, hogy a parancslevélben Zsigmond a királyi székhelyhez legközelebbi hiteleshelynek nevezte a budai káptalant, azt is tudatta az intézménnyel, hogy figyelmen kívül hagyhatják azt a rendelkezést, amelynek értelmében az iktatásokat mindig az illető megyében működő hiteleshelynek kell elvégezni.¹⁶¹

¹⁴⁷ 1376. június 25. MNL OL DL 100 152.

¹⁴⁸ 1378. május 10. MNL OL DL 106 928. Ebben az esetben a fehérvári káptalan párhuzamos jelentése is fennmaradt. Vö. 1378. május 7. MNL OL DL 103 347.

¹⁴⁹ Engel: *Archontológia*, II. 249.

¹⁵⁰ 1379. MNL OL DF 250 275., 1383. április 24. k. MNL OL DF 243 840.

¹⁵¹ 1381. május 29. MNL OL DL 53 592.

¹⁵² Engel: *Archontológia*, II. 66.

¹⁵³ 1387. december 4. ZsO I. 327. sz., 1388. február 10. ZsO I. 430. sz. Tisztségeikre lásd Engel: *Archontológia*, II. 120., 187.

¹⁵⁴ Vö. a fehérvári káptalan országos hatáskörének hanyatlásáról írottakkal. Ribi: *Miért működött*, 92.

¹⁵⁵ Nem sokkal korábban egyébként Lackfi István nádor számára iktatták a tágabb magterület határán fekvő Komárom várát is. 1387. május 14. ZsO I. 66. sz. Hasonló, szimbolikus jelentőségűnek tekinthető iktatásra a fehérvári keresztes konvent esetében is találunk példát, amikor 1463-ban bevezették Némétújvár birtokába Újlaki Miklóst. 1363. március 19–20. *A Balassa család levéltára 1193–1526*. Szerk. Fekete Nagy Antal – Borsa Iván. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18) 631–632. sz.

¹⁵⁶ 1396. június 13. ZsO I. 4443. sz.

¹⁵⁷ 1388. április 4. Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. I–V. Bp., 1882–1897. I. 428–429.

¹⁵⁸ 1392. december 6. Perényi 166–167. sz.

¹⁵⁹ 1396–1398. MNL OL DL 62 672.

¹⁶⁰ 1397. április 25. BTOE III/1. 235. sz.

¹⁶¹ „... non obstante statuto nostro cum nostris regnicolis in hiis stabilito, ut statutiones iurium possessionariorum quorumlibet non per testimonium alicuius capituli vel conventus alterius, preterquam per idem, quod illo comitatu, in quo dicta iura possessionaria fore perhibentur, fieri valeant atque celebrari, cui

Az eljárás kiemelt voltát jellemzi, hogy az uralkodó egy tekintélyesebb kanonok kiküldetését kérte a káptalantól; végül Mihály *custos* szállt ki.¹⁶² C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmet arra, hogy a már idézett, 1351. évi 22. törvénycikk csak a vizsgálatok és idézések területi hatáskörét szabályozta, az iktatásokról és a határjárásokról nem született – vagy legalábbis nem maradt fenn – törvény az Anjou-korban. A szokásjogot tükröző oklevelek ugyanakkor azt bizonyítják, hogy a kortársak foglalkoztak a kérdéssel, hiszen a szerző 1397 és 1418 között nyolc olyan oklevelet talált – ebből még egy parancslevélnek volt a budai káptalan a címzettje¹⁶³ –, amelyek értelmében egyik vagy másik hiteleshely a törvény figyelmen kívül hagyásával kapott felhatalmazást egy-egy távoli iktatás esetében.¹⁶⁴ Magának az oklevelekben emlegetett rendeletnek a megszületését 1397 tavaszára datálta a kutató.¹⁶⁵

A törvény szövegétől való eltérésre felszólító parancsok címzettjeinek széles köre – és az esztergomi káptalan korábban felmerült országos hatáskörhöz juttatásának lehetősége¹⁶⁶ – arra utal, hogy a 14. század végén és a 15. század első két évtizedében a kivételes ügyekben való eljárás gyakorlata és az ezeket végrehajtó hiteleshelyek köre még nem rögzült. Ugyan a fehérvári káptalan esetében az országos hatáskör kezdetét egy C. Tóth Norbert által szintén említett, 1410. évi eljárásban lehet megjelölni,¹⁶⁷ valójában a koronázóvárosban működő társaskáptalan esetében is csak az 1420-as évek közepén sokszorozódtak meg a távoli eljárások. Az 1410. és két 1412. évi adaton kívül 1424-től beszélhetünk folyamatos működésről: 1437-ig ebből a szűk másfél évtizedből 16 adatot ismerünk.¹⁶⁸ A budai káptalan esetében ezzel párhuzamosan azt találjuk, hogy 1397 után és 1438 előtt mindössze hat alkalommal hagyták el a hiteleshelyi kiküldöttek a tágabb magterületet, olyannyira, hogy 1397 és 1407, 1409 és 1419, illetve 1426 és 1438 között évtizedes periódusok maradtak ki.

quidem statuto ratione previa derogare in hac parte censuimus...” 1397. június 24. MNL OL DL 8234. Pontatlanul idézi C. Tóth: Zsigmond királynak, 51.

¹⁶² 1397. augusztus 4. BTOE III/1. 245. sz.

¹⁶³ „... in quarum dominium licet iudem se ex nostro decreto superinde stabilito per hominem nostrum regium sub testimonio propinquioris capituli legitime induci facere debuerint, tamen non obstante huiusmodi nostro decreto eos ad dominia dictarum portionum earum per hominem nostrum regium sub vestro testimonio gratiose duximus inducendos...” 1408. március 12. MNL OL DL 9395. Idézi C. Tóth: Zsigmond királynak, 52–53. A teljességre törekvő forrásfeltárás a budai káptalan esetében még egy ilyen speciális parancslevelet felszínre hozott, amelyet 1407-ben, a váradi káptalan érdekében állított ki az uralkodó: „... volumusque capitulum et canonicos prenotatos consuetudine regni nostri in eo, quo ad partem dictae possessiones cum consueto et propinquiori suo capitulo vel conventu statui non possent, in hac parte derogari non valentes per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci...” 1407. július 21. MNL OL DF 278 607.

¹⁶⁴ 1397., esztergomi káptalan: Fejér megye, budai káptalan, Tolna, Fejér, Veszprém megye; 1402., szekszárdi konvent: különböző megyék; 1403., csanádi káptalan: Bihar, Szatmár megye; 1408., budai káptalan: Békés, Heves megye; 1410., szepesi káptalan: Abaúj, Szabolcs, Zemplén megye, fehérvári káptalan, Moson, Pozsony megye; 1418., egri káptalan: Szatmár megye.

¹⁶⁵ C. Tóth: Zsigmond királynak, 49–57.

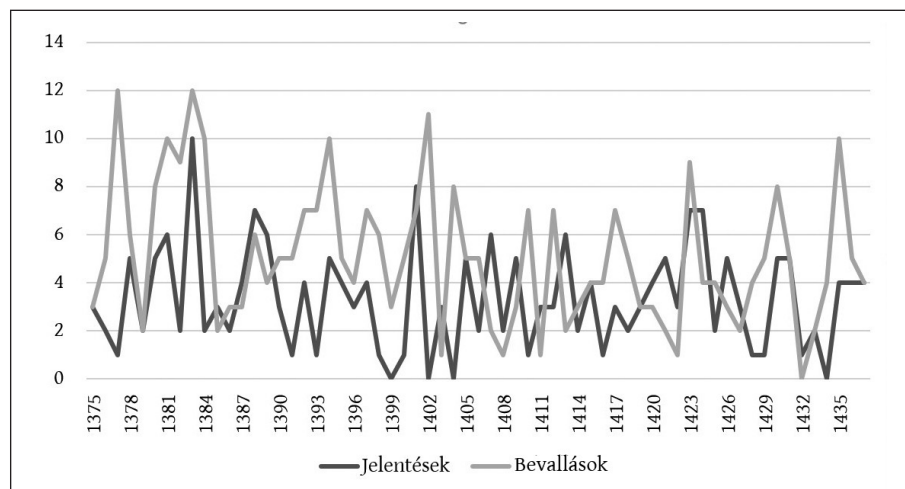
¹⁶⁶ Uo. 61.

¹⁶⁷ 1410. szeptember 21. *Sopron vármegye története. Oklevéltár.* I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. (= Sopron vm.) I. 633–635.

¹⁶⁸ Ribi: Miért működött, 91.

A jelenség hátterében – az elveszett Zsigmond-féle rendelet hatásán és a 15. század elejének nagypolitikai eseményein túl – több tényező együttese húzódhat meg. Egyfelől az már régen felmerült a szakirodalomban, hogy a királyi kápolna udvari hiteleshelyi tevékenységének 1374 utáni megszüntetése nyomán – János budai prépost hathatós közreműködésével – annak hiteleshelyi feladatait részben a budai káptalan vette át.¹⁶⁹ Magam ehhez a közelmúltban hozzátettem, hogy ha ez így volt, az elsősorban – szemben Kumorovitz elképzelésével¹⁷⁰ – a *fassiók* felvétele terén szaporította a közhitelű munkát, hiszen a fennmaradt kápolnaispáni oklevelek több mint 90%-a ebbe a hiteleshelyi oklevéltípusba sorolható.¹⁷¹ Ennek megfelelően a budai káptalan 1375 és 1437 közötti kiadványai között valóban szokatlanul magas a bevallások aránya: a teljességre törekvő forrásfeltárás során 319 *fassiót* és 209 *relatiót* találtam. Ezzel szemben a szomszédos fehérvári káptalan esetében ugyanebben a periódusban 241–170 az arány, de a jelentések javára.

A 2. ábrán látható, hogy a bevallások fölénye az egész korszakot egységesen jellemezte, bár a 15. században már nem volt annyira kiugró.

2. ábra. A budai káptalan kiadványai (1375–1437)

Ugyanakkor a 24 tagú testület¹⁷² energiáit ebben az időszakban egyéb elfoglaltságok is lekötötték. Mályusz Elemér kutatásai szerint Zsigmond király az 1395. évi, óbudai egyetemalapítást a helyi káptalannal szoros együttműködésben képzelte el, sőt a tanári fizetéseket is kanonoki javadalmak révén kívánta finanszírozni.¹⁷³ Az egyetem kancellárja ennek megfelelően 1395-ben, és a másodszori alapítás, 1410 után is a budai prépost

¹⁶⁹ Gárdonyi Albert: A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. *Századok* 48 (1914) 193–194.

¹⁷⁰ Kumorovitz: A királyi kápolnaispán, 464.

¹⁷¹ Ribi: A kápolnaispánság.

¹⁷² Ribi: A budai káptalan archontológiája, 53. A fehérvári káptalan 34 tagú volt a 15. század első harmadában. Lásd Ribi András: A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). *Turul* 91 (2018) 133.

¹⁷³ Mályusz: *Zsigmond király*, 223.

volt, sőt az oktatói gárdában ott találjuk azt a Wrode vagy Wrede Jánost, aki 1402 és 1415 között az olvasókanonoki tisztséget töltötte be a káptalanban.¹⁷⁴ Elképzelhető, hogy az őt követő Kőszegi Bálint *lector* – aki több alkalommal bírászkodott tizedügyekben¹⁷⁵ – szintén folytatott oktatói tevékenységet; Mályusz egyenesen Lampert prépost tanítványát sejtette benne.¹⁷⁶ Az óbudai egyetem történetét legutóbb Font Márta tekintette át, aki az ismert tanárokról is – főképp Ulrich Richental konstanzi zsinatról szóló krónikája alapján – közölt adatokat.¹⁷⁷ Bár rendelkezésünkre áll a korszakból a budai káptalan archontológiája, a prépostot és az olvasókanonokot kivéve senkiről nem állíthatjuk bizonyosan, hogy egyértelműen azonosítható az egyetem valamely tanárával. Halvány sejtés legfeljebb a kizárólag 1405-ben említett Henrikkel és az 1417 és 1420 között szereplő Jónás fia Simonnal kapcsolatban merülhet fel, ám a Henrik nevet viselő professzorról tudjuk, hogy prépost és teológiai doktor volt a konstanzi zsinat idején, Symon de Clostein pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. A magyarországi okleveles anyag az említett Henrik és Simon kanonokok esetében ezeket a tanulmányokat nem támasztja alá.¹⁷⁸ Az ugyanakkor feltűnő, hogy az 1410-es évekből jóval kevesebb kanonoki stallum tulajdonosát ismerjük, mint a megelőző vagy az azt követő évtizedből, így elfogadható, hogy ezek a „rejtőzködő” személyek valóban az egyetem berkein belül tevékenykedhettek.¹⁷⁹

Harmadrészt pedig arról sem feledkezhetünk el, hogy Zsigmond király gyakorta tartózkodott hosszú éveken keresztül az országhatárokon kívül: 1412 és 1419, illetve 1430 és 1434 között bizonyosan nem tette be a lábát a Magyar Királyság területére,¹⁸⁰ és amikor uralkodása vége felé itthon volt, akkor sem adományozott nagy számban váruradalmakat.¹⁸¹ Talán nem véletlen, hogy ebben az időszakban – 1433 kivételével, amikor Hédervári Lőrinc és Maróti János érdekében iktattak – a fehérvári káptalan sem kapott távoli eljárásra felszólító uralkodói parancsokat.¹⁸²

Maguknak a 15. század eleji eljárásoknak az áttekintése szintén fontos tanulsággal szolgál. Egyfelől míg a fehérvári káptalan 1410 utáni távoli eljárásai között az oklevélnyerők többsége bárói famíliából származott,¹⁸³ addig a budai káptalan esetében jóval

¹⁷⁴ Ribi: A budai káptalan archontológiája, 58., 60–61. 1388–1395 között Órévi Lukács, 1411–1419 között pedig Gelderni Sluter Lampert volt a budai prépost.

¹⁷⁵ C. Tóth: *Az esztergomi székeskáptalan*, II. 22–23.

¹⁷⁶ Mályusz: *Zsigmond király*, 224.

¹⁷⁷ Font Márta: A siker reménye és a kudarc okai. Egyetemalapítások a középkori Magyarországon. *Per Aspera ad Astra* 4 (2017) 87.

¹⁷⁸ Ribi: A budai káptalan archontológiája, 74., 87.

¹⁷⁹ Uo. 53.

¹⁸⁰ Mályusz: *Zsigmond király*, 74.

¹⁸¹ Pálosfalvi Tamás: Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. *Századok* 154 (2020) 163.

¹⁸² Ribi: Miért működött, 91.

¹⁸³ Kanizsai János esztergomi érsek és testvérei, 1410. szeptember 21. Sopron vm. I. 633–635.; Garai Miklós nádor, 1425. május 17. ZsO XII. 527. sz.; Lévai Cseh Péter macsói bán, 1428. december 13. MNL OL DL 71 946.; Maróti János macsói bán, 1429. szeptember 19. MNL OL DL 12 086., 1433. június 19. Zichy VIII. 355.; Hédervári Lőrinc lovászmester, 1433. november 3. MNL OL DL 88 076., 1433. november 10. Héderváry I. 177–178.; Asszonyfalvi Ostfi család, 1437. január 4. MNL OL DL 86 345., 1437. február 25. MNL OL DL 86 346., 1437. augusztus 12. MNL OL DL 44 159.; Derecskei család, 1424. június 29. ZsO XI. 772. sz., 1436. szeptember 29. MNL OL DL 12 913.

kevésbé exkluzív a kedvezményezettek köre. Az 1408-ban említett Kóvári Pál nádori ítélőmester volt,¹⁸⁴ Betleni János fia Imre és Gergely esetében pedig utóbbi – apjához hasonlóan – később udvari lovag és Hunyadi János familiárisa lett.¹⁸⁵ A legmagasabb pozícióig eljutó személynek az a Szeri Gábor tűnik, aki 1411 és 1421 között Lazarevics István familiárisaként Torontál megyei ispán volt; a budai káptalan 1426. évi oklevelében a lányai voltak a kedvezményezettek.¹⁸⁶ A fentiekén túl két esetben egyházi intézmény – a váradi káptalan,¹⁸⁷ illetve a garamszentbenedeki konvent¹⁸⁸ – volt az oklevélnyerő.

Másfelől viszont 1407–1408 során a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei két alkalommal is több megyét érintő ügyben jártak el: Kóvári Pál nádori ítélőmester és a Bői család birtokba vezetése Békés és Heves megyét, a váradi káptalan érdekében végrehajtott iktatás pedig Szolnok, Bihar, Abaúj, Borsod és Szatmár megyét is érintette. Az uralkodói parancslevél mindkét esetben utalt is az eljárás kivételes voltára.¹⁸⁹ Szűk két évtizeddel később, Szeri Gábor lányainak ügyében öt megyében feküdtek az iktatandó birtokok: Csongrád, Csanád, Arad, Keve és Krassó. Ezek az eljárások nagyszámú és elszórt birtokot érintettek: mindez fontos jellemzője volt az országos hatáskörben végrehajtott eljárásoknak.¹⁹⁰

Kitekintés: a budai káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi működése (1438–1460)

A budai káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenysége az 1437 utáni időszakban teljesebben ki. Mindazok a tanulmány elején rögzített jelenségek – a birtokba vezetések jelentős fölénye, a több megyét érintő ügyek (különleges parancslevelek nélkül) és az országos politika élvonalába tartozó oklevélnyerők –, amelyek nagyfokú hasonlóságot mutatnak a már korábban megvizsgált fehérvári káptalannal és a szintén ott működő keresztes konventtel, elsősorban ebben a periódusban jellemzőek. Úgy tűnik, hogy – bár a későbbiek tükrében országos hatáskörben végrehajtottként definiálható eljárásokra korábbi példák is akadnak – erre a tevékenységre a Zsigmond király halálát követő két évtizedes, gyakorta „zavaros időkként” jellemzett korszakban nőtt meg a kereslet.¹⁹¹

¹⁸⁴ 1408. május 8. MNL OL DL 9395.

¹⁸⁵ 1419. május 11. MNL OL DL 10 773. Az udvari kapcsolatokra lásd Engel: *Archontológia*, II. 36.

¹⁸⁶ 1426. április 16. ZsO XIII. 411. sz. Szeri Gábor tisztségére lásd Engel: *Archontológia*, I. 210.

¹⁸⁷ 1407. szeptember 24. MNL OL DF 278 607.

¹⁸⁸ 1420. május 23. ZsO VII. 1759. sz.

¹⁸⁹ Lásd 163. j.

¹⁹⁰ Vö. Ribi: A fehérvári káptalan és keresztes konvent, 330–336.

¹⁹¹ Ekkor valóban különösen sok birtok cserélt gazdát, többen kaptak nagy adományt. Néhány példa: 1437 és 1438 folyamán a Rozgonyi család számára iktattak Pozsony, Moson és Nyitra megyei birtokokat, köztük a semptei várral (MNL OL DL 13 201–202., MNL OL DL 13 168., MNL OL DL 13 450., MNL OL DL 13 447–448.). 1440-ben Gúti Ország Mihályt és Jánost vezették be Solymos és Lippa birtokába (MNL OL DL 13 597.), öt évvel később pedig Hédervári Lőrinc nádor részére iktattak Tolna, Somogy, Pozsega és Valkó megyékben (Hédervári I. 215–220.). 1446-ban Hruszó várának határait járták be Pelsőci János részére (MNL OL DF 263 378.), 1449-ben pedig újfent a Rozgonyi család kérésére szálltak ki, de ezúttal Tata, Csókakő és Vitány várának ügyében (MNL OL DL 13 830.). Az 1450-es években iktattak még várat Monyorókeréki Ellerbach Bertold (MNL OL DL 14 465.), Bucsányi Osvát (MNL OL DL 102 836.), Perényi János (MNL OL DL 14 909.) és

Lényeges körülmény lehet, hogy bár 1435-ben születtek olyan törvényi szabályozások a hiteleshelyek ügyében, amelyek végre a birtokba vezetések is érintették, ám ezek között a területi hatáskör vonatkozásában nem találunk további rendelkezéseket.¹⁹² Természetesen előfordulhat, hogy a budai káptalan személyi állományában történt olyan változás ebben a korszakban, amely egyfajta profilváltást is eredményezett,¹⁹³ ám a hiteleshelyi működés szempontjából általánosságban kulcsfontosságúnak tartott olvasókanonoki méltóságot 1414-től fogva egészen 1452 nyaráig ugyanaz a személy, Kőszegi Bálint töltötte be.¹⁹⁴ A préposti méltóságban 1435-ben volt váltás – 1450-ig bizonyosan Stock Miklós kánonjogi doktor irányította a káptalant¹⁹⁵ –, ám a testület vezetőjének neve Óbudán nem szerepelt a hiteleshelyi oklevelek méltóságsorában, így a közhitelű tevékenységben való részvétele is kérdéses. Ráadásul korábban már láthattuk, hogy Szászi János hiába volt egyszerre királyi alkancellár és budai prépost, 1419 és 1425 közötti méltóságviselése nem volt különösebb hatással a káptalan országos hatáskörére.¹⁹⁶ Véleményem szerint ezek az adatok is abba az irányba mutatnak, hogy elsősorban a belpolitikai környezet és ezzel párhuzamosan a társadalmi igények változásait kell az országos hatáskör kialakulásának szükségessége mögött sejtenuk.

Összehasonlítva mindezt a fehérvári káptalan adataival, feltűnő, hogy a tendenciák nagyon hasonlóak. A koronázótemplom mellett működő kollegiális egyház is az 1430-as évek végén kezdett nagyobb gyakorisággal országos hatáskörben eljárni,¹⁹⁷ miképpen a 3. ábra is mutatja.

A 3. ábra adatait számszerűsítve kiderül, hogy a budai káptalan 74-szer, a fehérvári káptalan pedig 47 alkalommal járt el országos hatáskörben az 1438 és 1460 – tehát a tanulmányom elején idézett Palicsnai Péter-féle levél megírásának időpontja – közötti időszakban. Ez jelentős különbségnek tűnik, ám a forrásadottságok miatt arányaiban mégis elég egyforma a két közhitelű intézmény távoli kiküldetéseinek az intenzitása: a budai káptalan esetében mindez az ebben a korszakban végrehajtott eljárások 32%-a, a fehérvári káptalan esetében ugyanez az arány 35%. Mindössze nyolc olyan évet tudunk kimutatni, amelyből nem maradt fenn országos hatáskörben kiállított jelentés mindkét hiteleshely részéről.¹⁹⁸ Ekkor már egyik társaskáptalan esetében sem volt szükség különleges uralkodói parancsok megfogalmazására a távoli kiküldetések apropóján.¹⁹⁹

---

az immár nádorként szereplő Gúti Ország Mihály részére is (MNL OL DL 15 105.). Hunyadi Mátyás uralkodásának hajnalán a felemelkedő Szapolyai családot is a budai káptalan vezette be Tokaj várának birtokába (MNL OL DL 15 374.). A fehérvári példákra lásd Ribi: *Miért működött*, 90., 113. j.

¹⁹² 1435. évi 8–10. tc. DRH I. 266–269.

¹⁹³ Vö. Ribi: *A fehérvári káptalan és keresztes konvent*, 326.

¹⁹⁴ Uő: *A budai káptalan archontológiája*, 61.

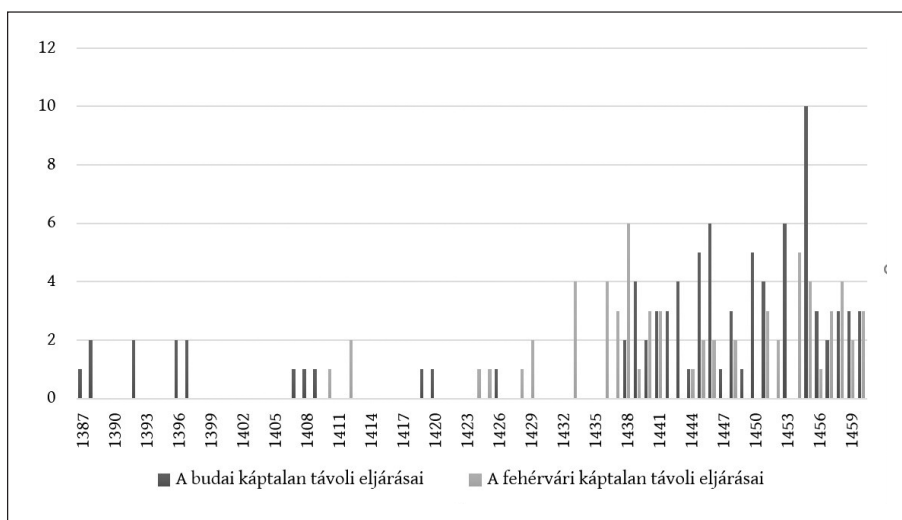
¹⁹⁵ Politikai szerepvállalásáról röviden lásd Buják Gábor: *Stock János és a szepesi egyház kiváltságai*. In: *Mátyás király és az egyház*. Szerk. Fedeles Tamás. Pécs, 2019. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10) 207.

¹⁹⁶ Ribi: *A budai káptalan archontológiája*, 58–59.

¹⁹⁷ Uő: *Miért működött*, 91.

¹⁹⁸ A budai káptalan esetében 1452 és 1454, a fehérvári káptalan esetében 1442, 1443, 1447, 1449, 1450, 1453 évek hiányoznak.

¹⁹⁹ Vö. Ribi: *A fehérvári káptalan és keresztes konvent*, 315.

3. ábra. A budai és a fehérvári káptalan távoli eljárásai (1387–1460)

A fentiek némiképpen korrigálják egy korábbi tanulmányban megfogalmazott állítást is. A két fehérvári hiteleshely vizsgálatkor azt írtam, hogy az 1450-es évek végétől azért volt szükség a keresztes konventet is országos hatáskörrel felruházni, mert az ügyek növekvő száma miatt egyetlen hiteleshely – tehát a fehérvári káptalan – már nem bírta a munkát.²⁰⁰ Valójában nagyon úgy tűnik, hogy ebben az időszakban két országos hatáskörrel rendelkező intézmény sem bizonyult elegendőnek.

Összefoglalás

A budai káptalan országos hatáskörének kezdeteit illetően a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a jelentős hiátusok és a hiteleshelyi eljárások típusa terén megfigyelt látványos különbségek miatt mennyiben tekinthetünk egységesen azon 14. és 15. századi jelentésekre, amelyek apropóján a káptalan kiküldöttei elhagyták az ország középső területeit lefedő tágabb magterületet. Az vitathatatlan, hogy az 1430-as évek végétől az egyházi intézmény valóban országos hatáskörrel működött, mégpedig abban a formában, ahogy a jelenséget a korábbi kutatások is definiálták. Ugyanakkor már a számadatokból is gyaníthatóvá vált, hogy a korábban feltételezettekkel ellentétben az 1374. évi kormányzati reformok nem jelentettek komoly cezúrát. Az esetszintű vizsgálat azt mutatta ki, hogy a budai káptalan külső hiteleshelyi tevékenysége terén valójában sok kisebb korszakra lehet felosztani az Anjouk hatalomra kerülésétől 1460-ig – az országos hatáskör első konkrét írásos említéséig – tartó periódust.

²⁰⁰ Ribi: Miért működött, 90.

A budai káptalan jelentéseinek száma akkor kezdett megsokasodni, amikor a 14. század harmadik évtizedének elején I. Károly udvara Visegrádra költözött. Az ezt követő időszakban – amely a hiteleshelyi tevékenységet is szabályozó 1351. évi törvényig és a hozzá szorosan kapcsolódó két évvel későbbi pecsétrevízióig tartott –, az uralkodói alapítású társaskáptalan számos alkalommal hagyta el a tágabb magterületet, de mindez igen gyakran peres eljárások miatt éves parancslevélre vagy bírói ítéletre történt. A kedvezményezettek túlnyomó többsége kötődött az uralkodói udvarhoz, így nem meglepő, hogy a távoli kiküldetésekben való részvétel abban az időszakban vált gyakoribbá, amikor I. Lajos király az Óbudához jóval közelebb fekvő Budán tartotta a székhelyét 1347-től.

1353 után ugyanakkor – valószínűleg a fent említett szabályozások hatására – a távoli eljárások számában visszaesés mutatkozott, ráadásul az 1370-es évek elejéig szinte kizárólag egyházi személyek vagy intézmények peres ügyei kapcsán hagyták el a budai káptalan hiteleshelyi kiküldöttei az ország középső vidékeit. Mindez 1374 után legfeljebb annyiban változott, hogy a kedvezményezettek körében ismét fölénybe kerültek a világi birtokosok, az eljárások típusa terén pedig kiegyenlítődni látszik a birtokba vezetések és a peres eljárások aránya.

Az igazi változást Buda királyi székhellyé válása és Luxemburgi Zsigmond királyné koronázása jelentette, hiszen innentől kezdve a budai káptalan egyértelműen udvari hiteleshelyként is funkcionált, ráadásul a nagyobb értéket magukban foglaló birtokadományok száma is megszorodott ebben az időszakban. Az 1387 és 1397 közötti periódusból kilenc példát ismerünk magterületen kívüli eljárásra, ezek döntő többsége már birtokba vezetés. Utóbbiak keretében távoli várak iktatására is sor került (Keselőkö, Simontornya), ami maga után vonta azt is, hogy az oklevélnyerők körében, az 1350-es évek előtti időszakhoz hasonlóan, ismét felbukkantak a bárói famíliák. A fehérvári hiteleshelyek vizsgálata során szerzett tapasztalatok és az Eckhart Ferenc-féle definíció alapján ezeket az ügyeket tarthatjuk az első országos hatáskörben végrehajtott eljárásoknak. Nem véletlen, hogy a korábbi kutatás az esztergomi káptalan esetében is ezzel az időszakkal kapcsolatban vetette fel az országos hatáskör lehetőségét.

A fejlődést ugyanakkor több tényező együttes hatása a századfordulón megakasztotta. Egyfelől Zsigmond király egyetemalapítási törekvései 1395-ben és aztán az 1410-es években – valamint az óbudai *universitas* szoros kapcsolata a helyi káptalannal – valószínűleg jelentős személyi kapacitást kötöttek le egy olyan hiteleshely életében, amely a fekvése és a királyi kápolna oklevéladó tevékenységének megszüntetése miatt eleve nagyon nagy keresletnek örvendett a bevallást tevő felek körében is a 14. század utolsó negyedében. Másfelől joggal feltételezhető, hogy egy 1397 tavaszán született rendelkezés a birtokba vezetések terén is szabályozta a hiteleshelyek területi hatókörét; korábban láthattuk, hogy a peres eljárásokról szóló 1351. évi törvény is visszaesést jelentett. Jellemző, hogy már 1397 nyarán, és aztán a következő, tíz-tizenegy évvel később esedékes távoli eljárásoknál is speciális engedélyre volt szüksége a budai káptalannak ahhoz, hogy az adott ügyben végrehajthassa az uralkodói mandátumot. Ilyen engedélyeket 1397 és 1418 között más hiteleshelyek is kaptak, ami arra utal, hogy igazán kiemelt, egész országra kiterjedő hatáskörrel ekkor még egyik közhitelű intézmény sem rendelkezett. Az ugyan-

akkor jelzi a társadalom igényeit, hogy az 1397 és 1437 között ismert eseteknél már találunk több megyét érintő eljárásokat is, bár az oklevélnyerők köre nem nevezhető igazán jelentősnek. Mindezt a fehérvári káptalan adataival összevetve megállapítható, hogy a koronázóváros jóval nagyobb létszámú testülete esetében is csupán az 1420-as évek közepétől nőtt meg a távoli eljárások száma, igaz, ott az oklevélnyerők a kezdetektől fogva az országos politika főszereplői közül kerültek ki.

Végeredményben mindkét társaskáptalan esetében az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenység felfuttatására – igazodva a már említett társadalmi igényekhez – az 1430-as évek végén került sor. A rendszer ekkor már különleges uralkodói parancsok nélkül is működőképes volt. Egyelőre nem került elő olyan forrás, amely arra utalna, hogy mindezt központilag szabályozták volna (Palicsnai Péter 1460. évi levelében szokásjogot emleget), így ennek pontos részletei és a következő évtizedek gyakorlata Óbuda esetében további kutatásokat igényel. Szintúgy izgalmas kérdés, hogy a magyar középkor utolsó fél évszázadában, amikor a fehérvári hiteleshelyek közül egyértelműen és igen látványosan a kereszties konvent „vállalta magára” az országos hatáskörben való eljárások végrehajtásának a feladatát, történt-e bármilyen változás a budai káptalan hasonló tevékenységének intenzitásában.

A NAGY HÁBORÚ SZÜRKE ZÓNÁJA

A váci civil internálótábor működésének története

SOMOGYI LÁSZLÓ

THE GREY ZONE OF THE GREAT WAR

Insight into the History of the Civilian Internment Camp at Vác

When, in the summer of 1914, the declaration of war happened among the parts, according to plans made previously, rounding up foreign citizens living on the territory of Hungary in special camps started. These subjects, who were completed with Hungarian citizens belonging to minorities and being suspect in the eye of the authorities, became internees who were guarded in camps created especially for foreigners. Vác was one of the members of this camp system, where the local hussar-barrack had been transformed into an internment camp. Documents that came into being during the operation of the camp completed with documents from foreign archives sources and the local press news can help us to get an insight into the captivity model used during the First World War that is called internment.

Keywords: First World War, civilians, internment, foreign citizens, internment camp, Vác

Stéphane Audoin és Rouzeau-Anette Becker magyarul is megjelent könyvének megállapítása szerint a civileket érő tömeges és durva atrocitások a korábbi fegyveres konfliktusokhoz képest igazán nagy mértékben az első világháború alatt jelentek meg. A háború totális jellege elmosta a különbséget katonák és civilek között, hiszen az a szándék került előtérbe, hogy az ellenséget le kell győzni, meg kell semmisíteni, bármi áron.¹

E törekvés egyik következménye volt, hogy a hadüzenet után a hadviselő országok felügyelet alá vonták az ellenséges államok területükön tartózkodó polgárait. Amikor 1914 augusztusában kitört a világháború, civilek – elsősorban férfiak – ezrei kerültek zárt táborokba Európában és világszerte. Mivel ezek a személyek nem voltak katonák, a hadijog szerint nem minősültek hadifogolynak. Visszatartásukat, a harcból való kivonásukat azonban jogosnak tartották, és azt internálás, táborokba zárás útján oldották meg a szemben álló felek.

Az internálás az állam szempontjából veszélyesnek minősített, de bűncselekményt el nem követett személyek kényszerlakhelyre vagy táborokba zárását elrendelő és végre-

Somogyi László, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Doktori Iskola, Művelődéstörténeti Doktori Program.

¹ Stéphane Audoin – Rouzeau-Anette Becker: *1914–1918. Az újírárt háború*. [Ford. Fisli Éva.] Bp., 2006. 113.

hajtó közigazgatási eljárás, az internált pedig bírói ítélet nélkül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személy.² Az internálás és annak enyhébb változata, a rendőri felügyelet, a gyakorlatban a hadifogság és a börtön között helyezkedett el. Az intézkedés – legalábbis Európa nagy részén – nem ideológiai alapon, hanem tisztán belbiztonsági és katonai megfontolásokból történt.³ Ugyanakkor a háború alatt a külföldieken kívül sok esetben saját, belső ellenségként kezelt állampolgárok is táborokba kerültek, azzal a váddal, hogy belülről segítik az ellenséget kémkedéssel, defetizmussal vagy az ellenséges propaganda terjesztésével.⁴

Paradox módon azok a férfiak, akik a háborút internálótáborban töltötték, távol maradtak a harcterek borzalmaitól, és komoly esélyt kaptak az életben maradásra és testi épességük megőrzésére, még ha ez cinikusan is hangozhat az egyes táborokban történtek ismeretében. Ugyancsak ellentmondásosan hangzik, hogy a háború kitörésekor Európa több városában olyan ellenszenv uralkodott az idegenekkel szemben, hogy a hatóságok gyakorlatilag bemenekítették őket a táborok falai közé az ellenséges közhangulat elől.⁵ Meg kell jegyezni azt is, hogy az internált civilek között nagy számban találunk nőket, sőt egész családokat is.

Kényszermunka – egyáltalán munkavégzés – ezekben a táborokban nem zajlott. Az életkörülmények azonban általában rosszak voltak, a halálozási arány az egyes táborokban előforduló járványok miatt olykor igen magas lehetett. Az internálótáborba zárt személyek életét elsősorban nem a borzalmas életkörülmények vagy az örök szadizmus teszi nehezzé – bár abban is lehetett részük –, hanem a mindennapok szürkesége. A világszerte felállított több száz tábor lakóját az unalom, a gyenge ételmezés, az elszigeteltség, a bizonytalanság és a nemi élet hiánya viselte meg pszichésen.⁶

Jelen tanulmány az 1914 és 1917 között működött váci civil internálótábor kialakításának, működésének, valamint az itt fogva tartott civilek körülményeinek bemutatását tűzte ki célul. A tábor bezárásához vezető, a tanulmányban vázlatosan bemutatott esettanulmányon keresztül még inkább megfoghatóvá válnak a háború során alkalmazott – és a háború történetének kutatói által kevés figyelemre méltatott – fogvatartási modell sajátosságai. Az összegzésben kísérletet teszek arra is, hogy általános következtetéseket vonjak le a magyarországi civil internálás első világháború alatti jellemzőiről és kivitelezéséről.

² Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. Szerk. Szíjj Jolán. Bp., 2000. 307.

³ Olaszországban már az első világháború alatt alkalmazták politikai ellenfelekkel szemben az internálást: a defetistákon kívül szocialistákat és anarchistákat zártak táborokba. Magyarországon 1918, de főleg 1919 után az internálás teljesen új értelmet kapott. A téma olasz vonatkozásait lásd bővebben: Giovanna Procacci: L'internamento di civili in Italia durante la prima guerra mondiale. In: Nicola Gallerano e la storia contemporanea. A cura dell'Istituto romano per la storia d'Italia dal fascismo alla Resistenza. Milano, 2008. 60–102. [Http://www.unive.it/media/allegato/dep/Ricerche/3_Procacci.pdf](http://www.unive.it/media/allegato/dep/Ricerche/3_Procacci.pdf). (A letöltés ideje: 2016. május 21.)

⁴ Gondolhatunk itt az elzász-lotaringiai németekre vagy a Fiumében és környékén élő olaszokra, valamint erdélyi románokra és délvidéki szerbekre.

⁵ A Párizsban uralkodó hangulatról érzékletes képet festett Kuncz Aladár az 1931-ben megjelent *Fekete Kolostor* című regényében.

⁶ Joël Kotek – Pierre Rigoulot: *A táborok évszázada*. [Ford. Vajda Lőrinc.] Bp., 2005. 82.

Az internálótábor kialakítása

A táborok helyének kijelölésekor a fő szempont az volt, hogy a frontvonaltól minél távolabb őrizték a gyanús, megbízhatatlannak minősített személyeket, illetve az ellenséges országok állampolgárait. Magyarországon a hatóságok nem építettek az internálásra került személyek részére külön táborokat – ahogy Európában máshol sem –, hanem a már meglévő, elsősorban katonai, infrastruktúrát használták fel erre a célra. Ezek általában laktanyák vagy katonai bázisok voltak, amelyeket némi ráfordítással igyekeztek alkalmassá tenni nagyobb tömegű polgári személy befogadására. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye központi elhelyezkedéséből fakadóan megfelelt a fenti kritériumoknak. A tömeges fogva tartásra alkalmas létesítmények száma azonban korlátozott volt. Végül három nagyobb tábor alakítottak ki a megye területén: Tápiósülyön,⁷ Cegléden és Vácán.

Vácán az internálótábornak kijelölt, ma is álló huszárlaktanya épületét Kármán Géza Aladár és Ullman Gyula tervezte. Itt állomásozott az 1874-ben szervezett 6. számú honvéd lovas huszárezred. A város az úgynevezett Vörösház⁸ melletti lovardát ajánlotta fel használatra, valamint ingyentelket a laktanya céljára; az épület 1894-re készült el. 1913-ban a létesítmény üresen maradt, mert az itt állomásozott ezred megszűnt.⁹ E tény ismeretében könnyen érthető, miért esett Vácra a Belügyminisztérium választása. A laktanya több száz ember befogadására volt alkalmas, akiket ellenőrzött keretek között lehetett tartani. A korban viszonylag modernnek számított, például telefonállomás is működött az épületben.¹⁰ Az internáltakat a laktanya emeletén helyezték el, valamint a pincében alakítottak ki egy nagyobb termet.¹¹ A félemeleten kijelölt körlet karanténként működött. Itt őrizték az újonnan érkezett személyeket, amíg nem kerültek nyilvántartásba, illetve nem jelölték ki helyüket a lakoszobákban.¹²

Annak ellenére, hogy az épület viszonylag új volt, az átalakítás során több probléma is felmerült. Az egyik legkomolyabb a vízvezeték-hálózat és a WC-k nem megfelelő működése volt. Bár a város jelentős összegeket fordított megjavíttatásukra, a vízvezetékrendszer meghibásodása visszatérő probléma maradt és állandó feszültségforrást jelentett a

⁷ Mai elnevezése Sülysáp [Pest megye].

⁸ A vörös színéről elnevezett egyemeletes gazdasági épületet 1731-ben építtette Althann Mihály Frigyes váci püspök. *Vác története*. I–II. Szerk. Sági Vilmos. Szentendre, 1983. (Studia Comitatus. Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból 13–14) I. 187. (Az épület napjainkban is áll, a Honvéd és a Pálffy János utcák sarkánál.)

⁹ A laktanya a háború után is jó darabig megőrizte eredeti funkcióját: 1920–1921-ben a váci gyalogezred, majd 1939-ig a M. Kir. Damjanich János 1. sz. honvéd kerékpáros zászlóalj, a háború kitöréséig a 15. honvéd gyalogezred állomásozott benne. 1945–1948 között szovjet katonák használták. 1957 óta az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. váci gyáraként szolgált, illetve privatizációja után a General Electric Hungary Rt. Lighting Tungstram Váci Fényforrásgyára. Héjjas Pál – Horváth M. Ferenc: *Vác. Régi képeslapok, 1896–1950*. Vác, 2001. (Váci Történelmi Tár 2) 171–172.

¹⁰ Vác Város Levéltára (= VVL) V. 98. Vác város rendőrkapitányának iratai. 1883., 1888., 1913–1919. 4604/1915. Az internáltak élelmezési és tartási költségeinek elszámolása. 1914. december 14.

¹¹ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 11. §. 6. o.

¹² VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 11. §. 5. o. A főkaputól balra eső szárny földszinti termeiben ekkor katonák is állomásoztak. Az internáltak emeleti elhelyezése a szökés megnehezítését is szolgálhatta.

tábor egész működése alatt.¹³ Az épület elhasználódott állapotát sugallta a városgazdának a városi tanács számára, 1914. december 14-én írt jelentése: eszerint az internáltak érkezése előtt nemcsak a vízvezeték- és csatornahálózatot kellett rendbe hozni, hanem a konyhát, az ablakokat, a fürdőket és a kutakat is.¹⁴ Mint általában a táborokban, itt is probléma volt a túlzúsúfoltság. Egy 1917-ben keletkezett irat szerint volt olyan helyiség, ahol 25 embert helyeztek el. Ugyancsak a zsúfoltságot jelzi a fekvőhelyek elégtelensége: három emberre ekkor két szalmazsák jutott.¹⁵ Más források szerint nagyon egyenetlen lehetett az elhelyezés, mert volt olyan szoba, ahol egy ember lakott, és volt, ahol harmincan szorongtak.¹⁶

Az őrszemélyzet

Magyarországon – akárcsak a többi hadviselő országban – komoly fennakadásokat okozott a hirtelen nagy tömegben felügyelet alá helyezett civilek őrzése. A háború kezdetén Magyarország is rögtönzött megoldásokra kényszerült az őrzést illetően. Egy 1914. augusztus 12-én kelt belügyminisztériumi belső feljegyzés szerint „valamely karhatalmi segítségre is szükség volna, mert a katonasághoz való behívás folytán a rendőrség létszáma megfogyott, a csendőrség nagy része pedig a határszélekre rendeltetett.”¹⁷

Vácott először katonák,¹⁸ majd a városban dolgozó fegyőrök és rendőrök végezték ezt a feladatot. Nagy részüket azonban rövidesen behívták, ami komoly problémákat idézett elő. Ennek orvoslására 1914. október 28-án létrejött az Önkéntes Polgári Őrség, amely megalakulásakor mintegy hétszáz főt számlált.¹⁹ (A leginkább városi milíciához hasonló alakulathoz önkéntes alapon lehetett csatlakozni.) A vácihoz hasonló milíciák létrehozását a 3009/1914. BM rendelet is támogatta, amely kimondta, hogy az internáltak őrzése a helyi rendőrség feladata, amelyet az, ha szükséges, „a lakosság hazafias elemeinek támogatásával és közreműködésével teljesít”.²⁰ 1914 novembere és 1915 februárja között ez a civilekből álló Önkéntes Polgári Őrség őrizte a fogvatartottakat.

¹³ 1914 végén 116 korona 50 fillért fizetett a város a vizesblokkok javításáért. VVL V. 98. 4604/1915.

¹⁴ VVL V. 98. 4604/1915. Mindez 2361 koronájába került a városi költségvetésnek.

¹⁵ VVL V. 98. 1435/1917. 1. f. Jegyzőkönyv Fried István kihallgatása tárgyában. 1917. április 7.

¹⁶ National Archives Foreign Office Papers (London; = NA FO) 383/118. No.64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. January 24, 1916.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K-148. Belügyminisztérium. A. Elnöki iratok (1867–1944). 1. Iratok. Internálási ügyek. 5913/1914. 5°. Magyarországon lévő ellenséges állampolgárok. 1914. augusztus 12.

¹⁸ 1914. szeptember 29-től körülbelül október végéig 25 Molinári-népfelkelő őrizte egy hadnagy vezetésével a laktanyába zárt – főleg szerb – civileket. A Molinári (vagy Mollinary)-népfelkelők a Cs. és Kir. 38. gyalogezred kötelékébe tartoztak. Az alakulat történetéhez lásd Kenyeres Dénes: *Kecskemét a magyar hadtörténelemben*. Kecskemét, 2016. 169., 207–209.

¹⁹ VVL V. 98. 4604/1915. Az önkéntes milíciák megalakítását a kormány is támogatta. Ennek bizonyítéka a Sándor János belügyminiszter által 1914. szeptember 16-án kiadott 4220/1914. BM res. számú körrendelet a polgári őrségek szervezéséről.

²⁰ 3009/1914. BM körrendelet. 2. pont.

A laktanyában 28 fős őrség teljesített szolgálatot. Élén a parancsnok állt, aki az állandó szolgálatra, a táborba rendelt városi alkalmazottakat is utasíthatta feladatok elvégzésére.²¹ A szolgálatban lévő őrség egy őrparancsnokból, egy őrvezetőből és 12 őrből állt, míg a többiek készenléti pihenőn voltak. A 28 őrré 13 darab Wrendl-puska²² jutott, és minden puskához 3 darab töltény járt. Zavargás vagy zendülés esetén a civilekből álló őrcsapat aligha lett volna képes annak elfojtására. Ilyen esetben telefonon vagy küldönc útján a közelben állomásozó katonaság beavatkozását kellett volna kérni.²³

Az internáltak részére érkező csomagok és levelek átkutatásának feladata is az őrparancsnokra hárult, aki az általa veszélyesnek ítélt tárgyakat el is kobozhatta.²⁴ A fegyverként is használható tárgyakat (ollókat, borotvákat, sétapálcákat stb.) a parancsnoki irodában tartották elzárva, és nyilvántartást vezettek róluk.

1914 végére, 1915 elejére világossá vált, hogy kiképzett katonák híján nem kellőképpen hatékony a tábor őrzése. A Belügyminisztérium és a Hadügyminisztérium intézkedése nyomán 1915 februárjától egy 26 fős katonai különítmény vette át a civilek helyét. Az egységet az alacsony harcértékű, többnyire túlkoros népfelkelőkből állították össze.²⁵ A Pest megyei táborok őrzésére kirendelt katonák a magyar királyi 29. és a 30. népfelkelő gyalogezred²⁶ kötelékébe tartoztak. A különítmény parancsnoka Krauze Kornél hadnagy volt.²⁷ Krauze Vácra kerülése előtt a szerb fronton harcolt és sebesült meg, lábadozása alatt került a váci internálótábor élére. Krauzéval igen elégedettek voltak a helyiek. Új állomáshelyén rendet tartott az internáltak között, megszilárdította a fegyelmet. Munkáját felettesei is elismerték, így amikor 1915. június 22-én visszatért ezredéhez, már főhadnagyi rangot viselt. Utódja Quoilin Lajos hadnagy lett.²⁸ E tisztről mindössze annyit tudunk, hogy őt 1916 májusában váltotta Ágoston Károly népfelkelő hadnagy. Ágostonnal is elégedettek lehetnek parancsnokai, mert amikor 1917. szeptember 12-én felváltotta őt Halász Aladár, már főhadnagyi rangot viselt.²⁹

²¹ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 4. §. 2.

²² A Wrendl 1867M típusú fegyver tervezője, az osztrák Josef Wrendl után kapta nevét. A fegyvert 1867-ben rendszeresítették a megalakuló Honvédségben és 1888-ig volt aktív használatban, azaz 1914-re a Wrendl-puska már elavult volt. *Magyarország hadtörténete*. I-II. Szerk. Liptai Ervin. Bp., 1985. II. 25.

²³ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 30. §. 18. Mivel a laktanya egy részében csaknem mindig állomásozott valamilyen katonai alakulat, a beavatkozás gyorsan kivitelezhető lett volna.

²⁴ VVL V. 98. 4604/1915. Őrségi utasítás 28. §. 17.

²⁵ A népfelkelés a Monarchián belüli Magyar Királyság kiegészítő fegyveres ereje volt 1868 és 1918 között. A népfelkelők feladata volt, hogy mint harmadik vonalat alkotó haderő támogassák a közös hadsereg és a Honvédség alakulatait. Nem rendelkezett külön parancsnoksággal, hanem a háború kitérőesekor a Hadsereg-főparancsnoksághoz tartozott. Két fegyverneme volt (lovasság és gyalogság), amelyek területi alapon szerveződtek. *Magyarország az első világháborúban*, 498.

²⁶ Mind a 29., mind a 30. népfelkelő gyalogezred budapesti központú ezredek voltak és a IV. hadtest kötelékébe tartoztak. *Magyarország az első világháborúban*, 498.

²⁷ VVL V. 93-c. Vác város polgármesterének iratai (1867–) 1872–1950 (–1952) c. Közigazgatási iratok. (1867–) 1872–1950 (–1952) 6220/1915. A polgármester jelentése az alispánnak az internáltak őrzéséről. 1915. május 15.

²⁸ Az internáltak hadnagya elment. *Váci Hírlap* 1915. június 23.

²⁹ Az internáltak a közvetítőben. *Váci Hírlap* 1917. szeptember 30.

A táborban élő internáltak élelmezése

A magyarországi internálótáborok a Belügyminisztérium felügyelete alatt álltak.³⁰ A minisztérium utasítási jogkörrel rendelkezett megyei szinten az alispán és a járási főszolgabíró, a törvényhatósági jogú városok esetében a városi rendőrkapitány és a polgármester felett. A városok területén lévő táborok biztonsági felügyelete a helyi rendőrkapitányra, a fogvatartottak ruházattal és élelmiszerral való ellátása pedig a polgármesterre hárult. Vidéken ugyanez a főszolgabíró feladata volt. Bár elvileg az alispán közvetítette a belügyminiszter utasításait, a gyakorlatban előfordult, hogy a minisztérium illetékesei közvetlenül is kapcsolatba léptek a közigazgatás alsóbb szintű tisztviselőivel, párhuzamosan tájékoztatva az alispánt is. A táborok őrzését tehát, mint láttuk, a hadsereg végezte, többnyire népfelkelőkkel, ám a városi táborok parancsnokainak a helyi rendőrkapitány is alárendeltje volt, ami gyakran vezetett feszültséghez a felek között.

A fogvatartottak élelmezéséről és ellátásáról a 3009/1914. számú BM rendelet intézkedett részletesen. Az ellátmány megszervezése és koordinálása a minisztérium Kivándorlási Biztosi Hivatalának volt a feladata.³¹ A belügyminiszter által aláírt, a közigazgatási szereplőknek küldött utasításokat a hivatal államtitkári rangú vezetője adta ki, több esetben egyeztetve azt a belügyminiszterrel.

A háború első évében a felnőtt internáltak napi élelmezési keretösszege maximum 68 fillér volt, a gyermekeké ennek fele (a helyi viszonyok függvényében lehetett kevesebb is). A háború kezdetén Vácra a megengedett maximumban, 68 fillérben állapították meg a keretet.³²

Igen kevés információ áll rendelkezésünkre a fogva tartottak élelmezésével kapcsolatban. Egy 1914 végén kelt jelentésből kiderül, hogy a háború első évében heti három alkalommal tartalmazott húst a főétkezés. Az internáltak heti étrendjét a váci táborban 1914-ben az 1. táblázat mutatja.³³

³⁰ Az eddigi kutatások szerint voltak átfedések a táborok irányításában a Magyar Kir. Belügyminisztérium és a hadsereg között. Erre példaként említhető a nezsideri (illetve vele együtt a boldogasszonyi [frauenkircheni]) tábor, amely a pozsonyi katonai parancsnokság felügyelete alatt állt.

³¹ 3009/1914. BM rendelet. 2. pont.

³² Az összeget a 3009/1914. BM körrendelet alapján állapították meg. A rendelet 2. pontja kimondta, hogy az élelmezés a mindenkori katonai átvonulási illeték szerint került meghatározásra. Eddig nem sikerült olyan rendeletet vagy utasítást fellelni, amely egyértelműen meghatározta a 68 fillérnyi keretösszeget. Azok a törvényhatóságok, amelyeknek területén nagyobb számú internáltat befogadó tábor volt, kiszervezték az élelmezést egy helyi vállalkozónak. A kutatás eddigi eredményei szerint az egy főre eső napi ellátási összeg 60 és 68 fillér között mozgott a háború elején. A háborús infláció miatt ezt az összeget folyamatosan növelni kellett.

³³ VVL V. 93. 4604/1915. 6. p. Az irat keletkezésekor az internáltak napi ellátására 68 fillér jutott.

1. táblázat. Heti étrend a váci táborban, 1914-ben

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
Reggeli	Rántott leves	Kávé	Rántott leves	Kávé	Rántott leves	Rántott leves	Kávé
Ebéd	Gulyás	Káposzta hússal	Bableves	Káposzta hússal	Bableves	Káposzta hússal	Húsleves rizzsel
Vacsora	Burgonya leves	Rántott leves	Burgonya leves	Burgonya leves	Tészta	Burgonya leves	Rántott leves

1914 végén, 1915 elején már lehetett látni, hogy a kezdetben meghatározott 68 fillér nem lesz elegendő. A város főszámvévője által a Belügyminisztériumnak írt jelentésből kiderül, hogy a közszükségleti cikkek drágulása következtében a városnak szüksége lesz központi támogatásra az internáltak megfelelő étellemezéséhez.³⁴

Az étrend alapját 1915 végére már a leves – többnyire az igen kevés energiát tartalmazó kőménymagos leves – alkotta.³⁵ A tábor felügyeletével megbízott városi főorvos felhívta a polgármester figyelmét ennek elégtelenségére, de az nem talált kifogást sem az étel minőségében, sem mennyiségében.³⁶ A leves a háború egész ideje alatt meghatározó maradt az étkezésben mint kevés hozzávalót igénylő étel. A hús az étellemezési nehézségek fokozódásával egyre inkább kikerült az étrendből, amit esetenként a fogvatartottak sérelmeztek is.³⁷ A bécsi amerikai nagykövetség egyik tisztviselője 1916 januárjában járt a táborban, ahol megállapítása szerint az internáltak főétkezését egy tányér zöldségből készült leves jelentette, amely némi húst és burgonyát is tartalmazott, valamint járt hozzá kenyér is.³⁸ Nem lehetünk azonban biztosok abban, hogy az amerikai látogató saját szemével látta az internáltak ebédjét. A gyanút megerősítik a rendőrkapitánynak a táborból 1916-ban írt levelek, amelyekben az internáltak a jobb ellátás reményében jelentkeznek külső munkára, mert „kizárt dolog ezen menázsival, ¼ kenyérrel naponként megélhetni”.³⁹

A megfelelő anyagiakkal rendelkezők vásárolhattak is maguknak élelmiszereket. Erre a célra a táboron belül kantint nyitottak, hogy az internáltaknak ne legyen okuk eltávozást kérni a városba bevásárlás ürügyén.⁴⁰ Az élelemadagok kiosztására az udvaron, rossz idő

³⁴ VVL V. 93. 4604/1915. A jelentés szerint a háború kitörése óta a liszt ára 16, a kenyéré 18, a húisé 26, a zsír 60, a burgonyáé 8, a babé 30 fillérrel emelkedett kilogrammonként. A főszámvévő átlagosan 50%-os drágulással számolt a háború kitörése, tehát négy és fél hónap óta. A jelentésen 1914. december 14-i dátum szerepel.

³⁵ Neumann szerint az internáltak panaszkodtak neki, hogy a leves csak „paprikás meleg víz”. VVL V. 98. 5321/1915. Neumann Adolf városi orvos tolmácsolja az internáltak étellemezésre vonatkozó panaszait. 1915. november 29.

³⁶ VVL V. 98. 5321/1915.

³⁷ A kegyelmes úr hajlong. *Váci Hírlap* 1915. április 28. A cikk idézi a spanyol nagykövet látogatását a táborban, akinek az orosz internáltak arról panaszkodtak, hogy az étrend kevés húst tartalmaz.

³⁸ NA FO 383/118. No. 64586-1916. Report on civilians at Vác, Hungary. January 24, 1916.

³⁹ VVL V. 98. 2048/1916. Pritsch Fülöp munkába bocsátása. 1916. május 3.

⁴⁰ VVL V. 93. 4604/1915. 33'.

esetén a folyosókon sorakoztak fel a fogvatartottak.⁴¹ Nem voltak külön ebédlőhelyiségek a táborban, mindenki ott fogyasztotta el az ételt, ahol akarta, többnyire a szobákban.⁴²

Az 1915-ben kiadott 4586/1915. ME számú rendelet a napi kenyéradagot fejenként 240, 300 és 400 grammban állapította meg.⁴³ Bár ettől a mennyiségtől elvben nem volt szabad eltérni, a kenyéradag kényszerű csökkentését később nagyobb mennyiségű főzelékkel és burgonyával igyekeztek kompenzálni. A háború okozta infláció azonban egyre jobban megnehezítette a tábor megfelelő ellátását, így 1917-re már aggasztó méretet öltött az élelmiszerhiány.⁴⁴

A táborokban biztosított étkezések, különösen 1917-től kezdve csak a kalóriaszükséglet minimumát fedezték.⁴⁵ A kezdetben még viszonylag kiegyensúlyozott étrendet hamar felváltotta az egyhangú tábori étel. Az élelmezés alapját képző levesekben és főzelékekben a háború előrehaladtával először a liszt és a zsír mennyiségét csökkentették, majd később teljesen kihagyták őket az ételekből. Ugyanez volt a helyzet a hússal is. Az internáltak helyzetét jelentősen megkönnyíthették az otthonról érkező csomagok, amelyekben tartós élelmiszert is lehetett küldeni.⁴⁶ A háború második felében a nehéz hátszági viszonyok miatt egyre nehezebb lett a csomagok célba juttatása, sok csomagot kifosztottak útközben. A brit külügyminisztérium dokumentumai szerint 1917-től egyre nőtt azoknak a panaszoknak a száma, amelyek a Magyarországon internált brit állampolgároktól érkeztek, hogy csomagjaikat feltörték és megdézsmálták.⁴⁷

A higiénés helyzet és az egészségügyi ellátás

A táborok létrehozásakor a hatóságok számára az egyik legnagyobb kihívást a megfelelő egészségügyi és higiénés viszonyok megteremtése jelentette. A nagy tömegben fogva tartott emberek megfelelő higiénés szintjének megőrzése folyamatos hatósági éberséget

⁴¹ VVL V. 93. 4604/1915. 35°.

⁴² NA FO 383. No.64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. January 24, 1916.

⁴³ A rendelet 1916. január 10-én lépett életbe. Amellett, hogy bevezette a kenyérrjegyvet, megszabta a napi búza-, rozs- és árpaliszt fejadagját. A rendelet értelmében a városi lakosok napi 240 gramm, a falusiak 400 gramm, a nehéz fizikai munkát végzők 300 gramm lisztet vásárolhattak.

⁴⁴ MNL OL K-148. Elnöki iratok. 597. csomó. 1906/1917. 5°. Internált egyének élelmezési költségei. 1917. április 26.

⁴⁵ Egy ülőmunkát végző személy kb. napi 2200 kalóriát fogyaszt el. A fizikai munka energiaigénye 2300 és 7200 kalória között változik: a mezőgazdasági vagy földmunkára kiadott internáltak energiaigénye magas volt. Lásd *Az emberi test*. I–II. Szerk. Dr. Kontra György. Bp., 1962. I. 399–400. A hátszágban tapasztalható ellátási problémák ismeretében feltételezhető az internáltak alultápláltsága, különösen a háború második felében.

⁴⁶ A források teát, kekszet, szalonnát említenek.

⁴⁷ A csomagok Svájc közreműködésével, Ausztrián keresztül, érkeztek Vácra az internáltakhoz. Kideríthetetlen volt, hogy hol és kik fosztották ki a csomagokat. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az osztrák hatóságok a svájci határon ellenőrzés céljából felbontották a küldeményeket, és visszaragasztva továbbították őket. NA FO 383/359. 108492-1918. Transmission via Switzerland of parcels for POW in Austria. 29 May, 1918.

igényelt, hiszen egy járvány kitörése – különösen ha az kijut a tábor falai közül – jelentős közegészségügyi kockázattal járt volna.

Vácon, a volt laktanyában rendelkezésre álltak fürdésre és mosakodásra alkalmas helyiségek, így könnyebben lehetett az épületeket nagyobb számú ember fogadására alkalmassá tenni. A váci rendőrkapitány azonban több alkalommal is jelezte a Belügyminisztériumnak, hogy a zuhanyozók igen rossz állapotban vannak.⁴⁸ A táborban csak 1917-ben sikerült megnyugtató módon biztosítani a tisztálkodási lehetőségeket.⁴⁹ A zsúfoltság és a hiányos fürdési lehetőségek következtében hamarosan megjelentek és elszaporodtak a ruhatetűk, „miből kifolyólag különösen az érzékeny szervezetű illetve testű egyének sokat szenvedtek”.⁵⁰

A tábornak nem volt külön egészségügyi személyzete, a beteg internáltakat a városi kórházban gyógyították.⁵¹ Az egészségügyi viszonyok ellenőrzése és a táborlakók orvosi ellátása a városi főorvos, illetve alorvos feladata volt. A városi orvos, Neumann Adolf igen sokat tett a táborban uralkodó egészségügyi és higiénés állapotok javítása érdekében. Megpróbált közbenjárni az internáltak jobb minőségű élelmezése ügyében is, amivel kivívta a polgármester haragját.⁵²

A táborokban fogva tartott civilek között előfordultak halálesetek is, amelyek különböző okokra vezethetők vissza. Szerepe lehetett bennük az éghajlatnak, az élelmezésnek és a bánásmódnak is. A viszonylag jó váci körülményeket mutatja, hogy ott az első haláleset csak 1915 januárjában történt. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében létrehozott táborok közül ebben a táborban haltak meg a legkevesebben fennállása során: 1917 augusztusáig 31 halálesetet rögzítettek az anyakönyvben.⁵³ Közülük 13-an nem a volt laktanyában éltek, hanem a táboron kívül, feltehetőleg rendőri felügyelet alatt.⁵⁴ A halotti anyakönyvben és a vizsgált dokumentumokban nincs nyoma, hogy internált személy erőszakos módon halt volna meg.⁵⁵ Ugyanígy nincs egyértelmű nyoma a háború vége felé kitört spanyolnáthának, habár a forrásokban 1918 őszén halálokként bejegyzett tüdőgyulladások esetében nem lehet kizárni a spanyolnátha jelenlétét.

A halálesetek nagy része mögött korábban szerzett betegségeket lehet feltételezni. A leggyakoribb „hozott” betegség a tuberkulózis volt, de nem lehet kizárni, hogy a fogva tartás körülményei között további foglyok is megfertőződtek. A gondosan vezetett anya-

⁴⁸ VVL V. 98. 4829/1915. 2. ő. e. A rendőrkapitány jelentése a külső laktanya fürdőinek állapotáról. 1915. október 21.

⁴⁹ VVL V. 98. 1403/1917. Tárgy n. ir. 1917. április 2.

⁵⁰ VVL V. 98. 1435/1917. Fried István tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1917. április 7. 1^y.

⁵¹ Vácon a laktanyában működött gyengélkedő is, amelyet a beteg internáltak ellátására is igénybe vettek. VVL V. 98. 1435/1917. Itmann Izidor kihallgatási jegyzőkönyve. 1917. április 12. 10^y.

⁵² VVL V. 98. 5321/1915.

⁵³ Ekkor történt az utolsó, internált halálával kapcsolatos bejegyzés.

⁵⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (= MNL PML) XXXIII.1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány. Vác. 1914–1918.

⁵⁵ Egyetlen olyan bejegyzést tartalmaz a halotti anyakönyvi másodpéldány, amiből erőszakos halálra gondolhatunk. Mihail Tokarovics szerb internált halálának okaként csigolyatörést jegyeztek be, ő valószínűleg felakasztotta magát. MNL PML XXXIII.1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány. Vác. 1914–1918. 388. folyószám.

könyvekből viszonylag pontosan megállapítható, hogy a váci táborban a gasztroenterális (gyomorhurut) és a légúti betegségek (tbc, tüdő-és mellhártyagyulladás) voltak a leggyakoribb halálokok. A tüdő megbetegedéséből eredt az összes halálozás 54%-a.⁵⁶

A fogvatartottak

A váci internálótáborban a Monarchiával hadiállapotba lépett országok állampolgárait őrizték. Sajnos, nagyon kevés olyan nyilvántartás maradt fenn, amelyből pontosan meg lehetne állapítani a fogvatartottak állampolgárságát. Ennek vizsgálata során a városi rendőrkapitányi iratokra, a polgármesteri hivatal táborral kapcsolatos dokumentumaira, az internáltak jogvédelmét ellátó amerikai diplomaták feljegyzéseire és a helyi sajtóra lehet támaszkodni.

Az internálótáborban őrzöttek pontos számáról az első megbízható adat 1915 májusából származik: ekkor egy amerikai jelentés szerint 115 főt őriztek a táborban.⁵⁷ 1916 januárjában járt a táborban az amerikai konzulátus munkatársa, aki szerint ekkor a Vácon nyilvántartott internáltak létszáma 726 fő volt (2. táblázat).⁵⁸

2. táblázat. A váci táborban őrzöttek megoszlása állampolgárság szerint 1916 januárjában

A fogva tartott állampolgárok megoszlása	Orosz	Szerb	Francia	Angol	Monte-negrói	Bolgár török	Összesen
Laktanyában	99	94	4	4	–	2	203
Rendőri őrizet alatt Vácon dolgozik	113	94	–	–	3	2	212
Rendőri őrizet alatt, őnfenntartó	14	7	5	–	–	–	26
Kórházban	4	9	–	1	–	–	14
Az ország más részein	130	121	12	2	5	1	271
Összesen	360	325	21	7	8	5	726

A 2. táblázatból látható, hogy „az ország más részei” rubrikában szereplő szám a legmagasabb. Ez azt jelentette, hogy ezek a személyek a váci tábor nyilvántartásában szerepeltek, de az ország más pontjain tartózkodtak, valószínűleg munkavégzés céljából. 1917 őszén valamelyest csökkent a laktanyában őrzöttek létszáma, ekkor 160 embert tartottak

⁵⁶ MNL PML XXXIII.1. Polgári anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány. Vác, 1914–1918.

⁵⁷ NA FO 383/5. No. 161917/1915. Treatment of British subject in Austria. May 7, 1915.

⁵⁸ NA FO 383/5. No. 64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. 24 January, 1916.

fogva.⁵⁹ Átmenetileg persze ennél jóval többen fordulhattak meg Vácon: egy 1915. december végi kimutatás szerint a legmagasabb nyilvántartási számú internált a 998-as volt,⁶⁰ de más iratokban ezren felüli nyilvántartási számmal is találkozunk. A dokumentumok alapján megállapítható, hogy a táborban 1915 közepétől 160 és 300 fő között mozoghatott a „bentlakó” internáltak száma. Nőket is internáltak Vácon, akiket azonban feltehetően a város más részén őriztek.⁶¹ Az ő számukról, fogva tartási körülményeiről semmilyen adat nem áll rendelkezésre.

A fogva tartott személyek túlnyomó többsége az oroszok és a szerbek közül került ki, de őriztek olaszokat, flamandokat, montenegróiakat, franciákat, briteket, sőt kínaiakat⁶² is a tábor falai között. A szobabeosztásnál figyelembe vették az állampolgárságot. Az angolok franciákkal, míg az oroszok szerbekkel kerültek egy körletbe.⁶³

A nyugati hadviselő országok állampolgárai közül kis számban kerültek internálótáborokba, a britek közül például csak azok, akik nem tudták kétséget kizáróan igazolni, hogy a Brit Birodalom alattvalói.⁶⁴ Anglia gyarmatbirodalmi jellege több ízben is félreértésekhez vezetett a brit alattvalók esetében. Egy segélyezési ügy főszereplője például Konstantin Phocanis görög származású, de Cipruson élő váci internált volt. Phocanis 1918-ban fordult segélyért a görög állampolgárok képviselőjét ellátó holland főkonzulhoz. A váci rendőrkapitánnyal folytatott levélváltás után azonban kiderült, hogy Phocanis brit alattvaló – Ciprus brit gyarmat⁶⁵ volt ekkor –, így a holland diplomata a brit alattvalók képviselőjét ellátó spanyol főkonzulátushoz irányította a kérelmezőt.⁶⁶

⁵⁹ Az internáltak a közvetítőben. *Váci Hírlap* 1917. szeptember 30.

⁶⁰ VVL V. 98. 5452/1915. Jelentés az alispánnak a váci rendőrség által kezelt internáltakról. 1915. december 21. A jegyzékben szereplő személyek nem mindegyike élt az internálótáborban, egy részük a városban, rendőri felügyelet alatt lehetett. Azokat sem vezették ki a tábor nyilvántartásából, akik vidékre kerültek munkára.

⁶¹ VVL V. 93. 4818/1916. 2. p. Internáltak élelmezési költségeinek kimutatása. 1915. november 19.

⁶² A nagy világból. *Váci Hírlap* 1916. december 24.; VVL V. 98. 4948/1915. Theng Long Shan kínai állampolgár internálása. 1915. október 23.

⁶³ NA FO 383. No.64586/1916. Report on civilians at Vác, Hungary. 24 January, 1916.

⁶⁴ Ők általában a gyarmatokról származtak. Sam Thompson például Fekete-Afrikából származó, magát brit alattvalónak mondó fogvatartott volt. Állampolgárságát nem tudta dokumentumokkal igazolni, ezért került zárt táborba. NA FO 383/5. 161917/915. Report on the British subject interned in Hungary. 24 September, 1915.

Thompson két év múlva, 1917 novemberében már Aszódon találjuk, ahol valószínűleg a háború végéig élt mint brit internált. MNL PML IV. 422-b. 1044/918. Kimutatás azon angol alattvalók csomagjairól, amelyek Aszódra lettek küldve szétosztás céljából. 1917. november 30. Hasonló probléma merült fel Moses Campbell, Tápiósülyre internált férfi ügyében. Campbell azt állította, hogy brit alattvaló, mert 1895. szeptember 17-én született Free Townban, Sierra Leone fővárosában, ami ekkor brit gyarmat volt. Campbell a brit külügyminisztériumhoz fordult segítségért, ahol azonban személyes dokumentumok hiányában nem tudták kideríteni valós személyazonosságát. NA FO 383/365. 112886/918. Payment of relief ex BRJ to Moses Campbell, doubtful British subject interned at Tápiósüly, Hungary. É. n.

⁶⁵ A szíjetet a Balkán-kérdést rendező, 1878-as berlini kongresszuson szerezte meg (formálisan bérelte az Oszmán Birodalomtól) a brit kormány. *19. századi egyetemes történet, 1789–1890.* Szerk. Vadász Sándor. Bp., 1998. 163.

⁶⁶ VVL V. 98. 396/1918. Tárgy n. ir. 1918. március 5. Phocanison kívül még egy ciprusi származású személyt tartottak fogva Vácon. Ljosos A. Gialluris, akárcsak Pano Phocanis Lefkarából származott. Mindketten csipkével kereskedtek Magyarországon internálásuk előtt. *Váci Hírlap* 1916. december 24.

Vácon – ahogy minden törvényhatóság területén – az internált személyek nyilván tartásának vezetése a városi rendőrség hatáskörébe tartozott.⁶⁷ A létszámot a reggeli sorakozó és névsorolvasás alkalmával ellenőrizték.⁶⁸ Minden internált rendelkezett egy azonosító lappal, amely tartalmazta a nevét és azonosítási számát. Ezt igazolványként a táboron belül is maguknál kellett tartaniuk.⁶⁹ Szobafelelős (inspekciós) felelt a szoba rendjéért, tisztaságáért, és neki kellett jelentenie a parancsnoknak, ha bármilyen rendelleneséget észlelt a szoba lakóival kapcsolatban. Azokról az internáltakról, akik egyszer már megszöktek, külön listát készítettek: ők egyáltalán nem hagyhatták el a tábor területét.⁷⁰ A szökést és az erőszakos cselekedeteket általában elzárással büntették. Gyakoriak voltak a motozások, amelyek az internáltak személyes holmijára terjedtek ki, sőt, testi motozás is előfordult.⁷¹

A tábor megszűnése

A tábor hároméves fennállás után, 1917 őszén szűnt meg, miután kiderültek az őrség kegyetlenkedéseinek esetei, korrupciója, valamint a tábori élelmezés silány volta. A hatósági vizsgálat dokumentumaiból részletesen megismerhetők a táborban uralkodó állapotok.

A tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből kiderült, hogy az őrség tagjainak egy kisebb csoportja huzamosabb idő óta terrorizálta a civil internáltakat.⁷² Egyeseket megvertek, és fogdába vagy a tábor pincéjébe zártak több napra. Szintén bántalmazták a szökések után az elfogott és a laktanyába visszavitt foglyokat. Az önkényesen alkalmazott elzárást olykor kombinálták a hadseregben szokásos – néha napokig tartó – kikötéssel vagy gúzsba kötéssel, ami civilek esetében nem volt megengedett. Előfordult, hogy önkényesen csökkentették az élelmiszer-fejadagokat, de visszaéléseket követtek el a fogvatartottak levelezésével is. A táborban bevett gyakorlat volt az örök és a parancsnok megvesztegetése, amelynek következtében a módosabb és fizetni hajlandó fogvatartottak olyan „extra szolgáltatásokat” kaptak, mint a saját szoba vagy prostituáltak becsempészése.⁷³

Az internáltak 1917 tavaszán panaszt tettek, a hatóságok pedig kivizsgálták az ügyet. A városi rendőrkapitánynak, a Belügyminisztériumnak és az USA budapesti konzulátusának elküldött panaszos levelet 43 – zömében szerb – internált írta alá.⁷⁴ A tanúk vallomá-

⁶⁷ 3009/1914. BM körrendelet 2. pont

⁶⁸ Három orosz megszökött. *Váci Hírlap* 1914. szeptember 27.

⁶⁹ VVL V. 98. 1054/1914. 39. f.

⁷⁰ VVL V. 98. 5452/1915.

⁷¹ A kétnapi elzárásra ítélt Janič Obrad motozása során két darab üvegvas gyémántot talált az őrség. Mint kiderült, ehhez hasonló eszköz igénybevételével már két alkalommal is történt szökés. Természetesen a gyémántokat elkobozták. VVL V. 98. 5716/1915. Janič Obrad internált kétnapi elzárása. 1915. december 30.

⁷² VVL V. 98. 1435/1917. Fried István és társai váci internáltak panasza. 1917. március 30.

⁷³ VVL V. 98. 1435/1917. Fried István tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1917. április 7. 2°.

⁷⁴ A Belügyminisztériumhoz és az amerikai konzulátushoz eljuttatott levelet valószínűleg kicsempészték. Mielőtt hadat üzent volna a Monarchiának (1917. december 7.), az Egyesült Államok budapesti konzulátusa látta el többek között a francia és a brit állampolgárok jogainak védelmét. A szerb állampolgárok képviselését a bécsi spanyol nagykövetség látta el.

saiból rekonstruálható, hogy a bántalmazottak főleg a szerbek közül kerültek ki, de francia és angol állampolgár is volt a sértettek között. A vizsgálat ugyan elmarasztalta az őrség érintett tagjait, ennek ellenére igen csekély büntetést kaptak.⁷⁵

Felmerül a kérdés, hogy miért zárták be a tábort a vizsgálat után. A civil fogvatartottak jogi helyzetének elégtelen szabályozásából fakadóan az egyes országok az úgynevezett negatív kölcsönösség elve alapján – amely eredetileg a hadifoglyokkal való bánásmódban alakult ki – bántak a gyűjtőtáborokba zárt, illetve rendőri felügyelet alá helyezett civilekkel. Ennek az egyszerű elvnek a lényege az „ahogy te bánsz az enyéimmal, én úgy bánok a teiddel” gondolatmenettel foglalható össze. Az amerikai konzulátus bevonása miatt az ügy bekerülhetett a diplomácia látókörébe, és így annak negatív következményei lehettek volna az antantországokban (elsősorban Franciaországban) internálótáborokban élő több ezer osztrák–magyar állampolgár helyzetére. Ezért a tábort 1917 szeptemberében felszámolták, az itt őrzött internáltakat más táborokba (Tápiósülyre és Aszódra) osztották szét.⁷⁶

⁷⁵ VVL V. 98. 1435/1917. 34°. Hirschberg József szakaszvezető és társai ügye. 1917. június 14.

⁷⁶ MNL PML IV. 429-a. 5718/1917. Vácott internáltaknak Tápiósülyre való áthelyezése. 1917. november 28. A spanyol konzul által készített, magyarországi és ausztriai civil táborok listáján már nem szerepel Vác neve. NA FO 383/245. No. 210573/1917. British subjects who are interned and confined in Austria. 3 October, 1917. Az Aszódra településre lásd MNL PML IV. 422-b. 1044/918. Kimutatás az angol internált csomagokról, amelyek Aszódra lettek küldve. 1917. november 30. Az iratban több olyan internált neve szerepel, aki korábban a váci tábor lakója volt.

EGY MAGYAR KÓRHÁZ KONSTANTINÁPOLYBAN

FODOR GÁBOR

A HUNGARIAN HOSPITAL IN CONSTANTINOPLE

The surprising and previously hardly-researched venture of funding a Hungarian hospital in the Turkish capital was one of the Hungarian initiatives during the First World War aimed at strengthening relations between the two allies. In this article I will attempt to present the background to the opening of the hospital, the organizational details, difficulties and the persons involved, and I will briefly cover the relations between the Hungarian Red Cross and the Turkish Red Crescent, and their joint projects.

Keyword: Constantinople [Istanbul], World War I, Hungarian Red Cross Society, Turkish Red Crescent

---

1916. április 10-én, délben színes tömeg állt Konstantinápoly külvárosában, a tűzvész sújtotta részeken túli Csapa városnegyedben. Az isztambuli egyetem, vagy akkori nevén Darülfünun tanítóképző épületének homlokzatán a vörös félholdas zászló mellett a magyar nemzeti trikolorót lengette a langyos, tavaszi szél. Az európai hölgyek és urak, valamint a magas rangú török vendégek között ott találjuk Enver pasát, az Oszmán Birodalom hadügyminiszterét, Szulejmán Numan pasát, az egészségügyek legfőbb vezetőjét, Ismail Hakki bejt, a hadügyi államtitkárt, Beszim Ömer pasát, a Török Vörös Félhold Társaság ügyvezető elnökét, Dzsanzolat bejt, Konstantinápoly polgármesterét, valamint Johann von Pallavicini örgrófot, az Osztrák–Magyar Monarchia nagykövetét, a követség alkalmazottait, gróf Széchenyi Ödön pasát, az isztambuli tűzoltóság vezetőjét, Wilhelm Souchon német admirálist, a Goeben parancsnokát, a német és a bolgár követség alkalmazottait, magyar, osztrák és német tiszteket, valamint a helyi magyar kolónia tagjait. Az összegyűltek a konstantinápolyi magyar kórház megnyitása miatt jöttek, mely közel négy hónapos előkészítés után gróf Semsey László képviselő, a Magyar Vörös Kereszt intendánsának ötlete nyomán állt fel, és amelynek alapvető célja a testvéri török nemzet sebesült katonáinak ellátása volt. A megnyitón éppen ezért Semsey kiemelte, hogy „a kórház a magyar és a török nemzet között évszázadok óta fennálló hagyományos barátság jele, amelynek a mostani rendkívüli időkben maradandó módon kellett kifejezést adni”. Majd végezetül hozzátette: „Reméljük, hogy ebben az épületben sok derék török harcost adhatunk vissza a nagyszerű oszmán hadseregnek.”¹ A meleg szavak után Enver pasa köszönte meg a

---

Fodor Gábor, PhD, turkológus-történész, igazgató, Isztambuli Magyar Intézet.

¹ Az Est 1916. április 12. 6.

magyarok önfeláldozását, majd a társaság bejárta a kórház termeit, végezetül a török fővárosban állomásozó osztrák–magyar egységek tagjaiból összeverbuvált cigányzenekar muzsikája és pezsgő kíséretében fogyasztották el az uzsonnát.

A meglepő és mindeddig alig kutatott vállalkozás egyike volt azon első világháborús magyar kezdeményezéseknek, melyek célja a két szövetséges közötti kapcsolatok erősítésére irányult. A következőkben igyekszem bemutatni a kórháznyitás előzményeit, a szervezés részleteit és nehézségeit, illetve az abban részt vett személyeket, miközben röviden szólok majd a Magyar Vörös Kereszt és a Török Vörös Félhold közötti kapcsolatokról és közös akciókról is.

A Magyar Szent Korona Országainak Vörös–Kereszt Egylete és az Oszmán Vörös Félhold Társaság megalakulása

A jól ismert előzmények után, 1864-ben aláírt genfi egyezményhez az Oszmán Birodalom már 1865-ben, míg Ausztria 1866-ban csatlakozott, de az országárszek közötti politikai nézetkülönbségek és egy önálló magyar kezdeményezés igénye miatt a magyarországi Vörös Kereszt Egylet, vagy teljes nevén a Magyar Szent Korona Országainak Vörös-Kereszt Egylete csak 1881. május 16-án alakult meg.² A frissen felállított szervezet az 1885-ös szerb–bolgár, majd az 1897-es görög–török háború idején hajtotta végre első nemzetközi akcióit, egyben ez utóbbi volt az első alkalom, hogy a magyar egylet segítséget nyújtott a török testvérszervezetnek. Az itthoni fronton elsősorban a nővérképzésben, a természeti katasztrófák utáni kárenyhítésben és kórházépítések támogatásában vállalt aktív szerepet. Nem volt ilyen szerencsés a hivatalosan 1877. április 11-én megalakult Oszmán Vörös Félhold Társaság, amely rögtön az 1877–1878-as orosz–török háború nehézségeivel nézett szembe, és egészen az első világháborúig számos véres incidensnél kellett erőn felül teljesítenie.³ Emellett a szervezetet a szultáni önkény sem hagyta kibontakozni, így az 1908-as alkotmányos forradalom után az ifjútörök kormányzathoz közel álló orvosok vezetésével történt meg a Vörös Félhold újjászervezése.⁴

A török és a magyar félnek is az első nagy kihívást a görög–török háború mellett a Balkán-háborúk okozta zűrzavar jelentette. A Magyar Vörös Kereszt Egylet 1912-ben és 1913-ban is missziót küldött Szófiába, ahol táborig kórházat és kötözőt állítottak fel, emellett szintén 2 misszió keretében segítették a szerb sérültek ellátását Belgrádban.⁵ Érdekes-

² Hantos János: *A Magyar Vöröskereszt 100 éve. Emberiesség háborúban és békében*. Bp., 1981. 74. A Magyar Országos Segélyező Nőegylet 1879-es megalakulása, majd a Vöröskeresztbe történő 1881-es beolvadása miatt van, ahol 1879-et adják meg alapítási évként.

³ Mesut Çapa: *Kızılai (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914–1925)*. Ankara, 2010. 12. Ugyanakkor az alkotmány II. Abdulhamid szultán általi, 1878-as felfüggesztése miatt a Társaság egészen az 1897-es török–görög háborúig tetszhalott állapotban volt.

⁴ Az Egység és Haladás Bizottság tagjainak aktív részvétele az első világháború során vált különösen érdekessé, amikor egyes vélemények szerint fedett akciókba is belekeverték a Vörös Félhold Bizottságot. Lásd Mehmet Taylan Esin: *Hilâl'in Karanlık Yüzi: Osmanlı Kızılai, Teşkilat-i Mahsusa ve Emlal-i Metruke (1914–1921)*. İstanbul, 2017.

⁵ Dr. Brüll Miklós: *A Magyar Vöröskereszt tevékenysége az első és második világháború időszakában*. H. n., 1984. 20–29.

séggként megemlítenéd, hogy Kaposváron, Lócsén, Miskolcon és Ungváron több száz török katonát is kezeltek, akik Boszniába menekülve kerültek magyar kezekbe.⁶ Eközben a török testvérszervezet a háború kezdetén Isztambul mellett rövid időre Szkopjében és Szalonikiben, valamint az ideiglenesen bolgár megszállás alá került Edirnében is tábori kórházakat alakított ki, de a sorozatos vereségek hatására leginkább a fővárosra koncentrált megmaradt kapacitásait. A sebesült katonák magas száma arra is rákényszerítette a hatóságokat, hogy egyetemi és más oktatási intézményeket ideiglenes kórházzá alakítsanak, így többek között már ekkor sor került a Darülfünun egyes épületeinek rekvirálására.⁷ A háború előrehaladtával további vidéki tábori kórházakat is kialakítottak, főleg a Dardanellák környékén, illetve segítség érkezett többek között az egyiptomi, indiai, angol, német és román testvérszervezetektől is. Ennek ellenére a több tízezer sebesült és több százezer balkáni muszlim menekült ellátása jóval túlmutatott a szervezet lehetőségein.

A valódi erőpróbát azonban az első világháború jelentette mindkét fél számára. Habár ennek az írásnak nem célja, hogy részletes információkat adjon a két szervezet világháborús szerepvállalásáról, annyit mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a Ferenc Salvator főherceg felügyelte és a gróf Csekonics Endre királyi biztos által elnökölt Magyar Vörös Kereszt Egylet tábori alakulatokkal, a hátszországban tevékenykedő egészségügyi intézményekkel, illetve üdülőkkel és betegnyugvókkal vett részt az ellátásban. A tábori alakulatokon belül 2 tábori kórház, 5 tábori és 8 fiókraktár, 11 sebesültszállító és 10 hegyi sebesültvivő oszlop, illetve 3 kórház- és 6 segélyvonat, míg a hátszországban 9 tartalék- és 1049 kiegészítő kórház, valamint közel 30 000 főnyi üdülő- és betegnyugvó hely állt rendelkezésre.⁸ Bár a Juszuif Izzettin herceg tiszteletbeli és Beszim Ömer pasa ügyvezető elnöksége alatt működő Oszmán Vörös Félhold Társasággal kapcsolatban összefoglaló adatokat nem találtam, a birodalom hadba lépését követően a szervezet alapvetően öt háborús régióban fejtett ki sebesültellátási feladatot: a kaukázusi fronton, Kajszeriben (a keleti frontok és Isztambul között félúton), az egyiptomi és palesztinai fronton, a mai Irak, Szaúd-Arábia és Jemen térségében húzódó fronton, illetve nem utolsósorban a Dardanellák környékén és Isztambulban.⁹ A Gallipoli-szorosnál mutatott hősiességük ellenállás, illetve Bulgária központi hatalmakhoz történő csatlakozása mellett a Szerbia térdre kényszerítésével megnyíló balkáni útvonal indította arra gróf Semsey László országgyűlési

⁶ Kiss Gábor: *Orvosok, katonák, katonaorvosok... Mozaikok az osztrák-magyar katona-egészségügy történetéből, 1868-1918.* Bp., 2018. 83.

⁷ Mesut Çapa: *Balkan Savaşı'nda Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi [OTAM] (1989) 94.* A hatóságok mellett tehetősebb magánszemélyek is engedtek át házakat kórházi célokra, vagy adományoztak jelentősebb összegeket kórházalapításra.

⁸ Brüll: *A Magyar Vöröskereszt*, 53–64. Kapronczay szerint 1917-re 2 tábori kórház, 3 tábori és 8 fiókraktár, 1 különleges sebészcsoporthal bíró kórház, 2 mozgó sebészkülönítmény, 20 segélyhely, 2 üdítő állomás, 185 sebesültszállító kocsi, 3 kórházvonat, 6 segélyvonat, illetve hazai földön 7 tartalékkórház és 590 kiegészítő kórház volt. Lásd Kapronczay Károly: *A Magyar Vöröskereszt megalakulása és tevékenysége az I. világháborúban.* In: *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete.* Összeáll. uó. Bp., 2015. 199.

⁹ Seçil Karal Akgün – Murat Ulutekin: *Hilal-i Ahmer'den Kızılaya.* Ankara, 2002. 214–226. A fővárosban fokozatosan növekvő kapacitással 1915-re körülbelül 10 000 ágy állt készen a sebesültek fogadására, emellett pedig vizsgálókat, lábadozókat, tea- és levesosztó állomásokat rendeztek be országszerte.

képviselőt, a Magyar Vörös Kereszt Egylet egyik automobil egységének parancsnokát, hogy javasolja egy konstantinápolyi magyar kórház felállítását. Természetesen a javaslat mögött a magyar közvéleményben megnyilvánuló általános törökbarátság mellett az a vágy is szerepet játszott, hogy az Oszmán Birodalomban a magyarok megelőzzék a Monarchia osztrák részét.¹⁰

Előzmények és a kórház előkészítése

Az első világháború kitörésével még inkább felélénkültek a már korábban is dinamikusnak mondható magyar–török kapcsolatok, így a meglévő gazdasági, politikai és kulturális motivációjú akciók sorába felzárkóztak a háborús szövetségi viszonyból eredő katonai indíttatású megmozdulások is. 1915 késő őszen osztrák–magyar tüzéregységek indultak el a Dardanellákhoz, így a főleg osztrák tisztek vezette egységek tagjaiként szép számban érkeztek magyar katonák is az Oszmán Birodalomba.¹¹ Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kórház ügye napirendre kerüljön. A konstantinápolyi kezdeményezés azonban nem volt előzmények nélküli, ugyanis a Magyar Vörös Kereszt Egylet központi választmánya 1915. október 29-én döntött egy 500 ágyas szófiai kórház felállításáról, melyet követően már november 2-án útnak indult 1 főmegbízott-helyettesből, 1 főorvosból, 2 orvosból, 5 szigorló orvosból, 20 önkéntes és hivatásos ápolónőből, valamint 1 gyógyszereszből és 25 fő egészségügyi katonából álló különítmény.¹² A kórház ezt követően egészen 1918 októberéig működött. Hogy a törökországi vállalkozás is sikeres lehessen, gróf Semsey támogatóbizottságot állított fel és azonnal mecénások után nézett. A bizottság elnöke Josipovich Géza, a Magyar Vörös Kereszt Egylet főgondnoka lett, míg társelnökei az egykori miniszterelnök felesége, gróf Khuen-Héderváry Károlyné, az ismert bankár felesége, Lánczy Leóné, ügyvezető társelnökök pedig gróf Semsey Lászlóné és Bornemissza Lipót báró lettek.¹³ Emellett helyet kapott benne Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] bej török főkonzul, gróf Egon Fürstenberg budapesti német követ, illetve maga Semsey is. A társaság az Egylet Dísz téri palotájában talált főhadiszállásra. Ezzel párhuzamosan a bizottság a nemzetközi védelem elérése céljából a Vörös Kereszthez fordult, kérve, hogy a kórház a szervezet jelvénye alatt valósulhasson meg.¹⁴ Bár a magyarországi Egylet elfogadta a felkérést, kikötötte, hogy saját költségvetésükből erre áldozni nem tudnak, ennek ellenére végül 25 000 koronát adtak a kórház felszerelésére. Ugyanakkor Semsey fáradozásainak, gróf Tisza István miniszterelnök és gróf Csekonics Endre elnök erkölcsi támogatásának hála rövid idő alatt 200 000 korona értékben gyűlt össze adomány. Az adakozók között a na-

¹⁰ A Monarchiának ugyanis már volt katonai kórháza az isztambuli Taskisla kaszárnyában, ami három tereméből és összesen 80 ágyból állt, ám a magyar kezdeményezés a város legnagyobb külföldi alapítású katonai kórháza kívánt lenni.

¹¹ Nagyjából 5000 fős osztrák–magyar különítmény harcolt a török frontokon. Részletekre lásd Tosun Saral – Emre Saral: *Çanakkale ve Sina-Filistin Cepheleleri'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*. Ankara, 2015.

¹² Brüll: *A Magyar Vöröskereszt*, 77.

¹³ *Az Újság* 1916. február 11. 10.

¹⁴ Brüll: *A Magyar Vöröskereszt*, 78.

gyobb bankok (Kereskedelmi Bank, Hitelbank, Magyar Bank, Osztrák–Magyar Bank, Földhitelintézet, Első Magyar Biztosító) mellett olyan ismert nagyvállalkozókat és nemesi családokat találunk, mint Weisz Manfréd, az Esterházy, a Zichy, a Darányi és a Sztárai családok, vagy éppen a Nagysurányi Cukorgyár, a Salvator kötöző vállalat, vagy az Építő és Mérnök Egyesület.¹⁵ Emellett a török kormány Ahmet Hikmet bej főkonzulon keresztül értesült a kezdeményezésről és ígéretet tett, hogy megfelelő épületet biztosít a kórház számára. Ahmet Hikmet egyebek mellett azt is megemlítette jelentésében, hogy a kórház felállításáról hozott döntést Hikmet [Gizer] bejjel, a Vörös Félhold bécsi irodavezetőjével egyeztetették, aki azt kérte a magyaroktól, hogy az úgynevezett mechanoterápiás eljárással a súlyosabb eseteket kezeljék majd, amiben a törököknek nincs elég szakértelmük. Emellett Ahmet Hikmet főkonzul arra is javaslatot tett, hogy az isztambuli Sisli Etfal Kórházban szabadítsanak majd fel egy-két termet a magyarok számára.¹⁶ Éppen ezért 1916 januárjában báró Bornemissza Lipót főmegbízott, a sebesültszállításért és ellátásért felelős F osztály vezetője és Hirsch Hugó, az Egylet műszaki vezetője elutaztak Konstantinápolyba, hogy az elhelyezés részleteiről tárgyaljanak. A magyar fővárosba január végén visszatérő Bornemissza *Pesti Hírlap*nak adott riportjából a részleteket is megtudhatjuk. A török fővárosban Szulejmán Numan pasa egészségügyi főparancsnok fogadta a magyar vendégeket a hadügyminisztérium épületében, ahol Bornemissza kifejtette, hogy a kórházat nem a szövetséges államnak, hanem inkább a testvérnemzetnek ajánlanák fel. Bár Enver pasa személyesen nem tudta fogadni a delegációt, másnap Szulejmán Numan pasán keresztül megüzente, hogy nagy örömmel fogadják a magyar missziót, készek bármelyik megfelelő épület átadására is, ugyanakkor kifejezetten a nehéz, súlyos esetek kezelésére kérte őket – összhangban a főkonzul által korábban jelentettekkel.¹⁷ A következő napokban Szulejmán bej adjutánsa, Adnan bej alezredes kíséretében járták végig a szóba jöhető helyszíneket, így végül a Feriköj/Bomonti városrészben található, a francia Petites Soeurs des Pauvres apácák kezében lévő öregek otthonát nézték ki, amelyet 1915 szeptemberében rekviráltak a török hatóságok, és már egy ideje kórházként funkcionált Dervis bej és német felesége irányítása alatt.¹⁸ Az épületet Hirsch vezetésével néhány hét alatt 20 000 korona költséggel megfelelő állapotba hozták, és a magyar különítmény megérkezése előtt, már a Vörös Félhold kezelésében, több mint 300 sebesült katonát ápoltak benne.¹⁹

Eközben Magyarországon tovább folyt a készülődés és az utazók kiválasztása. Végül a konstantinápolyi kórház a magyar Egylet későbbi összefoglaló jelentése szerint egy vöröskeresztes megbízott vezetése alatt 1 igazgató főorvosból, 2 orvosból, 2 segédorvosból,

¹⁵ *Budapesti Hírlap* 1916. január 16. 7. Az említettek mellett többek között Woffner Tivadar 5000, Deutsch Ignác és fia 2000, Kohner Jenő és Adolf báró 10 000, Grünwald Ignác és fia 2000, Guttmann Vilmos báró 1000 és Delmár Tivadar dr. 500 koronát adott.

¹⁶ Türk Kızılay Arşivi 94. d. 111. (1915. október 26.)

¹⁷ *Pesti Hírlap* 1916. január 30. 7. Szulejmán Numannal kapcsolatosan lásd Efdal As: Birinci Dünya Savaşı'nın Sihhiye Dairesi Reisi ve Ordu Sihhiye Müfettiş-i Umumi Süleyman Numan Paşa (1868–1925)'nin Hayati ve Askerî Faaliyetleri. *International Journal Of Eurasia Social Sciences [IJOESS]* 6 (2015) 21. 105–120.

¹⁸ A francia apácák 1892-ben alapították meg az isztambuli öregek otthonát, melyet a háború után visszakaptak és amelyben a mai napig működnek. További részleteket lásd *Lés Petites Soeurs des Pauvres Istanbul (Bomonti). 125 ans de Charité. 1892–2017. Textes choisis et présentes par Rinaldo Marmara. Istanbul, 2018.*

¹⁹ *Az Est* 1916. március 18. 2. Egyes források szerint 30 000 koronát költöttek az épület átalakítására.

1 katonai gyógyszerészből, 30 egészségügyi katonából és 18 hivatalos és önkéntes vöröskeresztes ápolónőből álló személyzetet kapott.²⁰ Ugyanakkor a korabeli sajtó beszámolója alapján azt is tudjuk, hogy kik vettek részt a misszióban: Dr. Kuzmik Pál főorvos javaslatára a kórház orvosi vezetője dr. Lobmayer Géza egyetemi tanár, ezredorvos lett,²¹ mellette dr. Bochkor Adám és dr. Kisfaludy Pál orvosok, Klinger István, Torday Fülöp és Radó Béla szigorló orvosok,²² valamint Szántó Sándor gyógyszerész utazott Konstantinápolyba. A hadügyminiszter 30 egészségügyi katonát osztott be a kórházhoz, ezenkívül gróf Semsey Lászlóné grófnő és Ili leánya vezetésével a Magyar Vörös Kereszt Egylet 18 ápolónőt rendelt ki a konstantinápolyi magyar kórház mellé.²³ A magyar Egylet részéről a nagy sportmecénás és a kórház egyik főtámogatója, Brüll Alfréd és Dános Tivadar megbíztak kísérték Konstantinápolyba.

Az utazás és más nehézségek

A különítmény 1916. február 24-én, csütörtökön este 8⁰⁵-kor indult el a Nyugati pályaudvarról, ahol népes közönség búcsúztatta őket. Ott volt többek között gróf Csekolics Endre elnök, Josipovich Géza titkos tanácsos, főgondnok, herceg Esterházy Miklós, illetve Ahmet Hikmet bej török főkonzul és neje, illetve Dzevad Oszmán titkár. Csekolics búcsúbeszédében hangsúlyozta: „Török testvéreinknek meg akarjuk mutatni, hogy szívvel és lélekkel vagyunk mellettük, és dicsőséges harcuk sebesültjeit féltő gonddal akarjuk ápolni és gyógyítani.”²⁴ A vonat kigördülésekor az ápolónők magyar és török zászlókat lengettek, míg a szanitécek a himnuszt énekelték az éljenző tömegnek. A küldöttség mellett 1400 láda kötszer és orvosi műszer, valamint 1 röntgen, 2 fertőtlenítőkészülék, 1 automobil és 325 ágy indult el uszályhajón Orsovára. A terv az volt, hogy a misszió külön kocsikban, vasúton utazik Orsováig, ahol bevárja a Dunán érkező felszerelést, amellyel Ruszcsukig hajón megy, majd ismét vonaton, Bulgárián át folytatja útját Konstantinápolyig. Azonban a háborús nehézségek közbeszóltak: a vonatátgőzökre nyolc napot kellett várni Orsovánál és csak ezután tudtak eljutni Ruszcsukig. Itt további problémák merültek fel: a Monarchia

²⁰ *A Magyar Szent Korona Országainak Vörös-Kereszt Egyletének 1914–1919. évi jelentése.* Bp., é. n. 20.

²¹ Lobmayer, akit a magyar tüdősebészet megalapítójaként tisztelnek, tapasztalt sebész volt, amit bizonyít *A lövészároktól a kórházig. Egészségügyi szolgálat a háborúban* címmel, az első világháború alatt írt értekezése is. Lásd *Az I. világháború orvosi magyar emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakkikkek.* Összeáll., jegyz. írta Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin. Bp., 2016. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 88) 49–56.

²² Tehát a jelentéssel ellentétben nem 2, hanem 3 rezidens vett részt a misszióban. A kiutazók számát és a nevek írásmódját tekintve eltérő adatok jelentek meg a korabeli sajtóban. Az első hírek még összesen 4 orvostól, 15 nővérről és 22 egészségügyi katonáról szóltak, a megnyitóról tudósító egyes sajtótermékek 4 orvost, 16 ápolót és 33 egészségügyi katonát említenek. Ebből a szempontból *Az Est* adatait vehetjük a legmegbízhatóbbnak, hiszen a napilapnak Barabás Albert volt a levelezője, a Konstantinápolyi Magyar Egylet elnökségi tagja, így az újság értesülései első kézből származtak. Kisfaludy és Torday nevét egyes források i-vel említik, míg Bochkorra Bocskorként, egy helyen pedig Bocskóként hivatkoznak.

²³ *Pesti Napló* 1916. február 25. 4. Tehát a 16 ápolónő mellett Semsey grófné és lánya adta ki a 18 főnyi ápoló személyzetet.

²⁴ Uo.

konstantinápolyi követsége már 1916. február 28-án kérte a török kormányt, hogy szófiai kirendeltségén keresztül segítsen megfelelő mennyiségű vagonot szerezni,²⁵ de ez a háborús viszonyok miatt lehetetlennek bizonyult, amit a szófiai török követ jelentett is.²⁶ A ruszcsuki török konzul telegráfjelentése szerint megérkezésük után a kért 40 helyett az első napon 4, majd a következő napon további 3 vagon tudtak a misszió rendelkezésére bocsátani, így csak a személyzet és a szállítmány egy része tudott továbbutazni.²⁷ Végül az elindulás után két héttel, Ruszcsukból háromnapos, tehervagonokon töltött út után 1916. március 10-én érkezett meg Konstantinápolyba gróf Semsey Lászlóné és lánya, Brüll Alfréd, dr. Lobmayer, Radó, Bochkor, Torday, Kisfaludy és Klinger orvosok, Szántó gyógyszerész és a 18 ápolónő, akiket a Szirkedzsi pályaudvaron gróf Csekonics István nagykövetségi tanácsos várt.²⁸ A misszió fennmaradó részéről nincsenek pontos adataink, de feltételezhetően csak napokkal később érték el a török fővárost.

Azonban a nehézségek még itt sem értek véget. Az előőrs megérkezésének napján ugyanis tűz ütött ki az átalakított öregek otthona padlásán, és az első emeletig minden leégett, a sebesült katonákat csak nagy nehézségek árán sikerült kimenekíteni az épületből.²⁹ A tragikus események azonban nem szegték kedvét a magyar küldöttségnek, és Hirsch előzetes megbeszélései után Semsey grófné már másnap vizitált Enver pasánál és új épületet kért a kórház számára. Enver 3 tisztet bízott meg a mielőbbi intézkedéssel, akik végül – egyeztetve a kezelő önkormányzattal – az egyetem Csapa kerületben lévő tanítóképző épületét jelölték ki. Az épület átadásáról emlékirataiban a török egyetemi hallgatók egyike, Haszene Ilgaz is megemlékezett, akiknek így az épülettel szemben lévő Dervis pasa konakjában kellett lakniuk.³⁰ A hazaérkezése után Semsey grófnő a *Magyarország* című napilapnak adott riportjából tudjuk, hogy személyes kapcsolatai révén német katonák és mesteremberek segítségével Hirsch és csapata az épületet 10 nap alatt hozta megfelelő állapotra. A költségeket ugyan elvileg a magyar fél vállalta, de a török levéltári iratok alapján az egyetem által előzetesen megbecsült 500 lírás összeget, melyet a minisztérium helyszíni szemléje csak 31 567 kurusra taksált (kb. 31 líra), májusban még nem fizették meg.³¹

²⁵ Başkanlık Osmanlı Arşivi (= BOA) HR SYS 2176/7/1/1 (1916. február 28.).

²⁶ BOA HR SYS 2176/7/3/1 (1916. március 6.).

²⁷ BOA HR SFR 04 649/50/1/1 (1916. március 9.), 04 649/77/1/1 (1916. február 26.), HR SYS 2176/8/1/1 (1916. március 6.). A sajtóban 23 vagonnyi felszerelésről volt szó, míg az oszmán levéltári adatok 40 vagonot írnak.

²⁸ Az Est 1916. március 18. 2.

²⁹ Uo.

³⁰ „Nem emlékszem, pontosan mennyi idő telt el az iskola megkezdésétől, de még mindig Dervis pasa konakjában voltunk. Annak ellenére, hogy a szemben álló, új építésű tanárképző épülete minden pompájával minket várt, a háború miatt átmenetileg kórházként működött. Mindennap az ablakból bámultuk a polírozott fehér márványon megcsillanó napfényt, a díszes kaput és folyamatosan azt kérdeztük egymástól, hogy végre mikor költözhetünk át oda.” Hasene Ilgaz: *1915'den 1921'e Kadar Yatılı Bir Kız Okulunun Hikayesi*. İstanbul, 1991. 9. Köszönöm Nicole van Os segítségét, aki felhívta a figyelmemet a forrásra.

³¹ *Magyarország* 1916. május 23. 5.; BOA MF MKT 1215/2/1/1 (16 Cemaziyelevvel 1334 [1916. március 21.]).

A segélykoncert

Az intézmény megnyitása előtt azonban még mindenképpen ki kell térnünk egy részletre, mégpedig a kórház javára szervezett konstantinápolyi segélykoncertre. Az Oszmán Vörös Félhold Társaság a szövetséges országokban folytatandó adománygyűjtések határozott támogatására 1914 novemberében küldte Bécsbe Dr. Hikmet [Gizer] bejt, az orvosi egyetem professzorát és a Vörös Félhold központi bizottságának tagját. Miután a szervezet korábbi elnökét, Hüszsein Hilmi pasát bécsi török nagykövetté nevezték ki, nem ütközött akadályba egy bécsi kirendeltségi iroda nyitása a követségen belül. Hikmet bej ezt követően az irodán keresztül szervezte a berlini, bécsi és budapesti jótékonyági akciókat, kezelte a beérkező felajánlásokat, illetve végezte a szükséges hiánycikkek felkutatását és hazajuttatását.³² Rövid előkészítés után, 1914 decemberének első felében került sor Hikmet bej és Roth bej, valamint a bécsi végrehajtó bizottságból Vilhelm Singer újságíró budapesti látogatására, melynek keretében találkoztak gróf Tisza István miniszterelnökkel, aki mint az Országos Hadsegélyező Bizottság elnöke, pártfogásáról biztosította a török kezdeményezést.³³ A török látogatást megünneplendő 1914. december 16-án a budapesti Zeneakadémián adott koncertet Hegyei Géza, a Konstantinápolyban élő magyar zongoravirtuóz, majd december 27-én az országgyűlés delegációs termében, Tisza levezető elnöksége mellett megalakult a Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottság, melynek elnöke gróf Károlyi Istvánné és az egykori miniszterelnök, gróf Khuen-Héderváry Károly lettek.³⁴ A bizottság első ülését még újév előtt megtartotta, s jótékonyági akciók szervezéséről állapodtak meg, így 1915 januárjában a Magyar Állami Operaház és a Nemzeti Színház művészei léptek fel közös produkcióval a jó ügy érdekében. Később vidéki koncertek következtek, majd novemberben Haig Gudonian török hegedűművész adott hangversenyt a Bolgár Vörös Kereszt és a magyar Vörös Félhold Bizottság javára.³⁵

³² A beérkezett pénzzadományokat német, osztrák és magyar bankokban kezelték, majd utalták haza.

³³ Ahmet Altıntaş: *Birinci Dünya Şavasında Hilal-i Ahmer'in Macaristan'daki Faaliyetleri. Tarih Peşinde. Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 16 (2016) 3–4. Vö. *Pesti Napló* 1914. december 16. 9.

³⁴ *Az Újság* 1914. december 28. 5. A bizottságban részt vevő előkelő személyek is kifejezték a magyar vezetők elkötelezettségét az ügy iránt. Érdekességképpen megemlíteném, hogy a bizottsági tagok között találjuk Csernoch János esztergomi érseket, prímást is, aki az egyházköztség nevében pénzzadományt is juttatott a bizottságnak. Lásd Prímási Levéltár (Esztergom) Cat. 54/1915. 78/1915 sz. Khuen-Héderváry Károly levele Csernoch Jánosnak. 1915. január 19.

³⁵ A magyarországi (és a többi külföldi) testvérszervezet programjáról és az összegyűjtött felajánlások aktuális állásáról folyamatosan jelentést tett Hikmet [Gizer] bej a szervezet isztambuli központjának, így ezek elérhetőek a Vörös Félhold levéltárában is. A magyar akcióra vonatkozó jelentésekből több török nyelvű cikk is született, melyek feldolgozzák az iratokat és a benne szereplő tényeket, ám az eseményekkel kapcsolatos magyar forrásokat nem vizsgálták. A Vörös Félhold külföldi akcióiról szóló összefoglaló jelentést lásd *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları, 1914-1928*. Yayına hazırlayan Murat Uluğtekin – M. Gül Uluğtekin. Ankara, 2013. 37–38., 61–63. A török nyelvű cikkeket lásd Ahmet Altıntaş: *Birinci Dünya Şavasında, Mehmet Okur: I. Dünya Savaşında Avusturya ve Macaristan'da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İçin Toplanan Yardımlar*. In: *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu. 3-5 Kasım 2014*. Yayına hazırlayan Aynur Yavuz Akengin – Selcan Koçaslan. Ankara, 2015. 503–514.; Yücel Namal: *According to the Turkish Archive Resources. Helps of Hungarians to the Ottoman Red Crescent Association During the First World War. Közép-Európai Közlemények* 7 (2014) 1. sz. 126–135. A cikkek nem, vagy csak nagyon felületesen emlékeznek meg a

1915 nyarán szintén a bizottság felajánlásaként Germanus Gyula kíséretében került le szállításra 3000 kolera- és tifuszszérum a török testvérszervezetnek.³⁶

Így tehát nem volt előzmények nélküli, hogy Beszim Ömer pasa, az Oszmán Vörös Félhold Társaság ügyvezető elnökének meghívására Medek Anna, az operaház szólistája és Hubay Jenő, világhírű hegedűművész 1916 márciusának végén Konstantinápolyba érkeztek, pár héttel később pedig Szófiába. Hubay magánlevelezése alapján sejtjük, hogy a meghívotakra vonatkozó ötlet Hegyeitől származhatott.³⁷ A két meghívott művész, kiegészülve Hegyeivel, először az Oszmán Vörös Félhold javára adott egyazon napon két koncertet – délben a török nőknek, este a férfiaknak és az európai nőknek –, melyen többek között jelen volt Mehmed Burhaneddin herceg, Enver pasa, Talat pasa belügyminiszter, Szaid Halim pasa nagyvezír, gróf Széchenyi Ödön pasa, a városban tartózkodó német tábornagy, August von Mackensen, illetve számos előkelőség.³⁸ Ezen a koncerten is jelen volt gróf Semsey és családja, azonban a grófné kérésére a művészek néhány nap múlva eltérő repertoárral két újabb koncertet adtak női és férfi vendégeknek, aminek a bevételét kifejezetten a magyar kórház javára szánták. A Tepebasi színházban megrendezett eseményen is szép számban jelentek meg török előkelőségek, így a kórház működése az otthon gyűjtött adományokkal együtt legalább hat hónapra biztosított volt. Bár a művészek fellépői díjat nem kaptak, kiérdemelték az Oszmán Vörös Félhold Társaság Ezüst Érdemérmét.³⁹

A megnyitó és a kórház működése

Ahogy a bevezetőben már említettük, a konstantinápolyi magyar kórház megnyitására hivatalosan 1916. április 10-én került sor, de már ezt megelőzően 116 sebesültet szállítottak át ide a többi hadikórházból. A magyar sajtóbeszámolókból tudjuk, hogy a kétemeletes magyar kórház épületében 10 nagy méretű betegszobát rendeztek be, ezek mindegyikében 20-20 ágyat állítottak fel. Két operációs terme, külön fogorvosi szobája, röntgenberendezése, kémiai laborja és több fürdője is volt. A földszinten tárolták a fehérnemű- és élelmiszerkészleteket.⁴⁰ Az ünnepségről a magyar mellett a török lapok, így például a *Tercüman-i Hakikat* is röviden megemlékezett,⁴¹ illetve jelen volt Taib Köpe fotográfus-újságíró is, akinek a megnyitón készült képei a Köpe-hagyaték albumaiból kerültek elő. A képeken többek között feltűnik Enver pasa, Souchon admirális, Pallavicini

magyar kórházról. Altintas nem tesz róla említést, Okur egy mondatban ír egy magyar kórházról és önkéntes magyar orvosokról, míg Namal a Sisli Etfal kórházban dolgozó magyarokat említ.

³⁶ Ennek részleteit lásd Germanus Gyula: *A félhold fakó fényében*. Bp., 1963. 100–122.

³⁷ Hegyei Géza levele Hubay Jenőnek. 1916. február 12. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. (= OSZK K) Hubay-hagyaték. Feldolgozatlan. Gombos László zene-történész szíves közlése.

³⁸ *Budapesti Hírlap* 1916. április 4. 10.

³⁹ BOA İDUİT 72/126/1/1-2 (21 Şaban 1334 [1916. június 22.]), 72/126/2/1 (6 Haziran 1332 [1916. június 19.]), MV 243/58/1/1 (21 Şaban 1334 [1916. június 22.]). Hegyei a meghívásban azzal kecsegtette Hubayt, hogy a szultán előtt léphet fel, azonban be kellett érnie Burhaneddin szultáni herceggel.

⁴⁰ *Az Est* 1916. április 12. 6.

⁴¹ Akgün-Ulutekin: *Hılal-i Ahmer'den Kızılaya*, 211. A szerzők ugyan egy mondatban utalnak a magyar kórházra a török újsághír alapján, ám tévesen azt írják, hogy az az egész háború alatt működött.

örgróf és felesége, Szulejman Numan, illetve felismerhetjük rajtuk Semseynét és lányát fehér nővérruhában, a magyar orvoscsapatot cilinderben, valamint a további vendégeket és katonai személyeket.

A kórház a régió egyik legmodernebb intézményének számított, és működése alatt folyamatosan fogadta a sérülteket, emellett gyógyszert is osztott a rászorulóknak.⁴² Semsey grófné beszámolója szerint az első hetekben 400 sebesült katonát láttak el, többségében idült betegséggel küzdő törököket, bár két termet az osztrák és magyar katonák számára tartottak fent.⁴³ A krónikus betegek kezelése azért is vált szükségserűvé, mert 1916. január 9-én az antantcsapatok kivonásával lezárultak a Gallipoli-szorosnál vívott harcok, azok fokozatosan tevődtek át iraki és szíriai területekre, így Konstantinápolytól eltávolodtak a háborús cselekmények. Ez lehetett az oka annak, hogy egy hónappal később gróf Semsey családjával együtt hazautazott, annak ellenére, hogy előzetesen arról volt szó, hogy akár a háború végéig is török földön maradhatnak. Helyét egyes források szerint Bornemissza Lipót vette át, míg más források Széchenyi Jenőt említik. Akár mindkettő is igaz lehet, mindenesetre a magyar levéltári kiküldött, Mosony Lipót, jelentésében azt írta, hogy többször fordult meg a Magyar Vörös Kereszt Egylet kiküldöttjei körében, így báró Bornemissza és „Gróf Zichy Jenő és az orvos urak társaságában”. Miután a neves utazó, gróf Zichy Jenő ekkor már jó tíz éve halott volt, így feltételezhetően elírásról lehet szó, és Széchenyi Jenőt akart írni a magyar tudós.⁴⁴ Ami biztosnak tűnik azonban, hogy az ápolónők vezetését Fiáth Mária bárónő vette át Semsey grófnétól.⁴⁵ Semseyné elmondása szerint az elutazásuk előtt azért maradt idejük a konstantinápolyi szociális étellel is megismerkedni, így a helyi előkelőségek meghívásai mellett egyszer Enver pasa feleségénél, egyszer pedig Dzsanzolat bej nejeénél voltak hivatalosak délutáni teára, amely általában kávé és cigaretta kínálásából állt. Általánosságban a társasági életet korlátozottan, a női beszélgetéseket pedig egysíkúnak találta. Egy ízben azonban Beszim Ömer pasa kizárólag nőknek tartott előadásán is részt vett.⁴⁶ A misszió közösségi életével kapcsolatban némi támpontot ad Schrotty Pál ferences rendi teológiai tanár, katonalelkész egyik jelentése, melyben többek között arról ír, hogy kezdetben a szintén pap Mosony, majd távozása után ő maga celebrált misét vasárnaponként a magyar Vörös Kereszt Egylet kiküldöttjeinek magyar és német nyelven. Talán ennél is érdekesebb ugyanakkor, hogy az

⁴² Kiss: *Orvosok, katonák*, 83–84., illetve Frank G. Weber: *Eagles on the Crescent*. Ithaca, 1970. 179.

⁴³ *Magyarország* 1916. május 23. 5. Ahogy korábban utaltam rá, a városban volt már egy kisebb osztrák–magyar hadikórház, illetve egy polgári osztrák kórház is a Takszim téren. Emellett a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság 1916 márciusában Karl Feismantel tartalékos törzsvorost bízta meg a birodalomban tartózkodó osztrák–magyar katonák teljes körű ellátását biztosító intézményrendszer kiépítésével. Első lépésben azonban csak a helyőrség higiéniai viszonyai kerültek javításra, a gyengélkedő csak az év decemberében fogadta az első betegeket. Lásd Kiss: *Orvosok, katonák*, 83–84. A higiéniai viszonyok javulásáról és a helyőrség áthelyezéséről megemlékezik egy magyar orvos, dr. Király László is. Lásd Király László: Kelet egészségügyi képe a világháborúban. *Magyar Katonai Szemle* 8 (1938) 3. sz. 201–209.

⁴⁴ OSZK K Analekta. 10.144. Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. 1916. december 30. Kiad. Csorba György – Fodor Gábor: Mosony Lipót – történeti kutatás és magyar kultúrpolitika Konstantinápolyban 1914–1916. *Századok* 152 (2018) 317–350.

⁴⁵ *Az Újság* 1916. május 7. 12. Fiáth Mária a megboldogult országbíró, főrendiházi elnök és az Aranygyapjas rend lovagja, Sennyey Pál özvegye volt.

⁴⁶ *Magyarország* 1916. május 23. 5.

1916. november 4-i keltezésű jelentés aljára megjegyzésként azt írták, hogy a levelet „Dr. Lobmeyer Géza, egyetemi tanár, törzsorvos a Konstantinápolyi Magy. Vörös-Kereszt igazgató-főorvosa – ki hosszabb ideig itt beteg volt – viszi magával censura nélkül direkt Budapestre”.⁴⁷ Bár Lobmeyer betegségének pontos okára vonatkozóan nem rendelkezünk információkkal, a korabeli konstantinápolyi egészségügyi viszonyokat jól ismerő magyar katonaoorvos, dr. Király László beszámolójára támaszkodva a maláriára kell gyanakodnunk.⁴⁸

Mindenesetre Semseyék távozásakor az ellátottak száma már csak 250 körül volt. A hazaérkezés után a grófné és lánya erőfeszítéseik jutalmaként megkapták az oszmán Sefakat-rend II. és III. osztályát, melyek viselését 1917-ben hagyta jóvá az uralkodó.⁴⁹ Bár a kórház további sorsáról sajnos nagyon kevés információ áll rendelkezésre, valószínűsíthető, hogy a fent megnevezett okok miatt valamikor 1916 nyarán fejezhette be működését. Ezt a feltételezést erősíti egy oszmán levéltári irat, miszerint a kórház dolgozói közül többen 1916 júliusában még burszai kirándulásra indultak,⁵⁰ valamint a Magyar Vörös Kereszt Egylet 1914–1919. évi jelentése, melyben azt írják, hogy a sebészcsoportot az augusztus végén meginduló román offenzíva miatt az erdélyi magyar hadsereg mellé rendelték.⁵¹ További nyomot jelent, hogy az Oszmán Vörös Félhold Társaság 1916 szeptemberében döntött arról, hogy a misszióban részt vett 67 személynek ezüst és bronz érdemérmeket ad,⁵² a kiutazó 6 orvos és 1 gyógyszerész pedig vasfélhold és ezüst Liyakat-érmekben részesültek.⁵³ A korábban említett betegség miatt Lobmeyer térhetett haza legutoljára, vélhetően 1916. november-december tájékán.

Konklúzió

A konstantinápolyi magyar kórház rövid és részben elfeledett története jól illeszkedett az első világháború során megvalósított magyar kezdeményezések közé. A háború négy éve alatt levéltári szakértőt és egyházi kapcsolattartót küldtek Konstantinápolyba a ma-

⁴⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 1.a. 132.ND Missio 1901–1918. Schrotty Pál Várady L. Árpád kalocsai érseknek küldött, 1916. november 4. keltezésű levele. Schrotty Pált Csernoch János hercegprímás és a Vallás- és Közoktatási Minisztérium küldte Konstantinápolyba azzal a megbízással, hogy tájékozódjon egy tervezett magyar zarándokház létrehozása ügyében, illetve tegye meg a szükséges lépéseket, ha lehetőség nyílik az antant-állampolgárok kiutasítása után a rekvirált katolikus vagyon magyar kézbe történő átvételére.

⁴⁸ Király: Kelet egészségügyi képe, 202–203.

⁴⁹ BOA í DUÍT 68/136/1/1 (12 Recep 1334 [1916. május 15.]), 68/136/2/1 (15 Recep 1334 [1916. május 18.]). Vö. *Budapesti Közlöny* 1917. július 1. 5.

⁵⁰ BOA DH EUM 5 Şb 26/27/1/1 (11 Temmuz 1332 [1916. július 24.]), 26/27/2/1.

⁵¹ *A Magyar Szent Korona Országainak*, 20.

⁵² BOA í DUÍT 73/75/1 (3 Zilhicce 1334 [1916. október 1.]), 73/75/1/2, 73/75/1/3, 73/75/1/4, 73/75/1/5 (14 Eylül 1332 [1916. szeptember 27.]), MV 245/39/1/1 (2 Zilhicce 1334 [1916. szeptember 30.]). A kitüntetések listáján a korábban említetteknek megfelelően 16 ápolónő szerepel, ugyanakkor az 51 fő egészségügyi katoná ellentmond a sajtóhíreknek. Az eltérést valószínűsíthetően a 30 egészségügyi katonán túl a sajtó által is említett „mesteremberek” adhatják, akik az épületek átalakításában és a karbantartásban vállaltak aktív szerepet.

⁵³ Bochkor és Torday doktorokra vonatkozóan nem találtam adatot, de feltételezhető, hogy ugyanezen kitüntetésekben részesültek.

gyar döntéshozók, magyar tanszék nyílt a Darülfünunon, Török–Magyar, majd Magyar–Török Baráti Társaság alakult, magyar nyelvkurzus és tudományos intézet kezdte meg működését a török fővárosban, miközben gesztusértékkel kölcsönös utcánév-átnevezésekre is sor került. Emellett 1916-ban hivatalosan is elismerték az iszlám vallást a birodalom magyar felében.⁵⁴ A kezdeményezések többségéhez a német–török viszonylatban megvalósult akciók kínáltak mintát, miközben a magyar politikusok igyekeztek lehetőség szerint a birodalom osztrák felét megelőzni vagy túlszárnyalni velük. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy egyedül a magyar kórház esetében láthatunk aktív női szerepvállalást, s a Semseynével készült riport azon ritka magyar források egyike, melyben női szemszögből ismerhetjük meg a konstantinápolyi társasági életet és a kórházalapítás részleteit.

A kórház bezárása után sem szakadt meg teljesen a kapcsolat a Magyar Vörös Kereszt Egylet és a Vörös Félhold Támogatására Alakult Bizottság, valamint az Oszmán Vörös Félhold Társaság között, bár az 1917-es magyar kormányváltás, illetőleg a háború elhúzódása már csak néhány látványos gesztus megtételére adott lehetőséget. Ezek közül az utolsó, de legjelentősebb a Fricsay Richárd vezette Honvédzenekar 1918. tavaszi, bulgáriai és törökországi vendégszereplése volt. A Germanus Gyula kíséretében leutazó zenekar ismét Hegyei Géza zongorakíséretével adott több sikeres koncertet, melyek bevételét a török hadiárvak mellett a Budapesten felépíteni tervezett dzsámi számára különítették el.⁵⁵

⁵⁴ Yücel Namal: I. Dünya Savaş Yıllarında Türk-Macar Dostluğuna Bir Örnek. Macaristan'da İslamiyet'in Resmi Din Olarak Kabulü (1916). *Avrasya Etüdüleri* 55 (2019) Nr. 1. 119–165.

⁵⁵ A budapesti mecset terve 1909-ben merült fel, főleg a boszniai és törökországi muszlimok irányába tett gesztusként, de a terv a két világháború között is többször napirendre került.

RÉGI FORRÁSOK, ÚJ ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉG Horthy Miklós fővezéri tevékenysége

TURBUCZ DÁVID

OLD SOURCES, A POSSIBLE NEW INTERPRETATION
Miklós Horthy as Commander-in-Chief

Several scientific publications have been devoted to the life of Miklós Horthy, especially to the period between 1919 and 1944. This statement holds equally for the years from 1919 to 1921, that is, the earliest phase of what later became known as the so-called Horthy era. The present paper examines the period between August 1919 and the spring of 1920 in the light of Horthy's exercise of power as commander-in-chief. The chief question to be answered is whether there emerged a military dictatorship in this period in Hungary? How can be characterised the working of the political institutions which operated then? In order to be able to offer relevant answers to the questions posed, I have critically surveyed the available scholarly literature, and also aimed at the systematic analysis of the primary sources, whether already known or hitherto neglected. Archival research has proved several conclusions of the previous research to have been erroneous, and their rectification both corrected and complemented our state of knowledge on the topic.

Keywords: Miklós Horthy, World War I, military dictatorship, militarism, election of governor

---

Az 1919 augusztusa és 1920 tavasza közötti időszakot az 1950-es évek óta jellemezték már „fasizmusként”, „katonai diktatúráként”, „diktatúráként”, illetve ezek kombinációjaként.¹ Ezek az értékelések a fővezérség hatalomgyakorlásának jellegét egyáltalán nem („fasizmus”) vagy csak részlegesen („[katonai] diktatúra”) jellemezték megfelelően.

Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI. A tanulmány megírásához szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, a PD 128 500 azonosítószámú Jobboldali radikálisizmus és konzervativizmus között. Horthy Miklós 1919–1931 című, NKFI alapból megvalósuló projekt keretében történt. A tanulmány elkészítése során hasznosítottam Révész Tamás, Paksa Rudolf, Romsics Gergely, Zeidler Miklós és Püski Levente javaslatait, amiket ezúton is köszönök.

¹ Nemes Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon, 1919–1921*. Bp., 1962. 47., 70., 73., 75., 89., 120., 122–126., 155., 192–193., 201. Vargyai Gyula, Pataki István és Pölöskei Ferenc ugyan ennél szakszerűbb jellemzést adott, de az mégsem volt mentes a Horthy Miklóssal szembeni negatív elfogultságoktól. Vargyai Gyula: *Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (1919–1921)*. Bp., 1971. 8–9., 216–217.; Pataki István: *Az ellenforradalom hadserege 1919–1921. A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon (1919. augusztus – 1921. július)*. Bp., 1973. 13., 78., 124.; Pölöskei Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere (1919–1922)*. Bp., 1977. 29., 47., 74–75., 84.

Az 1989–1990-es rendszerváltozás után a Horthy-kori politikai rendszerről szóló könyv szerzője, Püski Levente „az átmenetiség és a kialakulatlanság” jellemzőit hangsúlyozta. Püski egyrészt a részleges demokratizálódást emelte ki, főként a Huszár-kormány alatti és utáni időszak esetében, illetve azt, hogy „az 1919–20 folyamán jelentős befolyással rendelkező jobboldali radikalizmus jelenléte nyitva tartotta egy diktatórikus államberendezkedés kialakulásának a lehetőségét”. Majd ehhez hozzátette: „az átmeneti állapot fokozatosan megszűnt”.² Thomas Sakmyster arról írt, hogy Horthy és radikális jobboldali környezete törekedett a katonai diktatúra bevezetésére, de a fővezér erről végül – az antant elvárásaival összhangban – letejt.³ Szintén a diktatúra bevezetésére törekvést hangsúlyozta Pritz Pál.⁴ Sipos Péter egyik cikkében arra az álláspontra helyezkedett, hogy Horthy jobboldali radikális környezete „a kormányzói hatalom megszilárdításának módját a nyílt katonai diktatúra bevezetésében látta, és erre ösztönözte Horthyt”.⁵ Sipos szerint tehát egyfajta burkolt katonai diktatúra létezett már a kormányzóválasztást megelőzően. A „nyílt katonai diktatúra” kifejezés az 1960-as és 1970-es évek történetírása örökségének tekinthető.⁶ A legújabb Horthy-életrajz szerzője nem foglalkozott azzal, hogy a fővezérség hatalomgyakorlásának jellegét érdemben elemezze.⁷ Dombrády Lóránd pedig csak a hadsereg politikaformáló szerepét hangsúlyozta.⁸ Eddigi munkáimban alapvetően a szakirodalom, főként Thomas Sakmyster alapján foglalkoztam ezzel a kérdéssel.⁹

Az eddigi kutatásaim során számos alkalommal beigazolódott, hogy indokolt a szakirodalom kritikus áttekintése és az elsődleges források szisztematikus feldolgozása, ellenőrzése, újbóli elemzése. Ugyanis az 1960-as és az 1970-es években megjelent publikációkban, amelyeknél újabb szakirodalom bizonyos témákról egyáltalán nincsen, olyan pontatlanok több esetben is a hivatkozások, hogy a levéltári források egyszerűen visszakereshetetlenek. Emiatt az adott iratanyagok egészét végig kellett nézmem, hogy megtaláljam a korábban már használt forrásokat. Ellenőrzésükre tehát csakis így kerülhetett sor, amely során olyan levéltári dokumentumokat is találtam, amelyekre az elérhető szakirodalomban nem található hivatkozások. A szakirodalomban olvasható megállapítások, következtetések ráadásul nem voltak minden esetben összhangban az elsődleges forrásokkal. Annak érdekében, hogy minél pontosabban és a források visszakereshetőségét lehetővé téve legyen bemutatható Horthy fővezéri tevékenysége, teljesen indokolt volt tehát a szisztematikus forrásfeldolgozás. A szakirodalom kritikus olvasata tehát önmagában nem lett volna elég, így le kellett menni az elsődleges források szintjére, hogy a következtetésem minél megalapozottabbak legyenek.

² Püski Levente: *A Horthy-rendszer (1919–1945)*. Bp., 2006. (Modern magyar politikai rendszerek) 257–258.

³ Thomas Sakmyster: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*. Bp., 2001. 44–48., 53–54.

⁴ Pritz Pál: Horthy Miklós és a katonai diktatúra. *Történelmi Szemle* 53 (2011) 127–139.

⁵ Sipos Péter: A kormányzó. *História* 12 (1990) 5–6. sz. 4.

⁶ Turbucz Dávid: A magyar történettudomány Horthy-képe (1945–1989). *Történelmi Szemle* 56 (2014) 663–688.

⁷ Catherine Horel: *Horthy*. Bp., 2017. (History könyvek) 86–112.

⁸ Dombrády Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Bp., 1990. 17., 22.

⁹ Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Bp., 2014. [Bőv., jav. kiad.] 80., 84–86.; Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944*. Bp., 2015. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 79–81.

Ebben a tanulmányban a szakirodalom kritikus áttekintése és a releváns elsődleges források elemzése alapján mutatom be Horthy Miklós fővezéri tevékenységét. Az elsődleges kérdés, amire választ keresek, hogy lehet-e katonai diktatúráról beszélni az 1919 augusztusa és 1920 márciusa közötti időszakban.

A Dunántúlon

A szegedi ellenkormány a megszálló franciák akaratának eredményeként nem játszott érdemi szerepet a bolsevik diktatúra augusztus eleji összeomlásában.¹⁰ Horthy július közepén megtörtént fővezéri kinevezése azonban már egy lépés volt afelé, hogy idővel esetleg függetlenedni tudjon a szerveződő hadseregével az ellenkormánytól és a francia hadseregtől. Ez 1919. augusztus 9-én történt meg.¹¹

A fővezér a budapesti, Friedrich István vezette – az antant által el nem ismert – kormánynak nem rendelte alá magát. Ennek ellenére mégis sikerült elérnie, hogy augusztus 12-én József főherceg, kormányzó – akinek Friedrich István a bizalmasa volt – az özszes magyar katonai alakulat főparancsnokává nevezze ki.¹² A főherceg előtt letett eskü eredményeként Horthy elviekben alárendelte magát a budapesti kormánynak, de ez csupán formalitásnak tekinthető, mert a valóságban attól teljesen függetlenül cselekedett és kezdte meg hatalmának kiépítését a Dunántúl déli részén.¹³ A legyőzött Magyarországon a hatalmi viszonyok alakulása szempontjából a döntő tényező az volt, hogy a győztes hatalmak elfogadják-e a fővezért a partnerüknek, avagy nem. Ezért sem törekedett arra Horthy, hogy a kormánnyal bármiben is ténylegesen együttműködjön. Ennek ugyanis nem volt jelentősége. Augusztus közepén, egyik budapesti útja során, Horthy fel is vette a kapcsolatot a Szövetségesközi Katonai Misszióval.¹⁴ Nyelvtudása és közvetlen személyisége miatt jó kapcsolatot tudott kialakítani a magas rangú amerikai, brit és olasz tisztekkel.¹⁵ A fővezér már akkor előterjesztette a Misszióknak azt a kérését, hogy a román hadsereg mielőbb hagyja el az ország területét.¹⁶ Az erőviszonyoknak megfelelően tehát nem fegyveres úton, hanem tárgyalások eredményeként kívánta a fővezér elérni a románok

¹⁰ Püski Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)*. Pécs–Bp., 2016. 37–45.

¹¹ Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez, 1919*. Szeged, 1923. 456.

¹² *Budapesti Közlöny* 1919. augusztus 12. 1.; Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest, = MNL) Országos Levéltára (= OL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. augusztus 12. 2.; Pataki: *Az ellenforradalom hadserege*, 13.

¹³ Nánay Mihály: *Habsburg József főherceg. A katona és a politikus: 1914–1924*. Bp., 2018. 224–232.

¹⁴ A Szövetségesközi Katonai Misszió tagja volt: a brit George Gorton tábornok, az amerikai Harry Hill Bandholtz tábornok (augusztus 11-től), az olasz Ernesto Mombelli tábornok (augusztus 12-től) és a francia Jean César Graziani tábornok (augusztus 13-tól). Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Bp., 1984. 341.

¹⁵ Sakmyster: *Admirális*, 37.

¹⁶ *Hadtörténelmi Levéltár (Budapest; = HL) I. Országos Katonai Hatóságok*. 89. M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke levéltára. B/153. d. 2471. mf. 24. sz. Horthy Miklós és Schnetzer Ferenc hadügyminiszter rejtjelezett táviratváltása. 1919. augusztus 25.

visszavonulását.¹⁷ Ezt azonban, hiába követelte több alkalommal is a Katonai Misszió a román hadsereg főparancsnokánál, október elejéig nem sikerült megvalósítani.¹⁸

Abban az időszakban négy – Horthy tevékenysége szempontjából érdeminek tekinthető szerepet betöltő – hatalmi tényező működött az országban. Közülük az antanthatalmak budapesti képviselői és a megszálló hadseregek (román, francia, szerb), mindenekelőtt az ország területének jelentős részét ellenőrzése alá vonó román megszállók emelhetők ki. A Szövetségesközi Katonai Misszió feladata a versailles-i békekonferencia döntéseinek végrehajtása, érvényesítése, a magyarországi folyamatok moderálása volt. A Friedrich-kormány helyzete bel- és külpolitikai tekintetben is meglehetősen ingatag volt.¹⁹ Ennek okai kapcsán a miniszterelnök legitimista elkötelezettsége említendő amellet, hogy a kormány nem rendelkezett katonai erővel, amelyre támaszkodva az akaratát érvényesíteni tudta volna. A budapesti kormány mozgásterét a román hadsereg is jelentős mértékben korlátozta. A harmadik és idővel egyre jelentősebb hatalmi tényezővé váló fővezérség Siófok központtal a Dunántúl déli részét irányította, majd Horthy Miklós befolyása és hatalma – több szakaszban – fokozatosan terjedt ki az ország többi területére. A negyedik tényező, amely ugyan az eseményeket érdemben befolyásolni nem tudta, de mégis olyan erőt jelentett, amire tekintettel kellett lenni, a szakszervezetek, a szervezett munkásság és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (= MSZDP) volt.²⁰

Augusztus közepén tehát a Nemzeti Hadsereg a kormányoktól függetlenül működött. Az ellenforradalmi táboron belül az egyetlen katonai erővel rendelkező fővezér pedig jó viszonyt kezdett kiépíteni a győztes hatalmak budapesti képviselőivel. Horthy törekvése, hogy önálló tényezőként jelenjen meg az akkori kaotikus és bizonytalan kimenetelű politikai színtéren, akár tudatos volt ez a részéről, akár nem, függetlenül attól is, hogy saját elhatározása vagy éppen a környezetének tanácsa állt-e mögötte, az adott helyzetben hozzájárult a hadsereg önállóságának, és így a saját jövőbeli politikai szerepének a megalapozásához.²¹

Azt követően, hogy áttette székhelyét Siófokra, a fővezér és környezete megkezdte a Dunántúl déli részére kiterjedő hatalmának kiépítését. 1919. augusztus 18-án Horthy úgy rendelkezett, hogy a katonai közigazgatást – a megszállt területeket leszámítva – a fővezérség irányítja. Az ország területét – a budapesti kormány beleegyezése nélkül – hat katonai kerületi (körlet) parancsnokságra osztotta be: Budapest (1.), Siófok (2.), Szombathely (3.), Kaposvár (4.), Szeged (5.), Miskolc (6.). A kerületi parancsnokságok élére magas rangú tiszteket nevezett ki. Egyes kerületi parancsnokságok területe, különösen Miskolc esetében, román megszállás alatt állt, így a fővezérségnek érdemi hatalma ezeken a terü-

¹⁷ Pilch Jenő: *Horthy Miklós*. Bp., 1928. 181–182.

¹⁸ Harry Hill Bandholtz: *Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra*. Bp., 1993. 33–89.

¹⁹ A szegedi kormány időközben lemondott.

²⁰ A hatalmi tényezőkhöz lásd Zsiga Tibor: *Horthy ellen, a királyért*. Bp., 1989. 8., 35–40.; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2003. [3., jav., bőv. kiad.] (Osiris tankönyvek) 133.; Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*. Bp., 1982. 52–72.; Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945*. Bp., 1998. 35–40.; Ormos: *Padovától*, 66–74.

²¹ Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. Debrecen, 1997. (Történelmi kézikönyvtár) 67.; Dombbrády: *A legfelsőbb*, 22.; Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Bp., 2001. 75.

leteken egy ideig még nem volt. A katonai kerületi körletparancsnokok ellenőrizték és irányították a katonai parancsnokok vezetése alatt álló vármegyéket, illetve korlátozták a budapesti kormányzat által kinevezett polgári kormánybiztosok működését.²²

A körvonalazódó közigazgatási struktúra részletes szabályozása szeptember 14-én történt meg. A kormány és a fővezérség közötti erőviszonyokat jól mutatta, hogy ezt – a belügyminiszter saját hatáskörben kiadott rendelete, vagy éppen a kormány és a fővezérség közös akaratát tükröző rendelet helyett – az 1334/VI. 1919. sz. fővezérségi rendelet szabályozta. Egyetlen személy írta alá: Horthy Miklós. A fővezér a hatalmának kiépítése során olyan tisztekre támaszkodott (például Gömbös Gyula, Kozma Miklós, Magasházy László), akik a világháború idején a szárazföldi hadseregben szolgáltak, így megszállási tapasztalatokkal is rendelkeztek. Emellett közvetetten is lehettek ismereteik a Monarchia megszállási politikájáról, annak bizonyos aspektusairól, amelyeket alkalmazni lehetett 1919 Magyarországon.²³ Maga Horthy ilyen tapasztalatokkal, ismeretekkel nem rendelkezhetett, mert a cs. és kir. haditengerészet nem látott el megszállási feladatokat. A megszállás szó nyugodtan használható a bolsevik diktatúra bukása utáni időszakra vonatkozóan, mivel a fővezér és környezete pacifikálandó területként tekintett a Dunántúl déli részére, ahogyan majd a román hadsereg visszavonulása után az ország többi régiójára is. (A korabeli iratokban a megszállás szó rendszeresen elő is fordult.) Azért is érdemes a világháború és az azt követő néhány év közötti folytonosságot hangsúlyozni, mert 1919 őszén nemcsak a katonai közigazgatás alkalmazására, hanem a politikai szabadságjogok korlátozásának fenntartására, a háború esetére szóló kivételes hatalomra vonatkozó jogszabályok hatályának meghosszabbítására is sor került.

Az 1919. szeptember 14-i rendelet célja a polgári és a katonai hatóságok hatáskörének elkülönítése volt, amíg a törvényes rend helyre nem áll. A rendelet leszögezte, hogy jelenleg, ha nem is háborús („hadi”), de mégis rendkívüli állapot van az országban. Horthy és radikális jobboldali környezetének gondolkodásmódját háborús retorika jellemezte, 1919 őszén is még a háború folytatásaként értelmezte a politikai események egy részét.²⁴ Ez volt – számukra és nem kevés kortársuknak – az úgynevezett lassú átmenet időszaka a háborúból a normalizált és konszolidált életbe.²⁵ Ebben a rendkívüli, ideiglenes helyzetben indokolt, hogy „a magyar nemzeti hadsereg hatóságai és parancsnokságai inkább előtérbe lépjenek minden téren, mint rendes békeidőben. Mert ők most nagyobb karhatalom felett rendelkeznek, mint rendes időben, mert utolsó és tántoríthatatlan támaszai a magyar nemzeti eszmének és végre azért, mert sok erélyes közeg áll rendelkezésükre a

²² HL I. 89. VKF B/153. d. 2474. mf. 95. sz. A katonai közigazgatás beosztása. 1919. augusztus 18.; Dombrády: *A legfelsőbb*, 19.; Pölöskei: *Horthy*, 23–24.

²³ A Monarchia háború alatti megszállási politikájához lásd Jonathan E. Gumz: *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914–1918*. New York, 2009. (Cambridge Military Histories) 62–116., 231–248. Manfred Rauchensteiner: *The First World War and the end of the Habsburg Monarchy*. Wien, 2014. 729–738.

²⁴ Ehhez lásd Robert Gerwarth – John Horne: *Paramilitarizmus Európában az első világháború után*. In: *Háború béke idején. Paramilitaris országok Európában az első világháború után*. Szerk. Robert Gerwarth – John Horne. Bp., 2018. 13–21., 23–25.

²⁵ Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 4) 15–16.

vidéken való tájékozás elnyerésére.” A rendelet kimondta, hogy a Dunántúl katonai parancsnoka Horthy Miklós, aki a kerületek és a vármegyék katonai vezetőit irányította.²⁶ Ezzel a struktúrával párhuzamosan működtek a polgári hatóságok. A polgári közigazgatást – a katonai közigazgatás felépítéséhez alkalmazkodva – a kormánybiztosok irányították, legalábbis elvileg. A gyakorlatban ugyanis sokkal inkább a hadsereg akarata érvényesült. A rendelet értelmében ugyanis a polgári hatóságok kötelesek voltak figyelembe venni a döntéshozatal során a katonai hatóságok álláspontját, illetve tiltott volt a számukra, hogy katonai ügyekbe beleavatkozzanak. A rendelet azt is leszögezte, hogy ha a politikai hatóságok nem lennének érélyesek vagy nem fogadnák el a katonai hatóságok javaslatait, akkor azt az illetékes katonai parancsnoknak jelentenie kell a fővezérnek.²⁷

A dunántúli közigazgatás beosztását – az augusztus közepén nagy vonalakban kialakult struktúrára támaszkodva – a rendelet az alábbiak szerint szabályozta.²⁸ (Az egyszerűség kedvéért az 1. táblázatba belefoglaltam az ország akkor még megszállás alatt álló területeit is.)

Pallavicini György kormánybiztos ezzel a fővezérségi rendelettel kapcsolatban néhány nappal később – a polgári közigazgatás feladatainak áttekintése részeként – jelezte is a vármegyei kormánybiztosoknak, alkalmazkodva az erőviszonyokhoz, hogy „... egyik legfontosabb feladatunkat kell, hogy képezze a katonai hatóságokkal teljes összhangban való működése. Csak így juthatunk eredményre. Minden közigazgatóság a területén működő katonai parancsnoksággal köteles összhangban működni.”²⁹

Horthy dunántúli hatalomgyakorlásának hangsúlyait jelezte a fővezérség felépítése is. A Nemzeti Hadsereg szolgálati szabályzata kimondta, hogy a fővezér „támogatására és rendeleteinek végrehajtására szolgál a fővezérség összes személyzete”. A fővezérnek felelős vezérkari főnök (bádoki Soós Károly tábornok) irányította a fővezérség munkáját. A fővezér a parancsokat a vezérkari főnöknek adta, aki gondoskodott arról, hogy azok végrehajtásra kerüljenek. Horthy Miklós adhatott parancsot a vezérkari főnök megkerülésével is, de ebben az esetben az a tiszt, aki az utasítást kapta a fővezértől, „köteles [volt – T. D.] a vezérkari főnököt erről haladéktalanul értesíteni”. Kizárólag a vezérkari főnöknek volt joga arra, hogy „katonai ügyekben javaslatokkal és előterjesztésekkel járuljon közvetlenül a fővezér elé”. A fővezér személyes szolgálatát látta el a szárnység

²⁶ Szerbiában a háború idején kerületi és körzeti katonai parancsnokságok működtek, amelyek a kerületi és vármegyei katonai parancsnokságoknak feleltethetők meg. Rauchensteiner: *The First World War*, 732.

²⁷ HL I. 89. VKF B/155. d. 2663. mf. 1334. sz. A polgári és katonai hatóságok hatáskörének szabályozása. Siófok, 1919. szeptember 14. (Az idézetek a 163. és a 164. oldalakon olvashatók.); Pölöskei: *Horthy*, 25–26., 30–40.; Romsics: *Ellenforradalom*, 59–60.

²⁸ A fenti rendeleten kívül lásd még Pölöskei: *Horthy*, 23–26.; Vargyai: *Katonai*, 41–43.; Pataki: *Az ellenforradalom*, 54–55.; Földesi Ferenc: *Fejezetek a területi katonai igazgatási rendszer történetéből. A nemzeti hadsereg megalakulásától a trianoni békeszerződés ratifikációjáig (1919–1922)*. *Honvédségi Szemle* 2 (2019) 1. sz. 102.

²⁹ MNL Fejér Megyei Levéltára (Székesfehérvár; = FML) VI. 1. Dunántúli Központi Kormánybiztosság Iratai, 1919–1920. 1. d. 76/1919/el. sz. Pallavicini György kormánybiztos körrendelete. Székesfehérvár, 1919. [Pontos dátum nélkül.]

1. táblázat. A polgári és katonai közigazgatás struktúrája (1919. augusztus – 1920. április)

I.	A Dunántúl, majd az ország egyre nagyobb részének élén állt:				
	<ul style="list-style-type: none"> • katonailag Siófok, majd Budapest székhellyel: a fővezér • politikailag Siófok, majd – a román hadsereg kivonulása után – Székesfehérvár székhellyel: őrgróf Pallavicini György fő kormánybiztos 				
II.	A KATONAI KERÜLETI (KÖRLET) PARANCSNOKSÁGOK				
	száma	székhelye	katonai parancsnoka ³⁰	politikai vezetője (kormánybiztos) ³¹	kiterjedése ³²
	1.	Budapest	Dani Béla tábornok	-	Budapest (nov.)
	2.	Siófok ³³	Stréter István ezredes	Bartos János	Fejér, Komárom, Veszprém, Győr és Esztergom vármegye (okt.)
	3.	Szombathely	báró Lehár Antal ezredes	gróf Sigray Antal	Moson, Sopron, Vas és Zala vármegye
	4.	Kaposvár	Bernátsky Kornél tábornok	Gaál Gaszton	Tolna, Somogy és Baranya vármegye
	5.	Szeged	Pleplár Lajos alezredes	Kelemen Béla	Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog vármegye (nov.)
	6.	Miskolc	Nagy Pál tábornok	Gedeon Aladár	Nógrád, Hont, Heves, Zemplén, Abaúj-Torna, Borsod vármegye (nov.)
	7.	Debrecen	1920 tavaszán vonult ki a Tiszántúrról a román hadsereg.		
III.	A VÁRMEGYEI KATONAI PARANCSNOKSÁGOK				
	száma	székhelye	katonai	politikai	kiterjedése
			parancsnoka ³⁴ / vezetője		
nem releváns	a vármegye központja	megyei parancsnokok	megyei kormánybiztosok	az adott vármegye területe	
IV.	A JÁRÁSI ÉS VÁROSI KATONAI PARANCSNOKSÁGOK				
V.	AZ ÁLLOMÁSPARANCSNOKSÁGOK				

³⁰ A katonai körletparancsnokok a fővezérség alárendeltségében működtek.

³¹ A politikai vezetők kormánybiztosok voltak, akiket a budapesti kormány nevezett ki. A kormánybiztosok 1920. július végéig működtek.

³² Dólttel jelöltem a szeptember közepén román megszállás alatt álló területeket. Zárójelben szerepel a románok kivonulásának dátuma.

³³ A román hadsereg kivonulása után Székesfehérvár.

³⁴ A vármegyei katonai parancsnokok a körletparancsnokoknak voltak alárendelve.

(Magasházy László százados) és két parancsőrtiszt. A hierarchikusan szerveződő fővezérség hét csoportra oszlott:

- I. hadművelleti csoport
- II. hírszerző csoport
- III. szervezési csoport
- IV. személyi ügyek
- V. hadtápügyek
- VI. katonapolitikai csoport
- VII. segédhivatal

Az I. csoport különféle hadművelleti, harcászati ügyekért, a hadrendért, a saját és az ellenséges haderő helyzetének nyilvántartásáért volt felelős. A II., hírszerző osztály offenzív és defenzív hírszerzési tevékenységet látott el. Az offenzív hírszerzés a külföldi államok, elsősorban a szomszédos országok és Szovjet-Oroszország ellen irányuló hírszerzést takarta, a defenzív pedig a magyarországi 'bolsevista' vagy egyéb 'nemzetellenes' mozgalmakra vonatkozó hírszerzést jelentette, illetve a Nemzeti Hadsereget, a 'keresztény' és a 'nemzeti' eszmét, továbbá a fővezér személyét népszerűsítő propagandatevékenységet. A defenzív hírszerző és propagandaosztály (II/b) vezetője Kozma Miklós százados volt, aki már Szegeden Horthy Miklós közvetlen környezetéhez tartozott. A szervezési csoport (III.) a hadsereg szervezésével, a sorozással kapcsolatos feladatokat látta el, míg a személyi ügyek csoportja, értelemszerűen, a különféle tiszti ügyeket intézte (például nyilvántartási, előléptetési, minősítési és beosztási ügyeket, igazoló eljárásokat, becsületügyeket, fegyelmi ügyeket stb.). A hadtápcsoport feladatköre magától értetődő. A VI., katonapolitikai csoport feladata volt, hogy belpolitikai és külpolitikai téren tanácsokat és javaslatokat fogalmazzon meg a fővezér, illetve a fővezérség meghatározott szerve számára. A belügyi osztály (VI/a) közigazgatási, törvénykezési ügyekben, a polgári lakosságot érintő kérdésekben volt illetékes. A külügyi osztály (VI/b) összeköttetésben állt a külügyminisztériummal. A fővezért ez az osztály tájékoztatta a külügyi helyzetről, ahogyan a külügyminisztert informálta a katonapolitikai helyzetről. A sajtóosztály (VI/c) a belföldi és külföldi sajtóról készített sajtószemlét, illetve törekedett a sajtó ellenőrzésére, irányítására, valamint a hadsereg és a fővezérség népszerűsítését célzó közlemények megjelentetésére. A segédhivatal egyéb nyilvántartási, adminisztratív feladatokat látott el.³⁵

A fővezérség intézkedései közül elsőként a Nemzeti Hadsereg Szegeden megkezdett szervezésének folytatására kell kitérni.³⁶ Ennek alapja a minisztertanács egyik augusztus 20-i döntése volt, amely engedélyezte a fővezér számára a hadsereg létszámának növelését.³⁷ Horthy tehát megkapta a kormány engedélyét, azonban ebből a kormány és a hadsereg nélküli hadügyminiszter semmit sem profitált. Vargyai Gyula helytállóan állapította meg, hogy a katonai szervek duális keretei között a fővezérség elsőbbsége volt

³⁵ HL I. 89. VKF B/152. d. 2439. mf. Szám nélkül. A Magyar Nemzeti Hadsereg szolgálati rendje. Siófok, 1919. október 5.

³⁶ A Nemzeti Hadsereg szervezéséről legújabbán lásd Révész: *Nem akartak katonát látni*, 252–259.

³⁷ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. augusztus 20. 8–9.

jellemző.³⁸ A hadügyminiszter pozíciója egyre formálisabbá vált, ahogyan nőtt a Nemzeti Hadsereg létszáma.³⁹ Az antant 1919. szeptember 7-én ismerte el a Nemzeti Hadsereget, onnantól kezdve a 30 ezer főben maximált létszám feltöltését már nem akadályozták.⁴⁰ A hadsereg létszáma, ha lassan és vontatottan is, de emelkedett.⁴¹ Az antant magyarországi képviselői a hadseregszervezés folyamatát, az előírt feltételek teljesítését ellenőrizték. Azonban a fővezérség az antant elvárásait több ponton nem tartotta be. Annak érdekében, hogy az ellenőrzés megfelelő eredménnyel záruljon, azt a látszatot kellett kelteni, hogy minden megfelel az előírásoknak.⁴² Horthy és környezete ugyanis pontosan tudta, hogy az antant akaratától függ, milyen szerepet is tölthet majd be a hadsereg a későbbiekben. Emiatt kedvező benyomást kellett kelteni. Ezt sikerült is elérni, mivel az antant ellenőrző bizottsága nem vette észre, hogy amit látnak, az csak látszat.⁴³ Horthy az általa parancsnokolt katonai erő mellett közvetlen, megnyerő személyisége és antibolsevista meggyőződése miatt is egyre inkább elfogadhatóvá vált a Katonai Misszió számára.⁴⁴ Kezdtett körvonalazódni, hogy a Nemzeti Hadsereg lesz az antant számára az a fegyveres erő, amivel el lehet érni a politikai viszonyok stabilizálását. A fővezér fokozatosan egyre közelebb került ahhoz, hogy az ország jövőjét meghatározó döntések részese legyen. Szeptemberben erről ugyan még nem volt szó, de Horthy – saját szempontjából – jó úton haladt efelé.⁴⁵ A hatalom megszerzése receptjének egyik összetevője 1919 késő nyarán és őszén tehát a hadsereg volt, a másik pedig a győztes hatalmak támogatásának megszerzése.

Horthy fővezéri tevékenységétől elválaszthatatlan a fehérterror. A Nemzeti Hadsereg legtöbb egysége a Dunántúlon fegyelmezett magatartást tanúsított. Ez azonban már korántsem mondható el a különítményekről. A terror több aspektusáról (az áldozatok számáról, az elkövetőkről, a terror okairól és típusairól, az intenzitásáról stb.) itt nem szükséges szót ejteni.⁴⁶ A fővezér felelősségének értékelése sem tartozik ennek a tanulmánynak a lényegéhez.⁴⁷

³⁸ Vargyai: *Katonai*, 25–27., 35.

³⁹ Pataki István jól érzékelteti ezt a folyamatot. Pataki: *Az ellenforradalom*, 34–36. Lásd még Sakmyster: *Admirális*, 40.

⁴⁰ A sorozás dokumentumait lásd HL I. 89. VKF B/155. d. 2607. mf. 1567. sz. A Nemzeti Hadsereg szervezése. Siófok, 1919. szeptember 23. 14. sz. melléklet.

⁴¹ Dombrády: *A legfelsőbb*, 20–21.; Földesi: *Fejezetek*, 102–103.

⁴² MNL FML VI. 1. 2. d. A Nemzeti Hadsereg szervezése, az antant álláspontja. Siófok, 1919. szeptember 11.

⁴³ HL I. 89. VKF B/152. d. 2440. mf. Szám nélkül. Az antant bizottság jelentése 1919. szeptember 23–24-i siófoki szemleútjáról. 1919. október 2.; *Szózat* 1919. október 15. 5.

⁴⁴ Sakmyster: *Admirális*, 41–42.

⁴⁵ L. Nagy Zsuzsa: A fővezér. *Rubicon* 12 (2001) 1–2. sz. 20–22.; Sipos Péter: Egy Horthy-életrajz problémái. *Történelmi Szemle* 49 (2007) 435–436.

⁴⁶ Ezekhez lásd Bödök Gergely: *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. Eger, 2018. [Doktori disszertáció] 171–220., 292–341.; Paksa Rudolf: A fehérterror „logikája”. Események, olvasatok, kontextusok. In: *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva. Bp., 2019. 217–223.; Emily R. Gioielli: 'White Misrule': *Terror and Political Violence during Hungary's Long World War I, 1919–1924*. Bp., 2015. [PhD disszertáció]; Béla Bodó: Paramilitary Violence in Hungary. *East European Quarterly* 38 (2004) Nr. 2. 129–172.

⁴⁷ Erről azonban elmondható, hogy minden kétséget kizáró módon nem igazolható, csak feltételezhető, hogy Horthy írásban vagy szóban parancsot adott a 'lázádo' ország 'megrendszabályozására'. Az viszont egyértelműen kijelenthető, hogy a szörnységek, az erőszak alkalmazása teljes joggal kapcsolható össze a nevé-

E helyütt a terror kapcsán arra kell kitérni, hogy a fővezér hogyan reagált a különítmények tevékenységére. Horthy és elvárásaival összhangban az alárendelt katonai parancsnokságok⁴⁸ augusztus második felétől kezdődően rendszeresen adták ki a parancsait, hogy a katonák fegyelmezetten viselkedjenek, törekedjenek a jogrend helyreállítására és ne lépjék túl a hatáskörüket. „Egyes osztagok rendcsinálási működésénél minden túlkapás kerüendő” – szögezte le 1919. augusztus 23-án a fővezér a tiszteknek szóló bizalmas parancsában.⁴⁹ A szeptember 22-én kiadott 4. sz. fővezérségi parancsban a fővezér egyértelművé tette, hogy a Nemzeti Hadsereg tagjainak úgy kell viselkednie, hogy a román hadsereg visszavonulását követően „a felszabadult [értsd: a Nemzeti Hadsereg ellenőrzése alá került – T. D.] területek lakosságában tényleg a felszabadulás érzését váltsa ki megjelenésünk”.⁵⁰ Ugyanilyen tartalommal született meg több későbbi fővezérségi parancs is. A szombathelyi katonai kerületi parancsokság augusztus 30-án közölte 511. sz. parancsát a zalaegerszegi állomásparancsnoksággal. Eszerint az „összes fehér tisztí alakulások” kötelesek a törvényes formákat betartani, az „önkényes és igazságtalan eljárásnak még a látszatát” is kerülniük kell.⁵¹ A zalaegerszegi állomásparancsnokság esetében ráadásul nem ez volt az egyetlen ilyen parancs.⁵² És ez csak egy volt az állomásparancsokságok közül. A Tolna vármegyei katonai parancsnokság iratai között is számos hasonló dokumentum található. Az egyik, a 94/II. sz. (augusztus 28.) tisztí parancs leszögezte, hogy a „rendcsinálás” során a „túlkapások” (erőszakos fellépés, fosztogatás) kerüendő, ha ezek mégis bekövetkeznek, akkor a felelősök hadbíróság elé kerülnek.⁵³

Ezekből a parancsokból kiderül, hogy a fővezérség pontosan tisztában volt azzal, hogy egyes katonák fizikai és lelki erőszakot alkalmaznak az ellenőrzésük alatt álló területeken. Nem lett volna ugyanis szükség a megismételt parancsokra, ha minden a legnagyobb rendben lett volna a hadsereg fegyelmeivel és erkölcsi állapotával kapcsolatosan.⁵⁴ Ezek az utasítások a hadsereg fegyelmeinek megerősítését, tevékenységének törvényes keretek közé illesztését, a túlkapások megszüntetését célozták. Horthy értelemszerűen arra törekedett, hogy a Nemzeti Hadsereg fegyelmezett haderő legyen. Egy főparancsnok sem akar ugyanis egy lázongó, fegyelmeztlen és önjáró katonákból álló hadsereg felett parancsnokolni. A fővezér számára a Monarchia haditengerészetén belüli vasfegyelem volt a viszonyítási pont. Azonban a bolsevik diktatúra utáni kaotikus viszonyok között a szer-

vel, ahogyan – az emlékiratai és más források alapján – a közvetett felelőssége sem képezheti vita tárgyát. Romsics Ignác: Horthy-képeink. *Mozgó Világ* 33 (2007) 10. sz. 7., 30.; Ormos: *Magyarország*, 71–74.; Sakmyster: *Admirális*, 38.; Dombrády: *A legfelsőbb*, 23–24.; Turbucz Dávid: Horthy Miklós antiszemitizmusa. A kormányzó szerepe a zsidóság sorsának alakulásában 1919 és 1944 között. *Kommentár* 6 (2012) 5. sz. 52.

⁴⁸ Az alárendelt katonai parancsnokságok rendszeresen hivatkoztak Horthy korábbi parancsaira.

⁴⁹ *Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938.* Szerk., jegyz. Hetés Tibor – Morva Tamásné. Bp., 1968. 120.

⁵⁰ HL I. 89. VKF B/256. d. 277/3123. mf. 4. sz. Fővezérségi parancs. Siófok, 1919. szeptember 22.

⁵¹ HL II. Alsófokú katonai területi hatóságok. Helyi hatóságok. Állomásparancsnokságok. 1306. M. kir. katonai állomásparancsnokság, Zalaegerszeg. 10. d. 192/II. sz. Zalaegerszeg, 1919. augusztus 30.

⁵² Uo. 10. d. 3-627/II. mappa.

⁵³ HL II. Alsófokú katonai területi hatóságok. Vármegyei és járási hatóságok. 1273. Tolna vármegye katonai parancsnoksága. 1/a d. 358/1919. sz. Tisztí parancs. Kaposvár, 1919. augusztus 28.

⁵⁴ Ehhez a kérdéskörhöz lásd Szakály Sándor: Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg. In: *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról.* Szerk. Miklós Péter. Szeged, 2010. 310–312.

vezés alatt álló, jól működő reguláris hadseregnek nem nevezhető Nemzeti Hadseregben korántsem volt egyszerű a rendet és a fegyelmet fenntartani. Ráadásul maga Horthy is egyetértett azzal, hogy a 'lázongó' országban 'rendet kell tenni', akár olyan eszközökkel is, amelyek békeidőben egy hadseregen belül megengedhetetlenek. Horthy tehát bizonyos mértékig szemet hunyt a történetek felett. A nyilvánosság előtt – és az elemzett levéltári iratokban is – a 'népítéletként', 'egyéni akcióként' beállított erőszakos cselekményeket alaposan kivizsgáló fővezér képét igyekezett magáról terjeszteni. Ez azonban inkább imázs-építésként, mint az erőszak megszüntetéseként értékelhető. A szavak és a tettek tehát nem voltak egymással összhangban. Ezek a parancsok egyrészt tényleges szándékot tükröztek, azt, hogy a hadsereg megbízható módon, a fővezér elvárásaival összhangban fegyelmezetten működjön, de – mint említettem – kommunikációs technikaként, imázs-építésként, illetve önfelmentésként is értékelhetők.

A fővezérség iratai között számos olyan dokumentum található, amely rámutat arra, hogy a fővezér hogyan magyarázta a hadsereg szerepét. Augusztus 28-án a fővezér – a hadügyminiszter terrorral szembeni tiltakozására is válaszul – arra utasította a katonai kerületi parancsnokokat és a vármegyei kormánybiztosokat, hogy a jelenlegi 'rendkívüli állapotok' miatt a feladataikat erélyesen végezzék, mert ha a katonai és a polgári hatóságok nem teszik ezt megfelelő szigorúsággal és határozottsággal, akkor ez a hadsereg katonáinak 'túlkapásaihoz', illetve 'népítéletekhez', 'egyéni akciókhoz' fog elvezetni. „Ez a két momentum – szögezte le a fővezér – a hatóságok gyengesége egyrészt, a karhatalmak túlkapásai és népítéletek másrészt – egymással szorosan összefüggenek. [...] Felszólítok minden parancsnokságot és közigazgatási hatóságot, hogy a legerélyesebb kézzel azonnal lásson hozzá a még működő kommunista központok letöréséhez, a még szabadon lévő izgatók, a múlt bűnös kommunista rendszerben szereplők letartóztatásához és leggyorsabb elítéléséhez.”⁵⁵ Hasonló álláspontot fogalmazott meg 1919. szeptember 8-án a csendőrség és a rendőrség újjászervezése kapcsán is.⁵⁶ Szeptember közepén a statárium végrehajtásának eredménytelensége miatt utasította a miniszterelnökön keresztül a katonai és a polgári hatóságokat a határozottabb fellépésre.⁵⁷ A fővezér a terrort a polgári és katonai hatóságok erélytelenségével magyarázta, azaz ha ezek a hatóságok nem teszik meg mindazt, ami indokolt a 'rendteremtés' érdekében, akkor szerinte egyes katonák és a polgári lakosság fogják megtenni. A levéltári források a katonai és a polgári hatóságok – korántsem egyenrangú – viszonyán túlmenően azt is jelzik, hogy a fővezér a polgári hatóságok gyengeségére hivatkozással is elfogadhatóvá tette a terrort.

A fővezérség intézkedései a statárium és az internálás intézményeihez is kapcsolódtak. Mindkettőn keresztül jól modellezhető a fővezérség és a kormány egyoldalú viszonya. A budapesti kormány ugyanis hiába próbálta a statáriumra vonatkozó rendeletekkel törvényes keretek közé szorítani a Nemzeti Hadsereg különítményeinek tevékenységét, az

⁵⁵ HL I. 89. VKF B/153. d. 2476. mf. 142. sz. Horthy Miklós utasítása a katonai kerületi parancsnokságoknak és a megyei kormánybiztosoknak. Siófok, 1919. augusztus 28.

⁵⁶ Uo. B/155. d. 2606. mf. Csendőrség és rendőrség átszervezése. Siófok, 1919. szeptember 8.

⁵⁷ Uo. B/155. d. 2663. mf. 1336. sz. Statárium kihirdetése. Horthy levele a miniszterelnöknek. Siófok, 1919. szeptember 19.; Vargyai: *Katonai*, 44., 47–49., 52–53.

akarát nem tudta érvényesíteni.⁵⁸ A fővezérség nem alkalmazta a statáriumra vonatkozó – enyhének ítélt és a terrort korlátozó – szabályokat.⁵⁹ A statárium alkalmazásával ellentétben az internálás intézménye viszont kedvelt és – a kormány által elfogadott rendeleteket figyelmen kívül hagyva – önkényesen alkalmazott eszköz volt a Nemzeti Hadsereg részéről arra, hogy felelősségre vonja a 'bolsevik gyanús' személyeket.⁶⁰ A fővezérség hatalomgyakorlását tehát egyáltalán nem a politikai szabadságjogok tiszteletben tartása jellemezte.⁶¹ A hadsereg és a kormány „szabadságszűkítő lépései nem egyszerűen a kommunista veszély elhárítását, hanem kifejezetten a baloldali erők háttérbe szorítását célozták”. Ezzel pedig a hatalmuk megalapozásának és megerősítésének jogi alapjait igyekeztek megteremteni. A jogszűkítő politika azonban csak annyit ért, „amennyit végre lehetett belőle hajtani”.⁶² Márpedig a Nemzeti Hadsereg ezen a téren is jóval kedvezőbb helyzetben volt, mint a Friedrich-kormány.

A politikai szabadságjogokat illetően a sajtóviszonyok tökéletesen mutatják ezt a helyzetet. 1919 őszén ugyanis nem volt sajtószabadság Magyarországon.⁶³ November közepe előtt a fővezérség saját hatáskörben intézkedett az egyes sajtótermékek terjesztésével kapcsolatban.⁶⁴ A hadsereg ellenőrei, katonai cenzorai a fővárosból érkező lapokat szállító vonatokat megállították, és az általuk 'destruktív', 'hazafiatlan' jelzővel minősített sajtótermékeket elkobozták, megsemmisítették, de legalábbis nem engedték bevinni az ellenőrzésük alatt álló területre.⁶⁵ Az intézkedés oka az volt, hogy a fővezér és környezete – a „tördőféselmélet” jegyében – a 'destruktív' sajtót tette felelőssé az összeomlásért.⁶⁶ A katonai hatóságok egyfelől tehát korlátozták a sajtószabadságot a cenzúra alkalmazásával, a lapok elkobzásával, terjesztésének akadályozásával, azaz felléptek azon orgánumok ellen, amelyek politikai irányultságát nem tartották megfelelőnek, másrészt támogatták és népszerűsítették az úgynevezett 'keresztény' és 'nemzeti' sajtót, igyekeztek azt minél kedvezőbb helyzetbe hozni.⁶⁷ A posta-, táviró- és távbeszélő-forgalom ellenőrzését sem tudta a kormány a Dunántúlon megvalósítani, ezért ezt a feladatot szeptember folyamán átvette a fővezérség és saját hatáskörben intézkedett.⁶⁸ Az október és november

⁵⁸ Püski: *A Horthy-rendszer*, 200.; Pölsökei: *Horthy*, 57–58., 60–61.

⁵⁹ HL I. 89. VKF B/155. d. 2663. mf. 1336. sz. Statárium kihirdetése. Horthy levele a miniszterelnöknek. Siófok, 1919. szeptember 19.; Vargyai: *Katonai*, 143–144.

⁶⁰ Az internáltak pontos létszáma a kora őszi időszakra vonatkozóan nem ismert. Pataki István említ adatokat, de nem hivatkozik azokra a forrásokra, amelyek alapján ezeket közölte. Pataki: *Az ellenforradalom*, 42–44. Az internáláshoz lásd még Tóth Kolos István: A második világháborús munkaszolgálat genezise. Munkásalakulatok Horthy Nemzeti Hadseregében (1919–1921). *Clio Műhelytanulmányok* 1 (2018) 2. sz. 8.

⁶¹ Püski: *A Horthy-rendszer*, 208.

⁶² Uo. 209.

⁶³ Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp., 2004. 28–30., 35–36.

⁶⁴ HL II. 1306. 10. d. 539/II. sz. A lapok betiltásáról szóló rendelet. Zalaegerszeg, 1919. november 1.

⁶⁵ MNL FML VI. 1. 2. d. 81/1919. sz. Sajtótermékek ellenőrzése. Sopron, 1919. november 4.; Sipos: *A politikai újságírás*, 28–36.

⁶⁶ Ennek hátteréhez lásd Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Bp., 2011. 121.

⁶⁷ Vargyai: *Katonai*, 151–166.

⁶⁸ MNL FML VI. 1. 3. d. 441/1919. sz. A sajtótermékek elkobzása, a postai, táviró és távbeszélő forgalom ellenőrzése. Siófok, 1919. október. [Pontos dátum nélkül.]

folyamán történt hasonló esetekből is jól látható, tehát már akkor, amikor a Nemzeti Hadsereg ellenőrzése alatt állt az egész Dunántúl, hogy a hadsereg irányította a polgári hatóságokat a cenzúrával kapcsolatban.⁶⁹

A fővezérség pénzügyi tevékenysége (adók behajtása, pénzkészletek lefoglalása) a Nemzeti Hadsereg szervezéséhez szükséges anyagi források kiegészítését takarta.⁷⁰ A fővezérség az ország szénhelyzetének és a közélémezés állapotának felügyeletére is törekedett. Egyrészt politikai okokból ellenőrizni kívánta a bányákat, üzemeket és gyárakat, hogy a 'megbízhatatlannak' tekintett munkásságot kontroll alatt tudja tartani.⁷¹ Ez is jelzi, hogy miért tekinthető 1919 őszén a szervezett munkásság kvázi hatalmi tényezőnek. Másrészt, ha van szén, amivel a lakosság fűteni tud, illetve ha rendelkezésre áll gabona, amiből kenyeret lehet sütni, akkor ez pozitívan befolyásolhatja a fővezérség és a hadsereg tevékenységét, amennyiben ezeken a területeken aktív és eredményes szerepet vállal. A fővezérség tevékenységét ezen a két területen tehát a saját politikai érdekei, illetve – ettől nem függetlenül – a lakosság életkörülményei javításának szándéka határozta meg. Október végén a kormány létrehozta a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztosának intézményét, hogy az lássa el gabonával a rászoruló lakosságot.⁷² Ebben a hadsereg is részt vett. A szénellátás és a közélémezés területén mutatott leginkább a fővezérség együttműködési hajlandóságát a kormánnyal. Ennek oka elsősorban a kompetenciahiány volt.⁷³

A fővezérség II. csoportja foglalkozott az offenzív és defenzív hírszerzéssel. Ennek a csoportnak a tevékenysége eredményeként a fővezér a fontosabb bel- és külföldi – elsősorban a szomszédos államokban történt – eseményekről, folyamatokról rendszeresen értesült.⁷⁴ A hírszerző tevékenység így lehetőséget adott a fővezérségnek arra, hogy – elsősorban a bolsevizmus veszélyére hivatkozva – belefolyjon a külpolitika alakításába, állást foglaljon bizonyos kérdésekben, háttéranyagokat készítson és javaslatokat fogalmazzon meg. A területi revíziót célzó külpolitika megszületésénél tehát a fővezérség is szerepet kapott. Igaz, hogy ez akkor még alapvetően a katonai erőre támaszkodó, kalandor elképzeléseket jelentett, a diplomácia eszköztára csak korlátozottan, alárendelt módon kapott szerepet.⁷⁵ Minden bizonnyal e hírszerzési jelentések alapján készítette el a fővezér azt az emlékiratot, amely a kívánatos magyar külpolitika fő irányait tekintette át.⁷⁶ Az 1919.

⁶⁹ MNL FML VI. 2. 1. d. 21/1919/eln. sz. A győri kerületi kormánybiztos körrendelete. Győr, 1919. október 13., 102/1919/eln. sz. A Freie Tribune zsidó lap elkobzása. Győr, 1919. november 28., 103/1919/eln. sz. Az Est című lap nem kobzandó el. Győr, 1919. november 28.

⁷⁰ HL II. Felsőfokú kat. ter. hatóságok. A m. kir. szombathelyi katonai kerületi körletparancsnokság, 1243. 1. d. Parancskönyv. 1. sz. kerületi parancs. Szombathely, 1919. szeptember 4. 21. pont.; Vargyai: *Katonai*, 167.; Pataki: *Az ellenforradalom*, 57.

⁷¹ Vargyai: *Katonai*, 167–173.; Pataki: *Az ellenforradalom*, 57., 156–157.

⁷² Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és köttét gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Szerk. Bódy Zsombor. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 2) 175–182.

⁷³ HL II. 1239. 22. d. 1844. sz. A magyar kormánynak 5785/1919. ME. sz. rendelete a gabonagyűjtés intézésre kormánybiztos kirendeléséről. Bp., 1919. november 7.

⁷⁴ HL I. 89. B/152–155. dobozokban található az offenzív és defenzív hírszerzésre vonatkozó dokumentumok.

⁷⁵ Vargyai: *Katonai*, 58–59., 61.; Dombrády: *A legfelsőbb*, 46–48.

⁷⁶ Pritz Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936). *Századok* (1990) 5–6. sz. 627.

október 28-ára keltezett dokumentumot Horthy a miniszterelnöknek, a hadügyminiszternek és a külügyminiszternek küldte meg.⁷⁷ Ez a katonapolitikai tárgyú emlékirat jól jelzi, hogy a fővezérség – a lehetőségeihez mérten – nyomon követte a külpolitikai helyzet változását és javaslatokat is megfogalmazott a budapesti kormány számára. A fővezér javasolta, hogy a minisztertanács vitassa meg az emlékiratban leírtakat.⁷⁸ Az emlékirat legalapvetőbb hibája az volt, hogy a szomszédos államok „már ekkor is – a kisantant szövetségi rendszerének kialakulása előtt – egységesek voltak a Magyarországtól szerzett területeik megtartásában”.⁷⁹

A defenzív hírszerzés ('vörös védelem', 'nemzetvédelem') 1919-es tevékenységének középpontjában a 'zsidó' és 'bolsevik' szellemiség elleni küzdelem állt.⁸⁰ Minden bizonynyal Kozma Miklós előterjesztése alapján Horthy augusztus 22-én határozta meg a hírszerző szolgálat (nemzetvédelmi osztály) feladatát.⁸¹ Egyrészt a fővezérséget tájékoztatnia kell „az ország hangulatáról”, illetve az esetleges „kommunisztikus ellenáramlatokról”, másrészt a hangulatjelentések alapján „egy széles alapokra fektetett erőteljes propagandát” kell kifejtenie.⁸² Szintén augusztus 22-én rendelték el, hogy a Nemzeti Hadsereg ellenőrzése alatt álló településeken a lakosságnak a „kommunista propagandaanyagokat” (röpirat, könyv, levél, plakát, film, vers, fénykép stb.) azonnali hatállyal be kell szolgáltatnia, majd el kell égetni.⁸³ A 'vörös védelem', a 'nemzetvédelem' és a propaganda feladatát tehát ez a hierarchikusan működő, a fővezérség – II. csoportja – alá rendelt hírszerző szolgálat látta el. A Nemzeti Hadsereg Dunántúlra történő átvonulása után néhány héten belül meg is kezdték a munkát járási szinten – a főszolgabírókkal együttműködve – a hírszerző csoportok.⁸⁴ A fővezérség propagandatevékenységének volt még két fontos eleme: a Nemzeti Hadseregnek és fővezérének a népszerűsítése. Megkezdődött ugyanis a Horthy Miklós személye körüli vezérkultusz építése.⁸⁵

Sir George Clerk brit diplomata két feladattal érkezett 1919. október 23-án Magyarországra.⁸⁶ Az első a megszálló román hadsereg kivonulásának megszervezése volt. A második pedig az, hogy tegye lehetővé egy olyan koalíciós kormány megalakulását, amit a

⁷⁷ HL I. 89. VKF B/152. d. 2421. mf. 2045. sz., Horthy Miklós fővezér szigorúan bizalmas emlékirata. Siófok, 1919. okt. 28.

⁷⁸ Horthy Miklós emlékiratát közli Zeidler Miklós in: *Trianon*. Szerk. uő. Bp., 2003. (Nemzet és Emlékezet) 546–555. Lásd 554. o.

⁷⁹ Dombrády: *A legfelsőbb*, 48.

⁸⁰ A 'zsidó' és a 'bolsevik' jelzők definiálására nem került sor a levéltári iratokban, de ezek áttekintése alapján kijelenthető, hogy mindenkit, aki nem támogatta a 'keresztény' és a 'nemzeti' eszmét, ezekkel a jelzőkkel illettek a fővezérségen.

⁸¹ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. I–II. Bp., 2000. I. 63.

⁸² HL I. 89. VKF B/152. d. 2413. mf. 235. sz. Utasítás a karhatalmak alkalmazásával kapcsolatban. Siófok, 1919. augusztus 22.

⁸³ HL II. 1306. 10. d. Parancskönyv, 21. sz. parancs. 1919. szeptember 3. A renDELETEZ kapcsolódó további iratok megtalálhatók a 154/II. számon.

⁸⁴ HL II. Felsőfokú kat. ter. hatóságok. A m. kir. (II.) siófoki katonai körletparancsnokság. II. 1241. (= 1241.) 1. d. Program a hírszerző osztály számára. Székesfehérvár, 1919. szeptember. [Pontos dátum nélkül.]

⁸⁵ A Horthy-kultusz kezdeteihez lásd Turbucz: *A Horthy-kultusz*, 61–67.

⁸⁶ A Clerk-misszióhoz lásd Ránki György: *A Clerk-misszió történetéhez. Történelmi Szemle* 9 (1967) 156–187.

győztes nagyhatalmak elismernek. Az ország jelentős részét megszállás alatt tartó román haderő október elején már kiűrtette a Dunántúl északi részét. A főváros és környékének átadása a Nemzeti Hadsereg számára, a román kivonulás második szakaszaként, november közepén valósult meg.⁸⁷ Miután személyesen megismerte, maga Clerk is rokonszenvezett – az általa „úriembernek” nevezett – fővezérrel.⁸⁸ A koalíciós kormány megteremtése érdekében indokolt volt, hogy azok a magyar politikai erők, amelyek szemben álltak a Nemzeti Hadsereggel, szintén fogadják el, hogy a közeljövőben – a hadsereg Budapestre történő bevonulását követően – a politikai kibontakozás részese lesz Horthy és a hadserege. A fővezér november eleji nyilatkozata tehát elsősorban nem az antantnak, amely ugyanis már elfogadta az ő jövőbeli szerepét, hanem a hazai liberális, kiszagda és szociáldemokrata ellenzéknek volt lényeges, mert garanciákat kerestek arra, hogy a budapesti bevonulás után a hadsereg hatalomgyakorlását korlátozni tudják.⁸⁹

November 5-én került sor arra a Clerk által megszervezett találkozóra, amelyen Horthy polgári demokrata, liberális, kiszagda és szociáldemokrata politikusokkal tárgyalt. A megbeszélés eredménye az lett, hogy a fővezér taktikai célzattal aláírt egy nyilatkozatot, amelyben néhány kérdésben állást foglalt. Egyrészt arról nyilatkozott, hogy nem épít ki katonai diktatúrát a Budapestre történő bevonulása után. Másrészt ígéretet tett arra, hogy alárendeli magát a létrejövő új kormánynak, elismeri a polgári jogegyenlőséget, de „kérlelhetetlenül elfojtja a bolsevizmusnak még a csíráit is”.⁹⁰ A fővezér tárgyalópartnerei nyilvánosságra hozták a nyilatkozatot, mert nem bíztak meg a fővezérben. Úgy vélték, mint rövidesen kiderült, alaptalanul, hogy a nyilvánosság erejével korlátozni tudják majd a tevékenységét, el tudják érni, hogy a hadsereg a kormány alárendeltségébe kerüljön.⁹¹ A nyilatkozataik eleinte azonban még optimisták voltak. Lovászy Márton például azt hangsúlyozta, hogy a fővezérnek „esze ágában sincs bevonulása után itt holmi katonai diktatúrát teremteni”.⁹²

Horthy november elejére – az antant támogatásának és a számára kedvező hatalmi változásoknak köszönhetően – már egyértelműen az ország jövőjét meghatározó tárgyalások egyik főszereplőjévé vált. A fővezér környezetében egyre többször felbukkanó Bethlen István tanácsaira is hallgatva Horthy belátta, hogy az antant támogatása, a békeszerződés

⁸⁷ Pilch: *Horthy*, 254–261.

⁸⁸ Ránki: A Clerk-misszió, 175–176., 181–182.; Arday Lajos: Horthy Miklós angol–amerikai megítélése. *Valóság* 54 (1992) 6. sz. 32.

⁸⁹ Clerk budapesti tárgyalásaihoz lásd még Romsics: *Ellenforradalom*, 62., 72–74.; Pölöskei: *Horthy*, 44–46.; Dombrády: *A legfelsőbb*, 25–26.; Ormos: *Padovától*, 352–353., 358., 360–364.; Bandholtz: *Román megszállás*, 133–134.; Arday Lajos: *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)*. Bp., 1990. 281–283.

⁹⁰ Lásd pl. *Pesti Hírlap* 1919. november 6. 1.; *Budapesti Hírlap* 1919. november 7. 2.; *Népszava* 1919. november 6. 3. Horthy már november 1-jén megígérte Clerknek, hogy el fogja ismerni az új kormányt és a hadsereget „a kezében tartja”. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Bp.; = PtSZL) VIII. Külföldi levéltárakból származó magyar vonatkozású iratmások. 508. f. 1. csoport. Angliából származó magyar vonatkozású iratmások. Public Record Office. Foreign Office. Hungary F 1205. 1. tekercs [eredeti jelzet: F. O. 371.], 3515. sz. Sir George Clerk távirata a magyarországi helyzetről a Legfelsőbb Tanácsnak. Bp., 1919. november 1. 586–589.

⁹¹ Varga Lajos: *Garami Ernő. Politikai életrajz*. Bp., 1997. 233–235.; L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok 1919–1931)*. Bp., 1980. 16–19.

⁹² *Világ* 1919. november 6. 1.

megkötése nélkülözhetetlen a formálódó politikai berendezkedés megszilárdulásához. A fővezér továbbra is igyekezett megfelelni az antant elvárásainak, akár csak látszólag is, mert tudta, hogy kizárólag így szélesítheti ki a „befolyását, ellenkező esetben azonban meglevő pozícióit is elveszítheti”.⁹³ A fővezér november 5-i nyilatkozata hátrította el – a katonai diktatúra lehetőségére még ekkor is fogékony Horthy Miklós számára – az utolsó akadályt a magyar fővárosba történő bevonulás elől. Ez lényegében el is döntötte a politikai kibontakozás jövőbeli irányát: egy demokratikus berendezkedés kiépítésének az esélyei ezzel jelentősen csökkentek.

A budapesti bevonulás következményei

A román hadsereg kivonulásának második szakaszára november közepén került sor, amikor kiürítették a magyar fővárost, és a Duna és a Tisza közötti területet. Ezzel a Nemzeti Hadsereg ellenőrzése alá került a trianoni Magyarország területének jelentős része. A Duna–Tisza közének katonai megszerzésére a szegedi kerületi körletparancsnokság kapott utasítást.⁹⁴

Alapos előkészítés után a román csapatok november 14-én, több szakaszban adták át a fővárost a két nappal korábban megalakult budapesti karhatalomnak.⁹⁵ A dunántúli városlátogatások rituáléját követő ünnepélyes bevonulás a korai Horthy-kultusz legfontosabb eseményének tekinthető.⁹⁶ Ennek bemutatása helyett itt inkább az lényeges, hogy ettől kezdve a fővezér az országos szintű politika alakításában már úgy vehetett részt, hogy a döntéseket és eseményeket nem kellett messziről követnie. Az első lényeges döntéshozatali folyamat a Huszár Károly vezette koalíciós, a korabeli szóhasználat szerint koncentrációs kormány megalakítása volt.

A kormányalakítást célzó első pártközi értekezletre 1919. november 17-én került sor.⁹⁷ Ezen részt vettek a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (= KNEP), az Országos Kisgazda és Földművespárt és az MSZDP politikusai, illetve a polgári demokraták, liberálisok képviselői, de pártonkívüli politikusok is. Horthy, aki a vita későbbi szakaszában fejtette ki álláspontját, azt hangsúlyozta, hogy az antant elvárásainak – nyilván a saját hatalmának a megőrzése és kiszélesítése érdekében is – meg kell felelni. Ez reálpolitikai okokból is indokolt volt, mivel a Nemzeti Hadsereg még nem volt annyira erős, hogy a magyar állam dacoljon a győztes hatalmakkal.⁹⁸ Huszár Károly személyét – a fővezér álláspontjának hatására is – november 20-án fogadták el a politikusok. Ezt követően a kormányalakítás

⁹³ Pölöskei: *Horthy*, 46–48. (Az idézet a 48. oldalon olvasható.); Romsics: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Bp., 2005. 143.

⁹⁴ HL II. Felsőfokú kat. ter. hatóságok. M. kir. szegedi körletparancsnokság. II. 1247. 2865. sz. A Duna–Tisza-közben szervezésre intézkedések a románok kivonulása esetére. Szeged, 1919. szeptember 23.

⁹⁵ Ormos: *Padovától*, 366.; Pilch: *Horthy*, 261–263.; Dombrády: *A legfelsőbb*, 26.

⁹⁶ A budapesti bevonulás részletes elemzéséhez lásd Turbucz: *A Horthy-kultusz*, 70–76.

⁹⁷ A Clerk-misszió november 16-át követő történetéhez lásd Ránki: *A Clerk-misszió*, 183–187.; Pölöskei: *Horthy*, 51–56.

⁹⁸ *Pesti Hírlap* 1919. november 18. 6. (Az idézet itt olvasható.); Sakmyster: *Admirális*, 52.; Arday: *Horthy*, 33.

részleteiről tárgyaltak a jelenlévők.⁹⁹ A november 21-i értekezleten a fővezér elmondta, hogy örül az új kormány megalakításával kapcsolatos megegyezésnek. Majd megismételte, hogy az antant elvárásainak mindenben meg kell felelni. „Nem szabad elfelejtenünk – folytatta –, hogy most még nagyon bizonytalan időt élünk, mindazok, akik ezt a rettenetes felfordulást csinálták, kivéve a főgazembereket, még itt vannak.” Ezért indokoltnak tartja, hogy „a cenzúra [amiről szintén szó volt az értekezleten – T. D.], ami a hadsereget illeti, abszolút gyakoroltassék, hogy minden züllesztési kísérlettel szembe szállhasson”.¹⁰⁰ A Huszár Károly vezetete koalíciós kormány november 24-én alakult meg, amit Clerk az antant nevében el is ismert.¹⁰¹ A fővezérség támogatásáról biztosította a kabinetet.¹⁰² Kétségtelen, hogy az új kormány pozíciója – már csak az antant általi elismerés miatt is – valamivel erősebb volt az elődjénél, de a politikai és hatalmi erőviszonyok lényegét tekintve nem változtak meg a hadsereg és a kormány viszonylatában. A kormány ezt követően is a hadsereg árnyékában működhetett.

December második felében a minisztertanács a szociáldemokrata párt követeléseiről is tárgyalt. A párt ugyanis jelezte, hogy ezek teljesítése esetén el tudják képzelni a további együttműködést a koalíciós partnereikkel. Ezek között előkelő helyen állt, hogy a Nemzeti Hadsereget a kormány alá kell rendelni. A baloldali párt követeléseinek között szerepelt az is, hogy a cenzúrának „pártatlannak” kell lennie, a „felekezeti izgatásnak” véget kell vetni, a politikai alapú „üldözés” megszüntetendő, az internáltak ügyeit felül kell vizsgálni, azokat, akiket politikai okokból internáltak, szabadon kell engedni, illetve a politikai szabadságjogokat biztosítani kell.¹⁰³ A követeléseket alapvetően a hadsereg hatalomgyakorlásának jellege miatt fogalmazta meg a baloldali párt vezetése. Peyer Károly munkügyi és népjóléti miniszter december 9-én terjesztette elő pártjának követeléseit.¹⁰⁴

December 15-én, amikor a minisztertanács a szociáldemokrata követeléseket elkezdte tárgyalni, a fővezér is jelen volt. Elsőként a politikai szabadságjogok helyzetének megvitatására került sor. Mondanivalóját Horthy azzal kezdte, hogy „ma még forradalmi állapotban vagyunk”, így az „izgatás” ellen mindenképpen fel kell lépni, azaz a politikai szabadságjogokat korlátozni szükséges.¹⁰⁵ A kormány aznapi döntése értelmében a hatóságoknak a gyülekezési jogot „pártokra való tekintet nélkül” liberálisabban kell a jövőben kezelnie.¹⁰⁶ A cenzúra kapcsán Horthy leszögezte, hogy ennek alkalmazása szintén indokolt, mert a *Népszava* hasábjain nem jelenhet meg akármilyen hangvételű cikk. A fővezér,

⁹⁹ *Pesti Hírlap* 1919. november 22. 1–3.

¹⁰⁰ *Pesti Hírlap* 1919. november 22. 3. (Az idézet itt olvasható.); Sipos: *A politikai újságírás*, 30.

¹⁰¹ *Pesti Hírlap* 1919. november 25. 1., november 26. 1.; *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*. Ed. E. L. Woodward and Rohan Butler. London, 1956. First Series. Vol. VI. (1919) Nr. 307.; PtSZL VIII. 508. f. 1. PRO FO. 1. tekercs. 3516. sz. Sir George Clerk távirata a Legfelsőbb Tanácsnak. Bp., 1919. november 25. 192., 2. tekercs. 3516. sz. Sir George Clerk jelentése a budapesti tevékenységéről. 1919. november 29. 258–275.

¹⁰² *Pesti Hírlap* 1919. november 25. 2.

¹⁰³ MNL OL K 27. 1919. december 15. 47–49.

¹⁰⁴ *Népszava* 1919. december 10. 2., december 11. 1.; *Pesti Hírlap* 1919. december 10. 2.; Fehér András: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer, 1919. augusztus – 1921*. Bp., 1969. 63–70.; Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom 1919–1944*. Bp., 1988. 27–31.

¹⁰⁵ MNL OL K 27. 1919. december 15. 50.

¹⁰⁶ *Népszava* 1919. december 16. 3.; *Pesti Hírlap* 1919. december 16. 1.

és értelemszerűen a környezete, a cenzúra szigorítását tartotta célszerűnek. Ehhez hoztette, hogy véleménye szerint a cenzúrát a hadseregnek kellene gyakorolnia, mert „a katonaság ma a rend biztosításának az őre és a katonaság nem politizál”.¹⁰⁷ A hadügyminiszter egyetértett azzal, hogy a cenzúrát szigorítani kell, de ezt szerinte nem a hadseregnek kellene irányítania.¹⁰⁸ A kormány végül olyan döntést hozott, hogy a cenzúra kérdésére még visszatérnek, de alapelveként leszögezték, hogy a cenzúrát szigorúan és pártatlanul kell a jövőben alkalmazni, figyelve arra, hogy a hadsereg fegyelmének lazítására irányuló cikkek továbbra sem jelenhetnek meg.¹⁰⁹

A fővezér a különítményeket védelmébe vette ezen a kormányülésen.¹¹⁰ A hadügyminiszter is hasonló álláspontot fogalmazott meg.¹¹¹ Az igazságügyminiszter már kritikusabb véleménynek adott hangot. A jelenlegi „jogbizonytalanságot” ugyanis mindenképpen meg kell szüntetni, hangsúlyozta, a hadsereget alá kell rendelni a kormánynak, illetve nem szabad megengedni, hogy a kormány alárendeltségébe nem tartozó katonák beavatkozzanak a polgári közigazgatás és az igazságszolgáltatás működésébe.¹¹² Erre válaszul a fővezér megismételte, hogy „ma még forradalmi állapotban vagyunk”, így a rendet a hadseregnek kell fenntartania.¹¹³ A kormány úgy döntött, hogy mindent meg kell tenni, hogy a Héjjas Iván vezette különítmény kecskeméti vérengzése, amelynek közel hatvan áldozata volt, ne forduljon újra elő.¹¹⁴ A karhatalom átszervezéséről döntést is hozott a kormány.¹¹⁵ A hadsereg kormánynak történő alárendeléséről – az erőviszonyok ismeretében nem meglepő módon – azonban nem született döntés. A hadsereg tehát továbbra sem a kormány utasításai szerint és annak ellenőrzése alatt működött.

A szociáldemokrata párt javaslatcsomagjáról a kormány még december második felében is tárgyalt. A szociáldemokraták – miközben a gyülekezési joggal és a cenzúrával kapcsolatos kormánydöntést elfogadták – az internálásra vonatkozó rendelettel és annak végrehajtási utasításával egyáltalán nem voltak elégedettek. Felmerült emiatt a kormányból történő kilépésük lehetősége is.¹¹⁶ Végül úgy döntöttek, hogy a vitatott és rendezetlen kérdések ellenére, amelyek alapvetően az internálással függték össze, a mielőbbi békekötés érdekében mégsem lépnek ki a koalíciós kormányból. A koalíciós kormány felbomlása ugyanis a békekötés folyamatát késleltethette volna. A párt választmányának határozatából kiderül: bíztak abban, hogy a kormány idővel teljesíteni fogja a követeléseiket, illetve hogy „a szabadon választandó nemzetgyűlés minden szabadságellenes intézkedést el fog törölni”.¹¹⁷

¹⁰⁷ MNL OL K 27. 1919. december 15. 52.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Uo. 53.; *Pesti Hírlap* 1919. december 16. 1.; *Budapesti Hírlap* 1919. december 16. 3., december 17. 2.; *Szózat* 1919. december 16. 2–3.

¹¹⁰ MNL OL K 27. 1919. december 15. 57.

¹¹¹ Uo. 57–58.

¹¹² Uo. 60.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo. 61. A kecskeméti eseményekhez lásd Bödők: *Vörös- és fehérterror*, 188.

¹¹⁵ *Pesti Hírlap* 1919. december 16. 1.

¹¹⁶ Uo., december 19. 1–2.; *Budapesti Hírlap* 1919. december 18. 2., december 19. 2.; Fehér: *A Magyarországi*, 67–70.

¹¹⁷ *Pesti Hírlap* 1919. december 21. 1.; *Budapesti Hírlap* 1919. december 20. 3., december 21. 2–3. (az idézet itt olvasható), december 23. 1., december 24. 1–2.; *Népszava* 1919. december 27. 1–2.

Az adott körülmények között azonban, például a hadsereg hatalmi helyzetére tekintettel, ezek az elvárások túlzottan idealisták voltak. Azért is, mert a politikai konszolidáció akkor is időigényes folyamat, ha a politikai aktorok jelentős része erre törekszik.

A 'nemzetvédelem' névre keresztelt propaganda egyik alapvető célja Horthy népszerűsítése volt. Ebben központi szerep jutott Kozma Miklósnak, aki december 1-jén arra utasította a nemzetvédelmi tiszteket, hogy a nemzetgyűlési választások alkalmával olyan 'keresztény' és 'nemzeti' elkötelezettségű jelöltek megválasztását kell támogatni, akik majd támogatják a fővezér államfővé választását. Emellett Kozma meghatározta a fővezér melletti propaganda fő irányát: azt kell propagálni, hogy ő „mentes minden egyéni érdektől”, így „kizárólag hazánk javára dolgozik”.¹¹⁸ A fővezér és a militarizmus népszerűsítésében a radikális jobboldali *Szózat* újságíróinak is meghatározó szerep jutott.¹¹⁹ A radikális jobboldal tehát megkezdte Horthy Miklós államfővé választásának, illetve – mivel ez a kérdés még nem volt egyértelműen eldöntve – az esetleges katonai diktátorra emelésének előkészítését. Kozma 1919 decemberében ugyanis a fővezér népszerűsítésével összhangban egy katonai diktatúra megteremtésén dolgozott: „ha ezt – írja az öccsének írt egyik levelében – az entente miatt nyíltan megcsinálni nem lehet, úgy meg kell csinálni burkoltan. Ennek módja: egy kézbe a kormány és a hadsereg. Kormányzó kell és hivatalnok minisztérium.”¹²⁰ Ebből is világosan látható, hogy a fővezér és környezete katonai diktatúrában látta az ország aktuális problémáira a megoldást.

A fentiekből jól látható, hogy a fővezérség milyen irányba kívánta alakítani Magyarországot a jövőjéért. Azt lehet ezzel kapcsolatban megállapítani – ami ráadásul egybevág a radikális jobboldali kortársak álláspontjával –, hogy 1919 őszen–telén és 1920 első hónapjaiban nem volt katonai diktatúra Magyarországon. Ha ugyanis lett volna, akkor nem törekedtek volna ennek a megteremtésére.

Bandholtz tábornok 1919 végén arra kérte a fővezért, hogy készítse számára egy jelentést a Nemzeti Hadsereg szervezetéről.¹²¹ A december 26-án kelt memorandumában Horthy úgy látta, hogy Magyarország „jelenleg emberi hibák, valamint az osztályok iránti gyűlöletről szóló gátlástalan agitáció miatt kaotikus állapotban van, és alapvető újjászűletésre van szüksége”.¹²² Erre az ország önerőből nem lenne képes, ezért „csak a szövetséges és társult hatalmak tudják megadni e szerencsétlen országnak a segítséget ahhoz, hogy véghez vigye a szükséges társadalmi reformokat és gazdasági újjáépítést”. Részletes javaslatot a fővezér – kompetencia hiányára hivatkozva – nem fogalmazott meg, de úgy vélte, hogy „csak egyetlen megoldás van: katonai diktatúra, amely az antanthatalmak autoritása alatt áll, de máskülönben az illetékes magyar hatóságok vezetik”. Ehhez hozzá-

¹¹⁸ MNL OL X. Másolatok gyűjteménye. K Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Sajtó Levéltárak. Magyar Távirati Iroda (MTI). X 66. Kozma Miklós elnökigazgató iratai. 3936. tekercs. Katonai vonatkozású adatgyűjtemény 1919–1926. Kozma Miklós szigorúan bizalmas utasítása a nemzetvédelmi tiszteknek. Bp., 1919. december 1.

¹¹⁹ Turbucz: *A Horthy-kultusz*, 79–81. Lásd pl. *Szózat* 1919. november 18. 1–2., november 30. 1., december 14. 1., 1920. január 1. 1.

¹²⁰ Kozma Miklós 1919. december 11-i levelét idézi Ormos: *Egy magyar médiavezér*, I. 68.

¹²¹ Sakmyster: *Admirális*, 53.

¹²² Horthy memorandumát közli Pritz: Horthy, 129–134. Az idézet a 131. oldalon olvasható.

tette, hogy a katonai diktatúra „semleges védelme alatt az új alkotmány és a gazdasági újjáépítés megszervezése osztálygyűlölettől és pártharcoktól mentesen mehetne végbe”.¹²³ Horthy tehát nem tekintette magára nézve kötelezőnek a november elején tett nyilatkozatát. Mivel nem volt elégedett mindazzal, ami azóta történt az országban, engedélyt kért a Szövetségesközi Katonai Missziótól a katonai diktatúra kiépítésére.¹²⁴

1920. január 7-én Horthy megjelent a Katonai Missziónál. A fővezér elmondta, hogy szerinte a Huszár-kormány alkalmatlan arra, hogy a feladatait el tudja végezni. Ezt nemcsak ő gondolja így, tette hozzá, hanem mások is: ugyanis őt „folyamatosan arra kéri, hogy vegye át a diktátori tisztet, és oldja meg a valóban életbe vágó problémákat”. A „mások” alatt a fővezér elsősorban a radikális jobboldali környezetét, például Gömbös Gyulát, Kozma Miklóst, Prónay Pált és Zsilinszky Endrét értette, akik komoly hatással voltak rá.¹²⁵ Horthy – Gorton tábornok jelentése szerint – ugyan nem szeretne diktátor lenni, de ha a választások eredményeként olyan politikai erő jut többséghez a nemzetgyűlésben, melynek programja káros az országra nézve (ezen a ponton a fővezér Friedrich István legitimista és antantellenes politikájára utalt), akkor nem lesz más megoldás, mint a hadsereggel átvenni a hatalmat. Horthy végkövetkeztetése az volt, hogy emiatt „okosabb lenne most átvennie a diktátori hatalmat, mint a választások után megdönteni a kormányt”.¹²⁶ Gorton úgy fejezte be jelentését, hogy elismerte a fővezér helyzetértékelését, de az erre épülő javaslatát már nem fogadta el, mert „az antant elkötelezett a jelenlegi kormány iránt a választásokig, és elkötelezett a választások iránt is”.¹²⁷ Az antant tehát nem adta hozzájárulását a katonai diktatúra bevezetésére.

Nem tudni, hogy a fővezér hogyan jellemezte a fővezérség dunántúli hatalomgyakorlását, azt sem tudni, hogy pontosan mit is értett katonai diktatúra alatt, de az kiderül a diktatúra bevezetésére tett javaslatából, hogy az addig nem épült ki. Azaz egy másik szintre, a katonai diktatúra szintjére emelte volna a hadsereg hatalomgyakorlását az országban. Horthy Miklós azonban elfogadta a Katonai Misszió elutasító álláspontját, és ténylegesen is letett arról, hogy katonai diktatúrát építsen ki Magyarországon. Az antant magyarországi képviselőinek ez volt 1919 augusztusát követően a leghatározottabb és legeredményesebb fellépése a fővezér hadseregre épülő, erősödő hatalmával szemben. Onnantól kezdve a fővezér és környezete arra törekedett, hogy a nemzetgyűlés Horthy Miklóst válassza meg az ország államfőjének.

¹²³ Pritz: Horthy, 134.

¹²⁴ Uo. 134–135.

¹²⁵ Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Pécs, 2018. 178–181.; PtSzl. VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések. 973.; Prónay Pál: *Ellenforradalmi naplójegyzeteim 1918–1921*. II. 272.; Ormos: *Egy magyar médiavezér*, I. 68.; Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 104–107.

¹²⁶ Pritz: Horthy, 136–137.

¹²⁷ Uo. 137. Reginald Gorton tábornok jelentése megtalálható másolatban Budapesten is: PtSzl. VIII. 508. f. 1. PRO FO. 3. tekercs. 3518. sz. A Katonai Misszió jelentése a Legfelsőbb Tanácsnak. Bp., 1920. január 9. 336–339.

A kormányzóválasztás

A fővezér alkalmazkodása a Katonai Misszió álláspontjához a katonai diktatúra kapcsán nem jelentette azt, hogy egyik napról a másikra leértékelődött volna a Nemzeti Hadsereg politikát alakító szerepe. Ha így történt volna, akkor az MSZDP kormányzati szerepe más-képpen is alakulhatott volna. Az, ami elmaradt decemberben, bekövetkezett január közepén: az MSZDP vezetése úgy döntött, hogy kilép a Huszár Károly vezette kormányból és a nemzetgyűlési választásokon sem indul el.¹²⁸ A pártvezetés döntéséről a *Népszava* 1920. január 16-i vezércikke adott hírt. A vezércikk utolsó – a cenzúra által nem törölt – gondolata az volt, hogyha a kormány esetleg arra hivatkozna, hogy az MSZDP helyzetét befolyásoló tényezők „az ő akaratán kívül” állnak, „akkor erre az a feleletünk, hogy addig választásról beszélni sem lehet, amíg a kormány a maga akaratának nem szerez érvényt az országban! Erre vállalkozott, ezt teljesítenie kell.”¹²⁹ Azaz: értékelésük szerint az érdemi politikai hatalom nem a kormány, hanem a hadsereg kezében van. A decemberi kormánydöntések tehát nem érvényesültek a gyakorlatban.¹³⁰

A kormány, a fővezér részvételével, 1920. január 15-én tárgyalta az MSZDP memorandumát, amely kilátásba helyezte a párt kilépését a kormányból. Horthy ígéretet tett arra, hogy a maga részéről mindent el fog követni, hogy a választások szabad és tiszta körülmények között menjenek végbe január végén.¹³¹ A kormány legbaloldalibb pártjának vezetése másnap délelőtt döntött arról, hogy kilép a kormányból.¹³² A miniszterelnök, az egyes miniszterek és a fővezér január 15-én tett ígéreteit tehát a szociáldemokraták nem tekintették megalapozottnak.

A januári nemzetgyűlési választást követően a kormánypártokban eltérő elképzelések fogalmazódtak meg arról, hogy mi is legyen a következő közjogi lépés a politikai hatalom gyakorlásának alkotmányos alapokra helyezése érdekében. A KNEP-ben két álláspont alakult ki ezzel kapcsolatosan. Az egyik, amely Friedrich István nevéhez köthető, azt tartalmazta, hogy a választások után, de még a nemzetgyűlés összeülése előtt alakulna meg az új kormány.¹³³ Friedrich azért képviselte ezt az álláspontot, mert így – a választási eredmények akkori állása szerint – lehetősége lett volna visszatérni a miniszterelnöki székbe, illetve József főherceget választhatta volna meg államfőnek az ideiglenes nemzetgyűlés.¹³⁴ A miniszterelnök ezzel szemben úgy gondolta, hogy a nemzetgyűlés összeülését és az új államfő megválasztását követően mondana le. A kormányfőt az államfő

¹²⁸ Sipos: *Legális és illegális*, 29–30.

¹²⁹ *Népszava* 1920. január 16. 1.

¹³⁰ Ezt a szociáldemokrata párt szóvá is tette a kormányüléseken. MNL OL K 27. 1920. január 3. 38., január 7. 22–23., január 9. 41–43., január 13. 50–52.

¹³¹ Uo. január 15. 2–11. A fővezér álláspontja a 4., 6. és 7. oldalakon található.

¹³² Uo. január 16. 2–10.

¹³³ *Virradat* 1920. január 30. 1., január 31. 1.; *Budapesti Hírlap* 1920. január 29. 2., január 30. 2.

¹³⁴ Szinai Miklós: *Ki lesz a kormányzó? A Somogyi-Bacsó-gyilkosság háttere*. Bp., 1988. (Népszerű Történelem) 34–35., 37.

fogja kijelölni, aki a nemzetgyűlési erőviszonyoknak megfelelően megalakítja majd a kormányát.¹³⁵ A kispardapárt is ezt a forgatókönyvet tartotta elfogadhatónak.¹³⁶

A miniszterelnök álláspontja időközben határozottabb lett.¹³⁷ Ennek oka a fővezér január 30-i hadparancsa volt. Eszerint a november végén megalakult kormánynak a választási eredmények alapján összeülő nemzetgyűlés megalakulásáig hivatalban kell maradnia. Ezt a november végi megállapodást „csak úgy értelmezhetem, hogy a nemzetgyűlés megalakulása után egy ideiglenes államfőt választ, annak kezébe adja át a koncentrációs kormány a mandátumát és ez ideiglenes államfőtől nyeri ezután megbízását az új miniszterelnök”. A fővezér Sir George Clerk 1919. november 25-i jegyzékét úgy értelmezte, hogy az minél inkább megfeleljen a saját érdekeinek. A brit diplomata által, a miniszterelnöknek akkor átadott jegyzék ugyanis nem szabályozta egyértelműen, hogy az új kormánynak mikor kell megalakulnia.¹³⁸ Horthy a kormánypártok egyes politikusaikhoz hasonlóan a nyilvánosság előtt szintén kifejezte a véleményét. A fővezér és a fent említett politikusok nézete azonban nem volt azonos súlyú. Horthy ugyanis leszögezte, hogy a Nemzeti Hadseregre támaszkodva „feltett szándékom ez álláspontra minden – bárholnan jövő – az eredeti megállapodással ellenkező törekvéssel szemben érvényt szerezni”.¹³⁹ A fővezér – jelezve, hogy a katonai és a polgári hatóságok között korántsem egyenrangú a viszony – a politikusok közötti vitát ezzel el is döntötte. A közjogi rendszer kialakításának következő lépéseit így ő határozta meg. A politikai folyamatok alakulása szempontjából ez egyáltalán nem volt lényegtelen, mert az új államfő számára nem volt mindegy, hogy lesz-e befolyása az új kormány megalakulására vagy sem. A hadparancsban leírt forgatókönyv azt jelentette, hogy az új államfő, azaz egyre komolyabb eséllyel Horthy Miklós fogja kinevezni Huszár Károly lemondása után az új kormányt. Ezzel Friedrich István lényegében minden esélyét elveszítette arra, hogy újból Magyarország miniszterelnöke lehessen.

A kormányzói hivatal betöltésére az adott politikai viszonyok között „az egyetlen reális választás Horthy Miklós volt”.¹⁴⁰ Ennek legfontosabb oka az volt, hogy támogatta őt az antant. A győztes hatalmak támogatása nélkül nem lehetett volna belőle államfő. Emellett fontos szerepet töltött be az is, hogy a fővezér rendelkezett az egyetlen magyar katonai erővel, amely meghatározó befolyással bírt a belpolitikai folyamatok alakulására: „posztjának és persze a zavaros, bizonytalan belpolitikai viszonyoknak köszönhetően rendkívül széles körű hatalommal rendelkezett”.¹⁴¹ 1919 második felében taktikusan, jól helyezkedve hozott döntéseket, így az ország sorsát meghatározó tárgyalások egyik főszereplőjévé vált. Az elmúlt hónapokban tapasztalt terror, a katonai diktatúra bevezetésének lehetősége, tehát a fenyegetettség érzése is befolyásolta a politikai pártokat, amikor február közepén arról döntöttek, hogy támogatják-e Horthy Miklós megválasztását. A szabad

¹³⁵ *Pesti Hírlap* 1920. január. 28. 3.; *Budapesti Hírlap* 1920. január 29. 2.

¹³⁶ *Budapesti Hírlap* 1920. január 29. 2.; *Szózat* 1920. január 30. 1–2.

¹³⁷ *Budapesti Hírlap* 1920. január 30. 2.; *Szózat* 1920. január 31. 1–2., február 1. 1–2.

¹³⁸ *Pesti Hírlap* 1919. november 26. 1.; Szinai: *Ki lesz*, 37–38.; Sakmyster: *Admirális*, 55–56.; Gergely: *Gömbös*, 83–84.

¹³⁹ A hadparancs szövegét lásd pl. *Budapesti Hírlap* 1920. január 31. 1.; *Szózat* 1920. január 31. 1.; *Népszava* 1920. január 31. 1.

¹⁴⁰ Sakmyster: *Admirális*, 56.

¹⁴¹ Püski: *A Horthy-rendszer*, 17.

királyválasztók (elsősorban a kisgazdapárt) és átmeneti megoldásként a legitimisták (KNEP) is elfogadták Horthy személyét. A körülötte kialakult vezérkultusz – bár pontos adatokkal nem rendelkezünk, de – az adott viszonyok között a társadalom egyes csoportjai számára elfogadható jövőképet kínált. A 'nemzetmentő', az 'új honfoglaló' vezér képe, aki elvezeti a magyar nemzetet a 'szebb jövő', a 'magyar feltámadás' állapotába, sokak számára lehetett vonzó. A fővezér ambicionálta is az államfői pozíciót.¹⁴² Mivel Horthy egyik párthoz sem kötődött, pártok felettinek mutathatta magát, amit a személye körüli propaganda is hangsúlyozott. Az, hogy nem volt más választási lehetőség, annak ellenére állja meg a helyét, hogy Horthy átlagosnak tekinthető kvalitásokkal rendelkezett, politikai, közgazdasági ismeretekkel és tapasztalatokkal nem rendelkezett.¹⁴³ Ez nem is meglepő, mert ezeket az ismereteket és tapasztalatokat haditengerészként esélye sem volt megszerezni.¹⁴⁴

A napilapok február második felében rendszeresen foglalkoztak a kormányzói jogkör nemzetgyűlési tárgyalásával. Az 1920. február 28-án kihirdetett 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes rendezéséről” a Horthy Miklós nevét viselő korszak egyik alaptörvénye lett.¹⁴⁵ Magyarország államformája ismét királyság lett. A kormányzói intézmény létrehozását a szabad királyválasztó és a legitimista álláspont közötti patthelyzet miatt a jogalkotók ideiglenes megoldásnak tekintették. Emellett az is színezte az államfői intézménnyel kapcsolatos vitákat, hogy az egyes politikai csoportok milyen erősségű jogkört képzeltek el a kormányzónak. A legitimisták egy része ezt szűkre kívánta szabni, mások azonban erősebb jogkörrel ruházták volna fel, mert a király hívének tartották a fővezért és számítottak arra, hogy majd megkönnyíti IV. Károly visszatérését a magyar trónra. A kisgazdapárt és a polgári demokraták – a kialakuló politikai berendezkedés demokratizálása érdekében – a nemzetgyűlés jogosítványainak erősítését tartották szem előtt. A fővezér közvetlen környezetét alkotó radikális jobboldal a minél erősebb államfői jogkört tartotta indokoltnak – ha már nem épülhetett ki katonai diktatúra.¹⁴⁶

Maga a fővezér is érdeklődéssel követte a törvény megalkotásának folyamatát. Horthy egyik alkalommal kifejezte, hogy igényt tart a nemzetgyűlés elnapolásának és feloszlásának jogára, mert ha patthelyzet alakul ki a törvényhozásban, akkor – megakadályozandó, hogy a liberális képviselők döntsék el a vitát – indokolt, hogy az államfő be tudjon avatkozni. A kegyelmezési jog megadását is kérte. Horthy Miklós célja az volt, hogy minél erősebb jogkört adjon neki a nemzetgyűlés.¹⁴⁷ A fővezérség is állást foglalt a kormányzói jogkörrel kapcsolatban. Azt kívánták elérni, hogy a fővezér jogosítványából minél több

¹⁴² Sipos Péter: Horthy Miklós személyisége és gondolkodásmódja. *Rubicon* 18 (2007) 10. sz. 58.

¹⁴³ Uo. 57–58.; Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*. Bp., 2015. (A magyar országgyűlések története) 312.

¹⁴⁴ Horthy kormányzóvá választásának okaihoz lásd Sakmyster: *Admirális*, 56–60.; Dombrády: *A legfelsőbb*, 32–34.; Romsics: *Ellenforradalom*, 85.; Pölsökei: *Horthy*, 98.

¹⁴⁵ Szabó István: Az államfői hatalom ideiglenes rendezése (1920–1944). *Rubicon* 12 (2001) 1. sz. 52.

¹⁴⁶ Olasz Lajos: A kormányzói jogkör. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2009. 103–106.

¹⁴⁷ Uo. 105.

beépüljön az államfői jogkört szabályozó törvénybe.¹⁴⁸ Horthy külföldi diplomatáknak is elmondta, hogy nem bízik a nemzetgyűlésben, „különösen nem kritikus helyzetekben”, így szeretné, ha minél szélesebb jogkörrel rendelkezne.¹⁴⁹

Az 1920. évi I. törvénycikk 13. §-a szabályozta a kormányzói jogkört, amely viszonylag gyenge államfői jogkört jelentett.¹⁵⁰ Ezzel a fővezér is tisztában volt. A március 1-i megválasztását követően követelte is annak mielőbbi kibővítését. A feszült politikai helyzetben – elkerülendő a katonai hatalomátvételt, illetve tekintettel a Parlament épületében tartózkodó fegyveres katonákra – a nemzetgyűlési pártok vezetői végül írásban ígéretet tettek a kormányzói jogkör kiterjesztésére. Mivel a fővezér pontosan tudta, hogy mit is tartalmaz az 1920. évi I. törvénycikk, így korábban is tiltakozhatott volna. Ezt azonban nem tette meg, minden bizonnyal azért, mert a megválasztását követően kész helyzet elé akarta állítani a nemzetgyűlést. Horthy csak az írásos nyilatkozat elkészültét követően tette le a kormányzói esküt. Az eredeti tervek szerint az eskütétel után a kormányzó beszédet mondott volna.¹⁵¹ Erre azonban nem került sor. Horthy az eskütétel után rögtön távozott. Ezzel is nyilvánvalóvá tette, hogy mennyire lenézi a nemzetgyűlést.¹⁵²

Összegzés

Horthy Miklós fővezérként alapvetően katonaként gondolkodott és cselekedett. Az aktuális helyzetet 'rendkívüli' állapotként értelmezte, amikor 'rendteremtésre', az ország 'megtisztítására' van szükség. Emlékirataiban több mint három évtizeddel később viszonylag pontosan jellemezte a hadsereg szerepét: „a hadsereg nagyobb szerepet töltött be, mint ha csak a nemzet egyszerű fegyverhordozója lenne. A Nemzeti Hadsereg képviselte az államhatalmat.”¹⁵³

A Nemzeti Hadsereg ellenőrzése alatt álló, idővel egyre kiterjedtebb területen ugyan a budapesti kormány nevezte ki a vármegyék élére a kormánybiztosokat, a polgári közigazgatás el is kezdett működni, de mégsem ez, hanem a katonai közigazgatás, a katonai hatóságok szerepe volt meghatározó. Párhuzamosan létezett egymás mellett a katonai és a polgári közigazgatás, de nem mellérendelt, hanem alárendelt viszony volt közöttük, a

¹⁴⁸ HL I. 31. HM 998. d. 1920., eln. A. 40.500. sz. Előterjesztés a minisztertanácsnak az államfői törvényjavaslat-tal kapcsolatban. Bp., 1920. február 22.

¹⁴⁹ L. Nagy Zsuzsa: Amerikai diplomaták Horthy Miklósról, 1920–1944. *Történelmi Szemle* 32 (1990) 176–177.

¹⁵⁰ Az 1920. évi I. tc. értékeléséhez lásd Szabó: *Az államfői*, 53–55.; Olasz: *A kormányzói*, 106–108.; Pölsökei: *Horthy*, 103–107.; Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon, 1867–1944*. Bp., 1999. 286–292.; Püski: *A Horthy-rendszer*, 18–21.; Püski: *A Horthy-korszak parlamentje*, 313–314.

¹⁵¹ *Budapesti Hírlap* 1920. február 29. 4.

¹⁵² A márciusi 1-ei eseményekhez lásd Sakmyster: *Admirális*, 61–62.; Olasz: *A kormányzói*, 109–110.; Pölsökei: *Horthy*, 107–109.; Vargyai: *Katonái*, 296–303.; Ormos: *Magyarország*, 80.; Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Bp., 2011. 141–143.; PtSzl VI. 973. II. 285–287.; *Nemzetgyűlési Napló* 1920–1922. I. 9. ülés. (1920. március 1.) 105–106.; MNL OL K Államfői hivatali levéltár (1890–1948). 589. Kormányzói Kabinetiroda. 8930. tekercs. I. Belpolitikai vonatkozású iratok. A: Az alkotmánnyal, a királykérdéssel és a kormányzói jogkörrel kapcsolatos iratok (1920–1942). 8. sz. A nemzetgyűlési pártok vezetőinek nyilatkozata az 1920. évi I. tc. megváltoztatása kapcsán. 1920. március 1.; *Szózat* 1920. március 2. 1–2.; *Budapesti Hírlap* 1920. március 2. 1–3.

¹⁵³ Horthy: *Emlékirataim*, 137.

hadsereg javára. A hatalomgyakorlás modellje tehát úgy nézett ki, hogy a hadsereg, a katonai hatóságok domináltak, de ezekkel párhuzamosan polgári hatóságok is léteztek önállóan tekinthető hatáskörrel és döntési jogosítványokkal, igaz, alárendelt szerepben. Emiatt a döntéseiknek, akaratuknak egyáltalán nem, vagy csak részlegesen tudtak érvényt szerezni. Ebben az időszakban nem demokratikus elvek alapján történt a hatalom gyakorlása, a politikai szabadságjogok nem, vagy csak korlátozottan érvényesültek. A hadsereg bizonyos esetekben, például a levelek és a telefonbeszélgetések cenzúrájával, a politikailag megbízhatatlannak ítélt személyekről készített nyilvántartásokkal az emberek privát szféráját is ellenőrizni akarta. Az erőszak, a terror alkalmazása, a represszió szintén része volt a hatalom gyakorlásának. A hatalom legitimitását nem a törvények, az alkotmány, az elfogadott jogszabályok és hagyományok alkalmazása vagy éppen a parlamenti választás eredménye adta, hanem az, hogy ki rendelkezett katonai erővel. Horthy Miklós rendelkezett vele. A legitimitás kérdése kapcsán, már amennyiben ez egy ilyen időszakban értelmezhető, a propaganda, illetve a vezérkultusz is fontos szerepet játszott.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a fővezér hatalomgyakorlása kialakult, leltisztult és egyértelmű keretek között történt. A katonai közigazgatás működését, a hadsereg hatalomgyakorlását ugyanis korlátozta az antant, a Szövetségek Közi Katonai Misszió, bár részükről eleinte érdemi lépés nem történt azért, hogy elejét vegyék annak, hogy a hadsereg magához ragadja a hatalmat a Dunántúl déli, majd északi részén. A budapesti kormány és a polgári közigazgatás szintén jelentett némi korlátozó tényezőt. Ennek mértéke a Huszár-kormány idején nőtt meg. Az is korlátozta a fővezér hatalmát, hogy a hadsereg nem volt egy jól működő, fegyelmezett, a fővezér parancsait engedelmesen követő szervezet. Ráadásul még nem épült ki – időhiány és a kaotikus viszonyok miatt sem – a hadseregre támaszkodó hatalmi mechanizmus, és a döntéshozatali folyamatok sem tisztultak le. Erre említhető példaként, hogy a fővezér parancsait – a hadsereg szolgálati rendjében leírtakkal ellentétesen – nem minden esetben hajtották végre, vagy nem úgy, ahogyan azt a felsőbb szinten elvárták. Több esetben ugyanis ott dőlt el sok mindent, ahol a parancsot végre kellett volna hajtani. Erre a különítmények tevékenységére vonatkozó, a túlkapasok, az önkényes akciókat tiltó – rendszeres, sokszor megismételt – parancsok jelentenek tökéletes példát. Ebben a struktúrában az is előfordulhatott, hogy a fővezér tudta nélkül adtak ki parancsot.¹⁵⁴ A fővezérséghez befutott jelentések szerint a helyi lakosság érdektelensége is akadályozta a hadsereg törekvéseinek megvalósítását.

Meglátásom szerint a kezdetleges katonai diktatúra fogalma írná le a legpontosabban a hatalomgyakorlás fenti modelljét. A kezdetleges katonai diktatúra a katonai diktatúra előszobája. A tendenciák a katonai diktatúra kialakulása felé mutatnak, de nem törvényszerű, hogy az létre is fog jönni. Horthy Miklós ráadásul 1919 őszén – a hatalmát korlátozó tényezők miatt – nem is tekinthető diktátornak. A kialakulás fázisában lévő katonai

¹⁵⁴ Nem bizonyítható például, minden kétséget kizáró módon, hogy Horthy tudtával adta ki a fővezérség azt a parancsot, hogy a Prónay-különítmény a Dunántúlon „különleges missziót van hivatva teljesíteni”. HL I. 89. VKF B/152. d. 2416. mf. 1669. sz. A Prónay-század különleges misszióval való megbízása. Utasítás a kaposvári katonai körletparancsnokságnak. Siófok, 1919. október 19.; Sipos Péter: Horthy és a különítmények. *História* 19 (1997) 4. sz. 26.

diktatúra esetében tehát lehet, hogy nem azonosítható olyan személy, akit minden kétséget kizáróan diktátornak tekinthetünk. A kezdetleges katonai diktatúra egy olyan – a kialakulás fázisában lévő – autoriter politikai rendszernek tekinthető, amelyben a hatalmat lényegében a hadsereg gyakorolja, de ezt különféle tényezők eltérő mértékben korlátozzák. Így például:

- a. a polgári közigazgatás, egy nem katonai vezetőkből álló vagy nem a hadsereg által kinevezett kormány, amely bizonyos fokú önálló jogosítvánnyal rendelkezik;
- b. a szervezés alatt álló, nem fegyelmezetten működő reguláris hadsereg egyes egységei, az alsóbb parancsnokságok önjáró magatartása, az egyértelmű és letisztult döntéshozatali folyamatok hiánya;
- c. a kaotikus, válságos politikai szituáció egy vesztes háborút követően, amikor a győztes hatalmak is érvényesítik saját akaratukat.

Értelemszerűen egy katonai diktatúrában a hadsereg hatalomgyakorlását a fenti tényezők nem korlátozzák, mert például a polgári hatóságok egyértelműen alá vannak rendelve a katonai szerveknek, azaz önálló hatáskörük, döntési jogosítványaik nincsenek, már ha egyáltalán létezik polgári közigazgatás.

A kezdetleges katonai diktatúrának a politikai rendszerek között elfoglalt hozzávetőleges helyét mutatja a 2. táblázat. Azért csak a hozzávetőleges helyét, mert eddig nem készült és a komoly szakmai viták miatt feltehetően nem is fog készülni olyan – a kutatók többsége által elfogadott – tipológia, amely átfogóan és egyértelműen mutatná be az autoriter rendszerek különféle típusait. Például azzal kapcsolatban sem beszélhetünk szakmai konszenzusról, hogy mikortól tekinthető egy politikai rendszer diktatúrának, ráadásul a demokrácia fogalma és a demokratikus rendszerek kritériumainak értelmezése is változott a 20. század folyamán.¹⁵⁵ Meglátásom szerint¹⁵⁶ a demokrácia minimumfeltételei közé – különösen is a két világháború közötti időszakra vonatkozóan – az alábbiak tartoznak:

- a. a politikai hatalom megszerzésének feltételei azonos mértékben érvényesek a versengő szereplőkre, tehát lehetőség van a kormánypárt leváltására, illetve
- b. a választójogosultak¹⁵⁷ szabad és egyenlő politikai akaratnyilvánítása nincsen korlátozva.

¹⁵⁵ Az autoriter rendszerekhez lásd pl. Juan J. Linz: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London, 2000.; *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*. Ed. António Costa Pinto – Aristotle Kallis. London, 2014.; *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944*. Hrsg. Erwin Oberländer – Ferdinand Schöningh. Paderborn–München–Wien–Zürich. 2001.; Püski Levente: *Politikai rendszerek Kelet-Közép-Európában az I. világháború után*. In: *A híd túlsó oldalán. Tanulmányok Kelet-Közép-Európáról*. Szerk. Bán D. András. Bp., 2000. 90–117.; Körösnéyi András: *Kormányzati rendszerek*. In: *Mi a politika? Bevezetés a politikai világába*. Szerk. Gyurgyák János. Bp., 2004. [2., átd. kiad.] 61–78. (Különösen a 73–76. oldalak); Domenico Fischella: *A politikatudomány alapvonalai*. Bp., 2000. 284–292. (Különösen a 289–292. oldalak relevánsak.)

¹⁵⁶ Romsics Ignác értékelésére is támaszkodva. Romsics: *Magyarország*, 235.

¹⁵⁷ A választójogosultak arányát nem tekintem lényegesnek a 20. század első felére vonatkozóan.

2. táblázat: A politikai rendszerek típusai

demokratikus rendszerek	autoriter rendszerek		totalitárius rendszerek
	„puha”	„kemény”	
←		→	
kezd. kat. dikt.		kat. dikt.	

Amennyiben egy politikai rendszer nem felel meg ezeknek a minimumfeltételeknek, akkor az autoriter berendezkedésnek tekinthető. A fenti okok miatt a további – az egyes altípusok feltüntetésére és összevetésére törekvő – kategorizálás nem lenne célszerű, azonban a rendszer autoriter jellegének hozzávetőleges mértéke alapján érdemes úgynevezett „puha” és „kemény” autoriter rezsimekről beszélni. Eszerint a katonai diktatúrák – a releváns szakirodalom alapján – a „kemény” autoriter szisztémák közé sorolhatók, a kezdetleges katonai diktatúra pedig átmenet a „puha” és a „kemény” rezsimek között.

Horthy Miklós kormányzóvá választásával – a nemzetgyűlési választások megtartása után – megtörtént a második lépés a politikai viszonyok konszolidálása terén. A fővezérség hatalmi szerepe 1919. augusztus második felétől egészen 1920 tavaszáig szinte megkerülhetetlen volt. Érdemi egyensúlyt a hadsereggel szemben lényegében az antant magyarországi képviselői jelentettek, míg a budapesti kormány nem. Az úgynevezett kezdetleges katonai diktatúra keretei közül a politikai berendezkedés végül nem a katonai diktatúra, hanem az alkotmányos, törvényes keretek közötti hatalomgyakorlás felé mozdult el. Ennek alapvető oka az antant elvárásaiban található meg, amelyeket a – radikális jobboldali bizalmasai, tanácsadói hatására a katonai diktatúra bevezetésére addig fogékony – fővezér tudomásul vett, és a január végi hadparancsát követően, amellyel érdemben határozta meg a közjogi kibontakozás forgatókönyvét, igyekezett meg is felelni nekik. A katonai hatalom fokozatosan háttérbe szorult. Megalakult a nemzetgyűlés, amely csatlakozott a politikai, hatalmi szereplőkhöz. Onnantól kezdve az ország működését szabályozó legmagasabb szintű jogszabályokat a törvényhozás fogadta el. A kormányzó megválasztása lényegében azt jelentette, hogy Horthy alárendelte magát a jogkörét meghatározó törvény rendelkezéseinek, azaz feladta az addigi, jóval kiterjedtebb hatalmát. A fővezér jogköre nem volt teljességre törekvően szabályozva, így az adott helyzettől függött, hogy Horthy Miklós mit tett vagy nem tett meg. Pontosan emiatt rendelkezett kiterjedt hatalommal. 1920 tavaszán ugyan még korántsem lehet konszolidált politikai viszonyokról beszélni, de megkezdődött az a folyamat, amely eredményeként egyre inkább az alkotmányos, választott intézmények hozták a döntéseket, miközben a hadsereg jelentősége fokozatosan csökkent. Addig a katonai hatóságok hatalmi szerepe volt meghatározó, majd a kormányzó döntéseinek is köszönhetően lassan a polgári hatóságok kerültek döntő pozícióba.

Vargyai Gyula szerint az 1920. évi I. törvénycikk megalkotásában „a katonai körök dominanciája” fedezhető fel, „a kormányzói jogkör terjedelmében pedig lehetőséget [ad] mindannak gyakorlásához, amelyet 1920 márciusa előtt csak az erőviszonyok tettek le-

hetővé”.¹⁵⁸ Az elsődleges források szisztematikus, újbóli átnézése, illetve a szakirodalom kritikus ellenőrzése alapján ez az értékelés azonban nem állja meg a helyét, sőt, lényegében szinte az ellenkezője tekinthető megalapozott következtetésnek. Horthy Miklós ugyanis elfogadta jogkörének korlátozását, törvényes keretek közé történő illesztését, aminek komoly szerepe volt abban, hogy a politikai konszolidáció megkezdődhetett. Emiatt tehát nemcsak Vargyai Gyula idézett értékelése, hanem az 1960-as és 1970-es évek szakszerűsödő történetírásának a katonai diktatúrára vonatkozó megállapításai is alapos átértékelésre szorulnak. Az 1950-es évek szovjetizált történetírására pedig, ami inkább tekinthető propagandának, mint tudománynak, ez még inkább vonatkozik.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ Vargyai: *Katonai*, 319.

¹⁵⁹ Ehhez lásd Turbucz Dávid: A magyar történettudomány Horthy-képe 1945–1989. *Történelmi Szemle* 55 (2014) 663–688.

FÖLDREFORM A BIHAR VÁRMEGYEI NAGYLÉTÁN AZ 1920-AS ÉVEKBEN

BUZGÓ GÁBOR

.....
LAND REFORM IN NAGYLÉTA, BIHAR COUNTY, IN THE 1920s

There paper focuses on the local society of the village of Nagyléta in Bihar county in the 1920s. The subject of analysis is the effects of the land reform of 1920 on local society. In my opinion, in addition to the opportunities provided by the state to local agricultural society, there were also alternative land purchase possibilities. The land sales by large landowners and the inflation after World War I also gave the farmers access to new parcels. The mikro-level research can nuance the big talk about the history of the land reform of 1920.

Keywords: agricultural society, Bihar county, land reform, local society, rural history
.....

A bihari Nagyléta Trianon után határ menti községgé vált, ugyanis közvetlenül a település mellett húzódott a Magyarország és Románia közötti új államhatár. A község határ menti helyzete önmagában is izgalmassá teszi társadalmának vizsgálatát, mert a határvidék falvainak két világháború közötti gazdaság- és társadalomtörténetéről összességében keveset tudunk. 1920 után nemcsak új államhatárok alakultak ki, hanem számos régebbi vagy újabb keletű társadalmi feszültség is felszínre került, amelyek között talán első helyen áll a megoldásra váró földkérdés. Ezzel kapcsolatban helyi szinten olyan kérdések vizsgálatára is alkalom nyílik, amelyek makrotörténeti összefüggésben eddig nem kerültek előtérbe.

Az 1920-as földreform nagylétai végrehajtásának vizsgálatához alapforrásként az Országos Földbirtokrendező Bíróság (= OFB) által hozott ítéleteket használtam. Rendszerint ezek a végzések tartalmazzák a földhöz juttatottak névjegyzékét, valamint a birtokba vett parcella katasztrális holdban (= kat. hold) mért területét. Az OFB ítéletei különböző levéltári anyagokban szétszóródva maradtak fenn, mivel az iratanyag nagy része 1956-ban megsemmisült.¹ Az ítéletek fennmaradása annak köszönhető, hogy keletkezésük idején több példány is készült belőlük. A levéltári források közül az 1920. évi földreformmal kap-

---

Buzgó Gábor, doktorandusz, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-2-1-DE-219 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ Kiss Dezső: *Földművelésügyi Minisztériumi Levéltár 1889-1945. I-III. Bp., 1961.* (Levéltári Leltárak 14) III. 647.

csolatban használható lett volna még a település képviselő-testületi jegyzőkönyve, amely viszont csak 1927 novemberétől érhető el, így arra tanulmányomban csak korlátozott mértékben támaszkodhattam.² Nagyléta levéltári anyagában maradtak fent olyan források is, amelyek nem közvetlenül az 1920-as földreform végrehajtása során keletkeztek, de segítenek annak megértésében. Ilyen források például a település kataszteri anyagát alkotó kataszteri birtokívek. A levéltári forrásokon kívül korabeli nyomtatott forrásokat is felhasználtam munkámban, ezek közé sorolhatóak a népszámlálási kötetek, valamint sajtócikkek.

Az 1920-as földreformot nemcsak a rendszerváltás előtti, hanem az 1990 utáni szakirodalom is alapvetően negatívan értékelt. A témával foglalkozó történészek egy része főként politikatörténeti oldalról ragadta meg a földreform kérdését, így kiemelt figyelmet fordítottak a földosztás törvényeivel kapcsolatban kialakuló parlamenti viták és csatározások elemzésére,³ valamint a különböző parasztpártok és munkáspártok földreformmal kapcsolatos programjának vizsgálatára.⁴ E kutatások rámutattak az 1920. évi 36. törvény-cikk jogi kiskapúira, amelyek országos szinten meghatározónak mutatkoztak a végeredményt illetően. Az 1920-as földreform kérdését természetesen a két világháború közötti időszakról keletkezett összefoglaló munkák is érintették, amelyek egyrészt a bethleni konszolidáció, a belpolitikai stabilitás megteremtése felől értelmezték az 1920-as földosztást,⁵ másrészt társadalomtörténeti összefüggésbe helyezve, a birtokos parasztság szemszögéből mutatták be azt.⁶ A földreform megvalósulásával és eredményeivel kapcsolatos kritika oka egyrészt abban keresendő, hogy országos szinten ez a földreform nem hozott érdemben változást a korabeli magyar birtokviszonyokban,⁷ másrészt végrehajtási körülményeiről már a két világháború közötti időszakban is számos kritikus hangvételű publicisztikai és szakmai jellegű írás jelent meg, egyesek azt „meddő és haszontalan”⁸ földreformnak tartották.

Bár egész kutatásom célja nem mikrotörténeti, a forrásadottságok itt lehetővé tették, hogy vizsgálatom léptékét a mikroszintre szűkítsem. A léptékváltás az 1920. évi földreform eddig „rejtett dimenzióira” irányíthatja a figyelmet. A helyi társadalom vizsgálata tehát akár a kanonizált makrotörténeti folyamatoktól eltérő képet is mutathat. Tanulmányomban a mikroszintű látásmód alkalmazásával elsősorban azt szeretném feltárni, hogy a helyi társadalom hogyan viszonyult az 1920. évi földreformhoz és milyen alternatív lehetőségei voltak a földszerzés terén. Elemzésem során szeretnék kitérni arra is, hogy a földreform hogyan hatott a helyi társadalomra.

² A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának munkatársai sem tudták megmondani, hogy miért nem található meg Nagyléta képviselő-testületi jegyzőkönyve az 1927 előtti időszakból.

³ Vö. Nagy József: *A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928*. Bp., 1993.

⁴ Vö. Sipos József: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Bp., 2009. (Pártok és Politika.)

⁵ Lásd Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció: a Horthy-rendszer első tíz éve*. Bp., 1982.

⁶ Vö. Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Szerk. Gyáni Gábor – Kövér György. Bp., 2003. (Osiris Tankönyvek.) [2. kiad.]

⁷ Nagy: *A Nagyatádi-féle földreform*, passim.

⁸ Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. Bp., 1939. 164.

A földreform során felhasználható birtokok

A földreform végrehajtása egy külön erre a célra létrehozott testület, az OFB feladata volt.⁹ A földbirtokrendezés végrehajtására felhasználandó birtokokról, azok kiterjedéséről és tulajdonosairól az OFB által, Nagyléta ügyében, 1924-ben hozott ítélet tudósít (1. táblázat).

1. táblázat. Az OFB által megváltott birtokok

Földbirtokos neve	Földtulajdon területe 1924-ben (kat. hold)	Az OFB által 1924-ben megváltott terület	
		kat. hold	%
Farkas Márton	75	75	100
Grósz Jenő	181	81	45
Steier Emil	39	39	100
Steier Jakab	89	89	100
Székely László és Izsó Imre	1038	938	90
Összesen	1422	1222	86

Forrás: MNL OL K 184. FMÁ 1925. 2837. csomó. 21657/1924. sz. OFB-ítélet.

Az OFB ezen ítélete azonban nemcsak a birtokok kiterjedését tartalmazza, hanem azt is, hogy tulajdonosaik azokat mikor szerezték. Grósz Jenő és Steier Jakab 1917-ben vásárolták birtokukat, Székely László és Izsó Imre tulajdonostársak a nagybirtokot 1918-ban szerezték meg, Steier Emil és Farkas Márton szintén 1918-ban vették földbirtokukat.¹⁰ A táblázatban felsorolt birtokok tehát az első világháború utolsó éveiben cseréltek gazdát. A háborús infláció alatti birtokszerzés arra utalhat, hogy ezek a személyek elsősorban befektetésként vásároltak Nagylétán földbirtokot, a korona ugyanis a háború utolsó két évében kezdett elértéktelenedni.¹¹ Az 1910-es évek végén, az 1920-as évek elején valóban biztosabb befektetésnek számított, ha a megtakarítás ingatlanban feküdt, nem pedig valamelyik pénzintézetben. Az infláció hatására ugyanis a banki befektetések értéke csökkent, mivel azok értékét nem igazították a mindenkori pénzromlás üteméhez (vagyis nem történt meg a valorizáció),¹² aki viszont hitelt vett fel, az jobban járt, hiszen a hiteleket az infláció miatt kedvezően lehetett visszafizetni.¹³ Nagyléta községben az infláció generálta telekspekuláció miatt változhatott meg a helyi földbirtokosok felső körének személyi összetétele.

⁹ Romsics: *Ellenforradalom és konszolidáció*, 119–120.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 184. Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok. (= FMÁ) 1925. 29. tétel 2837. csomó 21657/1924. sz. Országos Földbirtokrendező Bíróság (= OFB) ítélet.

¹¹ Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet. Transzformációk, rendszerek*. H. n., 2006. 27.

¹² Uo. 29.

¹³ Az inflációt Hegedűs Lóránt, a Teleki-kormány pénzügyminisztere szanalási kísérlettel próbálta mérsékelni, azonban az 1921-re kudarcba fulladt. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2005. [3. kiad.] 156.; Honvári: *XX. századi magyar*, 30–31.

Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az új birtokosoknak mi volt az eredeti foglalkozása, ismételten azt tapasztalhatjuk, hogy a birtokvétele elsősorban befektetési célokat szolgált. Izsó Imre 1897-ben még kocsmáros, majd a földosztás idején már sertéskereskedő, Steier Emil és Farkas Márton bőrkereskedő, Steier Jakab vegyeskereskedő volt. Az új birtokosok közül csak Grósz Jenő és Székely László foglalkozott életvitelszerűen földműveléssel.¹⁴

Ez a tény tette lehetővé az OFB számára, hogy Nagyléta községben teljes mértékben igénybe vegyen földbirtokokat. Az 1920. évi 36. törvénycikk ugyanis előírta azoknak a birtokoknak a teljes megváltását, amelyek 1914. július 28-a után cseréltek gazdát.¹⁵ Jól láthatóan a táblázatban szereplő összes birtokos beleesett ebbe a kategóriába, ennek köszönhetően gyűlt össze 1222 kat. hold, melyet az OFB a földigénylők között oszthatott szét.

Az 1920-as földreform végrehajtása során többféle jogcímen szerzett az állam földet a birtokosoktól. A jogcímek között a vagyonszármazás volt a leggyakrabban alkalmazott, ezt követte a vagyonszármazáson felüli megváltás, az ingatlaneldarabolás és az 1914. július 28-a után gazdát cserélt ingatlanokból megváltott terület.¹⁶ Az OFB Nagylétán az 1914. július 28-a után gazdát cserélt ingatlanokat használta fel a földreform céljából, amely jogcím országosan csak a negyedik leggyakoribb volt a birtokrendezési lehetőségek között, viszont a vizsgált községben csak ez az eljárás vált lehetségessé. Abból kiindulva, hogy Nagylétán egy országosan ritkább megváltási jogcím alapján zajlott le a hivatalos földbirtokrendezés, hipotézisként megfogalmazható, hogy itt az országostól eltérő jelenségek figyelhetők meg, s így talán maga az 1920-as földreform is máshogy mehetett végbe, mint ahogyan az országosan történt.

Arról, hogy a nagylétiak mekkora földterületet igényeltek, szintén az 1924-ben hozott OFB-ítélet tudósít. Az ítélet szerint a helyi lakosság földigénye 1006 kat. holdat tett ki.¹⁷ A településen elvileg tehát lehetőség nyílt arra, hogy minden földigénylő földhöz jusson. A földjuttatásra jelentkezők pontos számának megállapítását nehezíti, hogy erre vonatkozóan nem maradt fenn levéltári forrás vagy bármilyen megbízható statisztikai adat. A földigénylők számára az egyik 1927-ben keletkezett ítéletből lehet következtetni, amely tartalmaz egy kimutatást a Nagylétán földhöz juttatott egyénekről. A kimutatásban a juttatottak neve mellett feltüntették azt a sorszámot is, amelyet akkor kaptak, amikor földjuttatásra jelentkeztek. A földigénylők listájában 368-as számmal szerepel az utolsó földhöz juttatott, vagyis legalább 368-an igényeltek földet, átlagosan személyenként 2,7 kat. holdat.¹⁸

¹⁴ MNL OL K 184. FMÁ 1925. 29. tétel 2837. csomó. 21657/1924. sz. OFB-ítélet.

¹⁵ Net Jogtár. Ezer Év Törvényei (= NJ EÉT) 1920. évi 36. törvénycikk. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000036.TV>. (A letöltés ideje: 2019. június 16.)

¹⁶ Nagy József: Nagyatádi Szabó István és a Földreform. In: *Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863–1924*. Szerk. Kovács László. Bp., 1995. 267.

¹⁷ MNL OL K 184. FMÁ 1925. 2837. csomó. 21657/1924. sz. OFB-ítélet.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (= MNL HBML) IV. B. Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. 409/b. Bihar Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai. Gazdasági Albizottság iratai. 40. doboz. 32274/1927. sz. OFB-ítélet.

A helyi társadalom viszonya a földreformhoz

Az 1920. évi földreform végrehajtásával kapcsolatban tehát sajátos körülmények alakultak ki Nagylétán. Ehhez képest az OFB 1926-os ítéletében azt olvashatjuk, hogy „a földhöz juttatott nagyléčiaiak tekintélyes része a rendeletileg megállapított költségátalányt többszöri felszólítás dacára nem fizette [be] és így végeredményében a nem fizettek mellőzésének kimondásával a nagyléčiai szükséglet kielégítésére 157 kat. hold 1200 négyesögöl [...] szükséges”.¹⁹ A nagyléčiai igénylők közül a hadirokkantak, a hadiözvegyek és a földnélküliek nagy része nem fizetett költségátalányt, vagyis azok, akiket az 1920. évi 36. törvénycikk igyekezett előnyben részesíteni. Az érdektelenség hatására az OFB ítéletében a törpebirtokosok földigényei is megjelentek, viszont közülük is viszonylag kevesen tartottak igényt a kiosztandó földbirtokokra. Ez a jelenség mindenképpen magyarázatra szorul, hiszen azt láthatjuk, hogy Nagylétán az OFB több birtokot is teljes egészében megszerzett, ezek között ráadásul nagybirtok is volt, viszont a helyi lakosság magatartása a földosztással kapcsolatban felettebb sajátosan alakult, mert közülük jó néhányan mégsem „tartottak igényt” a juttatandó földbirtokra.

A helyi lakosság földreformmal kapcsolatos magatartására egyfajta magyarázat lehet a hitelhiány. A községben a 20. század első harmadában két pénzüintézet is működött: a Nagyléčiai Hitelszövetkezet, valamint a Nagyléta–Vértes Hitelszövetkezet.²⁰ A Nagyléčiai Hitelszövetkezet alaptőkéje az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lap szerint 500 millió korona volt,²¹ amely átváltva 40 ezer pengőt²² tett ki. A korona inflációjának következtében a hitelintézet nem tűnik tőkeerősnek, így Nagylétán valóban lehetett „hitelhiány”. A másik hitelszövetkezet alaptőkéjére vonatkozóan nem találtam forrásokat. A Nagylétára vonatkozó levéltári anyagban nagy számban találhatóak hagyatéki kimutatások, amelyekben feltüntették az elhalt után maradt szenvedő vagyont, köztük az adósságállományt is. Ezek alapján az látszik, hogy a helyiek a pénzüintézetek közül leginkább a Nagyléčiai Hitelszövetkezettől vettek fel kölcsönt, amely intézet helyi viszonylatban jelentős forgalmat bonyolíthatott le.²³

A hitel kérdése a földreformmal kapcsolatban azért nem elhanyagolható, mert az 1920. évi 36. törvénycikk csak lehetőséget adott a földnélkülieknek és törpebirtokosoknak, hogy parcellát vásárolhassanak, vagyis a földet nem ingyen kapták.²⁴ A földjuttatásra jelentkezőknek költségátalányt kellett fizetniük, amit a község előljárósága szedett be. Erre azért volt szükség, mert a földreformtörvény az eljárási költségek megfizetését a

¹⁹ MNL OL K 184. FMÁ 1926. 2958. csomó. 25291/1926. sz. OFB-ítélet.

²⁰ Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, Dokumentációs Gyűjtemény, Statisztikai Gyűjtemény, Közigazgatási tájékoztató lapok 1925, St-563. Nagyléta.

²¹ Uo.

²² Az 1925. évi 35. törvénycikk szerint 12 500 koronát kellett 1 pengőnek számolni, az átváltásnál ezt az értéket vettem alapul. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92500035.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>. (A letöltés ideje: 2019. június 16.)

²³ MNL HBML V. Megyei városok és községek. 653/c. Nagyléta nagyközség iratai. Közigazgatási iratok. 9–12. csomó. Nagyléta hagyatéki iratok 1911–1939.

²⁴ NJ EÉT 1920. évi 36. törvénycikk.

juttatottakra terhelte. A földigénylők között általános volt a kifogás az ellen, hogy az eljárás előlegét már a jelentkezéskor be kellett fizetni, viszont aki végül kimaradt a juttatásból, annak elveszett a befizetése, mert azt nem adták vissza. Ha viszont valaki az eljárási előleget sem fizette be, annak nevét eleve törölték a jelentkezési lapról. Sok esetben a magas összegben meghatározott eljárási költség eleve azt eredményezte, hogy az igénylők visszaléptek.²⁵ Nagylétán, 1924-ben az OFB a juttatott hadirokkantaktól, hadiözvegyektől és hadiárvtól 7,5 kg, míg a többiektől 10 kg búza árát szedetett be az Országos Földbirtokrendező Alap részére. Továbbá a végrehajtással megbízott szerv részére kat. holdanként 35 kg búza árát kellett befizetni. A búza árát a befizetés hónapjára vonatkozó váltásbúzaárban kellett megállapítani.²⁶ A búza mázsánkénti regionális áráról 1927-től állnak rendelkezésre levéltári források a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara terméseredményekre vonatkozó iratai között. Eszerint 1927-ben Debrecenben egy mázsa búza 27 pengőbe került.²⁷ Az OFB által meghatározott legmagasabb eljárási költség 45 kg búza árának befizetését jelentette, ami körülbelül 12 pengő. Egy mezőgazdasági napszamos napi bére 1925-ben 2 pengőt tett ki Debrecenben,²⁸ Nagylétán ez valamivel alacsonyabb lehetett. Mindezek alapján talán mégsem anyagi nehézségek miatt álltak el többen a földosztástól, jóllehet ezt a lehetőséget sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A juttatottak magatartásának megértéséhez közelebb kerülhetünk akkor, ha megvizsgáljuk, hogy az OFB által megváltott birtokok a település mely határrészén helyezkedtek el. A megváltott birtokok kataszteri birtokíveiben található helyrajzi számok alapján a kiosztandó parcellák elhelyezhetők a település határában. Ehhez a településről 1888-ban készült kataszteri térképet használtam, melynek helyrajzi számai az 1920-as években is érvényben voltak. A helyrajzi számok alapján megállapítható, hogy az OFB által megváltott földbirtokok kivétel nélkül a településtől északra fekvő dűlőkben feledtek, vagyis a falu rosszabb talajadottsággal rendelkező határrészében.²⁹

Az 1920-as földreform nagylétai végrehajtásával kapcsolatban vannak olyan dokumentumok, amelyek közvetlenül is azt bizonyítják, hogy a helyi lakosságnak valóban problémát jelentett az, hogy olyan birtokokat akartak nekik kiosztani, amelyeknek talaja rossz minőségű, és így mezőgazdasági művelésre, szántóművelésre kevésbé alkalmasak. Az 1926-os OFB-ítéletben olvashatjuk ezzel kapcsolatban a következőket: „a tárgyalást vezető bíró megállapítása szerint a költségbiztosíték tekintélyes részének le nem fizetésének [sic!] főleg az az oka, hogy a megváltott területek túlnyomó része sivár homokterületek [sic!], amelyek kisebb részekre való felosztással gazdaságosan alig használhatók

²⁵ Nagy: *A Nagyatádi-féle földreform*, 149.

²⁶ MNL OL K 184. FMÁ 1925. 2837. csomó. 21657/1924. sz. OFB-ítélet.

²⁷ MNL HBML IX. Testületek. 702/b. A. Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara iratai. Elnökségi ügyiratok. 1. csomó. 1016/1928. sz. Terméseredményekről jelentés.

²⁸ Timár Lajos: *Vidéki városiakok. Debrecen társadalma 1920–1944*. Bp., 1993. (Mikrotörténelem 6) 122.

²⁹ MNL HBML VI. Közigazgatás Területi Szervei. 181/eee. Magyar Királyi Állami 12. Földmérési Felügyelőség Debrecen iratai. Nagyléta. 5. kötet. 274. sz. birtokív Székely László és Izsó Imre, 285. sz. birtokív Steier Jakab, 7. kötet. 551. sz. birtokív Steier Emil, 13. kötet. 1291. sz. birtokív Grósz Jenő, 18. kötet. 2315. sz. birtokív Farkas Márton.

ki.”³⁰ Az 1927-ben lezajló póttárgyalás jegyzőkönyvében az alábbi szöveg szerepelt: „az alap ítélettel [1924] megváltott és rendelkezésre álló Steier Emil féle 11 hold, Grósz Jenő féle 81 hold, valamint a Farkas Márton féle 79 hold ingatlan távoli fekvésénél, gyenge minőségénél és talaja összetételénél fogva főleg kis parcellákban mezőgazdasági művelésre nem alkalmasok.”³¹ Az előbbieket tovább erősíti egy 1929-es OFB-ítélet, miszerint: „a községbeliek [újlétaiak] és a nagylétaiak a birtok juttatásról annak távoli fekvése, gyenge minősége és talaja összetétele miatt lemondottak.”³² A helyi földigénylők már 1920-ban sem fogadták el az északi határból való földjuttatást, amelyről az egyik helyszíni szemlérről készült jelentés tudósít. „Nagyléta község lakosai, azt [az északi dűlőkből való juttatást] egyáltalán nem igénylik.”³³ Jól ismert jelenség volt országosan, hogy a juttatottak rossz minőségű földbirtokot kaptak, ennek hátterében általában az állt, hogy a birtokosok szándékosan olyan tagokat ajánlottak fel birtokrendezési célokra, amelyek gyenge termőképességű talajjal rendelkeztek.³⁴ Nagylétán azonban nem ez volt a helyzet. Itt a földbirtokosok, különösen Székely László és Izsó Imre, nem voltak abban a helyzetben, hogy maguk jelöljék ki a kiosztandó parcellákat, hiszen az OFB a megváltott birtokok összterületére rendelte el a földreform végrehajtását, és ezen csak akkor változtatott, amikor a nagylétaiak lemondtak a juttatott parcellákról. A szakirodalomban többször találok olyan esettel, hogy a rossz minőségű parcellákat a földigénylők elfogadták, azonban azt távoli fekvése, a megfelelő eszközök hiánya miatt nem tudták gazdaságosan hasznosítani.³⁵ Nagyléta esetében az látszik, hogy a földigénylők a juttatott birtokot eleve nem fogadták el. Az idézett forrásokból leginkább az tükröződik, hogy ennek oka elsősorban a földbirtok rossz minősége volt.

A földminőség mellett a dűlők megművelhetőségének vizsgálatával jobban megérthetjük a nagylétai földigénylők földjuttatással kapcsolatos döntéseit. Ehhez forrásként használhatók az 1763 és 1887 között kiadott első, második és harmadik katonai felmérés térképei, valamint az azokon szereplő dűlőnevek.³⁶ Ezekben a térképeken a Fernand Braudel által javasolt hosszú időtartamba (*longue durée*) ágyazottan vizsgálhatjuk a nagylétai mezőgazdasági határhasználatot.³⁷ A térképek láthatóan leginkább a 19. századra vonatkoznak. Azért tartom fontosnak innen indítani a vizsgálatot, mert az Alföld arculata ebben az időszakban jelentősen megváltozott, és ez a folyamat értelemszerűen Nagylétára is hatással volt. Az Alföld a 19. századi folyószabályozásokig, mocsárlecsapolásokig vizenyős, nehezen átjárható tájnak számított, ugyanis nagy térségek álltak időszakosan vgy állan-

³⁰ MNL OL K 184. FMÁ 1926. 2958. csomó. 25291/1926 sz. OFB-ítélet.

³¹ MNL HBML V. 653/c. 1. csomó. Jegyzőkönyv felvetett Nagylétán 1927. február hó 25–26-án.

³² MNL OL K 184. FMÁ 1929. 3363. csomó. 27729/1929 sz. OFB-ítélet.

³³ Uo. 1921. 2335. csomó. 55980/1921. Menyhárt Károly szakértői jelentése a földművelésügyi miniszternek.

³⁴ Nagy: *Nagyatádi Szabó István*, 262.

³⁵ Nagy: *A Nagyatádi-féle földreform*, 170–171.

³⁶ Az első katonai felmérés térképe szűkszavú a dűlőneveket illetően, a második és harmadik felmérés azonban több ilyen is tartalmaz. Első, második és harmadik katonai felmérés. <https://mapire.eu/hu/>. (A letöltés ideje: 2019. június 16.)

³⁷ Fernand Braudel: *A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam*. In: *Az Annales. A gazdaság-, a társadalom- és a művelődéstörténet francia változata*. [Szerk. Benda Gyula – Szekeres András.] Bp., 2007. 163–192.

dóan víz alatt.³⁸ Ez a jelenség jól megfigyelhető azon a vízrajzi térképen is, amely az ármentesítő és lecsapoló munkálatokat megelőző időszakról készült 1938-ban.³⁹ A vízrajzi adottságok szempontjából Nagyléta és szűkebb környezete a kedvezőbb helyzetű kistájak közé tartozott, mivel az említett térképen jól látszik, hogy a község határának csak egy része volt vizenyős.

A nagylétai dűlők a településtől északra és délre helyezkedtek el, s így két alapvető csoportra oszthatók. A település belterületétől délre fekvő dűlők a katonai felmérések térképein olyan színnel és névvel (Első, Második és Harmadik forduló) voltak jelölve, amelyek szántóművelésre utalnak. A településtől északra fekvő dűlők színezése és gazdagabb helyrajzi névanyaga – a déli határhoz képest – már jóval összetettebb ezeken a térképeken. Az északi határban a térképi jelkulcs alapján találhatunk száraz és nedves réteket, egy nagyobb kiterjedésű legelőt, nyílt homokfelszíneket és vízfelületeket, viszont szántóföldnek itt nyoma sincs a 18. század végén.⁴⁰ A második katonai felmérés térképén az „Olcsa lápossa” dűlőnév a terület vizenyösségére utal.⁴¹ Ezt mutatja a „vizes térkép” is: a határ eme részén, északkeleti irányból, a területre érkező és azon keresztülfutó kisebb ereket jelöl, amelyek elkerülték a községtől délre eső dűlőket a morfológiai viszonyok miatt.⁴² Következésképp megfogalmazható, hogy a község két eltérő arculatú és gazdasági teljesítő képességű táj találkozásánál jött létre. Egy – a településhez képest – északi, gyenge minőségű, nyílt homokfelszínű, de szomszédságában egykoron gazdag vízi világú vidék, és egy déli, előbbtől eltérő térszín határán, amely kedvező körülményeket teremtett a szántóföldi növénytermesztéshez. Az északi terület vizenyős jellegét nemcsak ezek az erek adták. Az 1967-ben kiadott *Magyarország Nemzeti Atlasza* című kötetben találhatóak olyan térképek is, amelyek a talajvízállásra vonatkoznak. Jóllehet a kiadvány időben messze van a két világháború közötti korszaktól, a 19. századtól pedig még inkább, mégis nagyfokú egyezést mutat a katonai felmérések térképeivel és a „vizes térképpel”. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy teljesen más módszerrel, más adatfelvételi és szerkesztési elv alapján készült a nemzeti atlaszban szereplő térkép, amely a talajvíz felszíntől számított mélységét 0–2 méteres tartományban jelzi az északi határban fekvő dűlőkben. Tehát ezen a területen gyakrabban alakulhatott ki belvíz. Az északi és a déli határban fekvő dűlők között nem tapasztalható jelentős magasságkülönbség, azonban a déli dűlőkben 10 méternél több a talajvíz felszíntől mért átlagmélysége,⁴³ vagyis az északi határrész belvíz szempontjából veszélyeztetettebb terület volt. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a község északi dűlői elsősorban nem azért mondhatók kedvezőtlennebbnek a mezőgazdasági művelés számára, mert ott gyengébb a talaj minősége (hiszen homoktalajon is ki lehet alakítani jól működő üzemeket, kerteket, lásd a Duna–Tisza közi [tanyai]

³⁸ Beluszky Pál: *A Nagyléta történeti földrajza*. Bp.–Pécs, 2001. (Dialog Campus szakkönyvek) 222.

³⁹ Hadtörténeti Intézet és Múzeum (= HIM) B IX b 255. Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt.

⁴⁰ Második és harmadik katonai felmérés. <https://mapire.eu/hu/>. (A letöltés ideje: 2019. június 16.)

⁴¹ Második katonai felmérés. <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/>. (A letöltés ideje: 2019. június 16.)

⁴² HIM B IX b 255.

⁴³ *Magyarország Nemzeti Atlasza*. Szerk. Radó Sándor. Bp., 1967. 29.

kertkultúra 19–20. századfordulós kibontakozását), hanem azért, mert a magasabb talajvízszint belvízre érzékenyebbé tette azt a területet.

Az elmondottak alapján megfogalmazható, hogy az északi dűlők művelése régtől fogva nehézségekbe ütközött a településen, hiszen a vizenyősség a 19. század folyamán, valamint még a 20. század derekán is jelen volt az északi területen, ott, ahol az OFB földbirtokokat akart szétosztani a nagylétai igénylők között. Hogy ez a helyzet a 19–20. század fordulóján is fennállt, arra a korszakból fennmaradt dűlőnevek utalnak, ugyanis a 19. század végén zajló kataszteri felmérések alkalmával rögzítették a határban előforduló földrajzi névanyagot. Ezek egy része a hagyomány szerint került lejegyzésre, más része viszont a felméréskor nyert új elnevezést a korabeli gyakorlatnak megfelelően. A korban használt dűlőnevek tehát – amelyek írott formában a kataszteri birtokívekben, és a község képviselő-testületi jegyzőkönyveiben őrződtek meg –, jól tükrözik a terület jellemző természetföldrajzi arculatát. Az 1920-as, 1930-as években a községtől északra elterülő dűlőket Ligeti tagbirtok, Ligeti kaszálók és Lápoldal névvel illették.⁴⁴ (A liget elnevezés vélhetően az ártéri ligetek, az ártéri ligeterdők növényzetére, azok hasonló megjelenésére utal.) A dűlőnevek megőrizték azt a korábbi táji állapotot nevükben, amilyen a vidék lehetett a magasabb talajvízállások idején.

A nagylétaiak a kedvezőtlen adottságok ellenére is igyekeztek (a lehetőségekhez mérten) megművelni az északi dűlőknek legalább egy részét. Szántóföldek és szőlőskertek tarkították a tájat egy nagy kiterjedésű legelővel, amelyet a helyi Legeltetési Társulat használt, és amelynek sokan voltak tagjai a helyiek közül.⁴⁵ A Nagylétától északra elterülő dűlők egy részét viszont a helybeliek nem művelték, mivel a terület nagybirtok volt. Erre enged következtetni, hogy Nagyléta északi határából kinőtt egy Újléta nevű község, mely települést a harmadik katonai felmérés már Nagylétától elkülönítve ábrázolta.⁴⁶ Az új község végleges elszakadása 1882-ben történt meg.⁴⁷ Újléta nem tanyásodás során vált ki Nagylétából, mert az új község népességét nem nagylétai lakosok alkották. 1865-ben Balmazújvárosról költözött ide 178 német és 130 magyar telepes, akiket 1866-ban Tiszacségeről, majd később Földesről és Hajdúböszörményből újabbak követtek. A telepítés Mandel Rudolf báró, a nagylétai uradalom akkori tulajdonosának ösztönzésére történt, okát a munkaerőhiány jelenthette.⁴⁸ Összességében az OFB egy olyan határrészen akarta lebonyolítani Nagylétán a földreformot, amelynek gazdasági súlya csekély volt a település életében.

Az 1920-as években a helyi lakosságnak a település északi határával kapcsolatos ellenérzése nem volt új keletű. Ezt megerősíti a Mandel Rudolf báró és a helyi lakosok között 1864-ig elhúzódó pereskedés iratanyaga is, mely szerint a nagylétai uradalom a földek jó részét homokterületből akarta kiadni, melyek szántóföldnek vagy kaszálónak teljességgel

⁴⁴ MNL HBML VI. 181/eee. 3–18. kötet.; MNL HBML V. Megyei városok és községek. 653/b. Nagyléta nagyközség iratai. Önkormányzati iratok. 1. kötet. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv 1927–1933.

⁴⁵ MNL HBML VI. 181/eee. 9. kötet. 770. sz. birtokív Nagylétai gazdaközönség.

⁴⁶ Harmadik katonai felmérés. <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/>. (A letöltés ideje: 2019. június 16.)

⁴⁷ Tokai Gyula: *Nagyléta földje és népe. Részletek a község történetéből a kiegyezésig*. Vámospércs, 1992. 144–150.

⁴⁸ Uo.

hasznavehetetlenek voltak.⁴⁹ Az OFB Nagylétára vonatkozó földreformterve esetében a perhez hasonló válasz született a helyi társadalomban. A Székely-féle nagybirtokból és az OFB által megszerzett további birtokokból végül az újlétai földigénylőket elégitették ki.⁵⁰

A megvalósult földreform és az alternatív földhöz jutási lehetőségek az 1920-as években

A Székely László és Izsó Imre nagybirtokából történt földbirtokjuttatás összességében nem zárult eredménnyel, viszont az OFB 1927-ben született ítélete szerint 82 nagylétai személy összesen 100 kat. hold földet kapott, ami egyénekenként átlag 1,22 kat. hold birtokot jelentett.⁵¹ Ez továbbra is minimális eredménynek tűnik, hiszen az még az országos 1,7 kat. hold átlagtól⁵² is elmaradt. Mindezek tudatában azt mondhatnánk, hogy Nagylétán a földreform csekély eredményt hozott a birtokstruktúra átalakításában. Azonban ezt a 100 kat. holdat nem a településtől északra fekvő dűlőkben osztották ki, ami más megvilágításba helyezi a történeteket.

Az OFB 1926-ban póttárgyalást rendelt el a nagylétai ügygel kapcsolatban, amelynek keretében helyszíni szemlére is sor került. A szemlést 1927 februárjában tartották meg Nagylétán, amelyen felmerült, hogy a helyi lakosságnak gróf Zichy Tivadar tulajdonában lévő 834 kat. hold nagybirtokból juttassanak parcellákat.⁵³ Gróf Zichy Tivadar nagybirtoka (a korabeli besorolás szerint középbirtok)⁵⁴ a kataszteri birtokív alapján a településtől délre fekvő dűlőkben terült el.⁵⁵ Felmerülhet a kérdés, hogy ha a település határában két nagybirtok helyezkedett el, és ezek közül az egyik a jobb minőségűnek tartott déli dűlőkben feküdt, akkor az OFB elsőként miért nem ezt a birtokot próbálta kiosztani a helybeliek számára. Erre az lehet a magyarázat, hogy az északi dűlőkben fekvő Székely László-féle nagybirtok az első világháború alatt cserélt gazdát, így az 1920. évi 36. törvénycikk alapján teljes egészében megválthatóvá vált. Ráadásul ennek a földbirtoknak a kiterjedése megközelítőleg fedezte is a nagylétai földigényeket, miközben gróf Zichy Tivadar birtokából azoknak csak egy részét lehetett volna kielégíteni. A Zichy-birtokot már csak azért sem lehetett könnyen megszerezni, mivel az hitbizományi birtoknak számított.⁵⁶

A Zichy család grófi ágának birtoka az 1920-as években körülbelül 60 000 kat. holdat tett ki,⁵⁷ és nagy része az akkori Csehszlovákiában feküdt. A hitbizomány haszonélvezője

⁴⁹ Tokai: *Nagyléta földje*, 104.

⁵⁰ MNL HBML IV. B. 409/b. 40. doboz. 32274/1927 sz. OFB-ítélet.

⁵¹ Uo.

⁵² A Nagy József által közölt adatok alapján saját számítás. Nagy: *Nagyatádi Szabó István*, 267.

⁵³ MNL HBML V. 653/c. 1. csomó. Jegyzőkönyv felvetetett Nagylétán 1927. február hó 25–26-án.

⁵⁴ A korabeli statisztikákban a 200 kat. hold feletti földtulajdonnal rendelkező birtokosokat nevezték középbirtokosoknak és az 1000 kat. hold felettieket nagybirtokosoknak.

⁵⁵ MNL HBML VI. 181/eee. 13. kötet. 1348. sz. birtokív gróf Zichy Tivadar.

⁵⁶ 60 ezer hold sorsa. *Pesti Napló* 1926. július 29. 7.; MNL HBML IV. B. 409/b. 42. doboz. 3143/1927. Gróf Keglevich Istvánné Zichy Klára grófnő javára ingatlan bekebelezése.

⁵⁷ 60 ezer hold sorsa. *Pesti Napló* 1926. július 29. 7.

gróf Zichy Tivadar volt, akinek a nagylétai birtok is tulajdonát képezte.⁵⁸ A csehszlovák földreformtörvény a hitbizományokat megszüntette,⁵⁹ így a birtok felosztása elkerülhetlenné vált a Zichy család számára. Gróf Zichy Tivadar 1926-ban ajándékozás útján unokahúgának, gróf Keglevich Istvánné Zichy Klárának juttatta a nagylétai uradalmat.⁶⁰

Az OFB 1924 és 1927 között keletkezett ítéleteiből az derül ki, hogy nekik természetesen tűnhetett a Székely-féle birtokot kiosztani a nagylétaiak számára, a Zichy család birtoka fel sem merült lehetőségként. Az OFB döntéshozói az 1920-as évek elején valószínűleg még kevésbé foglalkoztak a helyiek északi dűlőkhöz való negatív hozzáállásával, hiszen azt nem is feltétlenül ismerték.

Az 1927-es helyszíni szemlén a nagylétai földigénylők arra kérték gróf Keglevich Istvánnét, hogy „a részükre juttatott terület mennyiségének kétharmad részét juttassa részükre önkéntes adományozással és ez esetben teljesen kielégítettnek fogják magukat találni”.⁶¹ Gróf Keglevich Istvánné ezt az ajánlatot elfogadta, „tekintettel arra, hogy a megváltandó ingatlanok a helyi juttatásra nem alkalmasak, a rendelkezésre álló kevés megfelelő föld mérvére és méltányolva a szegényebb soron lévő hadiözvegyek, hadiárvak és földnélküliek helyzetét, az esetben, ha a birtokmegváltási eljárás az egész ingatlanra ítéletileg befejezettnek nyilváníthatnák, felajánl megállapítandó ár mellett 1927. október 1-én leendő birtokba adás mellett 80 holdat birtokpolitikai célokra”.⁶² Ennek a felajánlásnak köszönhetően kaptak a nagylétai földigénylők végül 100 kat. hold földbirtokot az OFB által végrehajtott állami eljárás során.⁶³ A földreform végrehajtásának ezen szakaszában valószínűleg találkozott a még kitartó földigénylők és Keglevich Istvánné érdeke, hiszen előbbiek jó minőségű földet kívántak szerezni, míg utóbbi a nagyobb mértékű parcellázást akarta elkerülni az önkéntes felajánlás révén.

Az egyéneknek átlagban kiosztott 1,22 kat. hold földbirtok a település jobb minőségű déli dűlőiben került kijelölésre, azt azonban nem tudtam megállapítani, hogy ez a helyi lakosság számára mit jelentett az országos viszonyokhoz képest. Gróf Keglevich Istvánné kataszteri birtokíve szerint a juttatott parcellák az 1. és 2. osztályozási csoportba tartoztak.⁶⁴ Országos szinten nem lehet tudni, hogy az átlagot jelentő 1,7 kat. hold a földbirtok minőségét illetően milyen osztályozási csoporthoz tartozott, mivel különböző hozamú földbirtokokat használtak fel birtokpolitikai célokra. Nagylétai viszonylatban azonban ebből a szempontból is értelmezhető a juttatott 1,22 kat. hold. A nagylétaiak földigénye eredetileg 1006 kat. holdat tett ki, 368 földigénylővel számolva ez 2,7 kat. holdat jelentett egyénenként. Izsó Imre és Székely László kataszteri birtokíve szerint a kiosztandó parcellák a 4., 5., 6. osztályozási csoportba tartoztak. Egy kat. holdra számolva a Zichy-birtokon átlagosan 16,4, míg a Székely-féle nagybirtokon 6,2 aranykorona körül alakult a katasz-

⁵⁸ 60 ezer hold sorsa. *Pesti Napló* 1926. július 29. 7.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ MNL HBML IV. B. 409/b. 42. doboz. 3143/1927. Gróf Keglevich Istvánné Zichy Klára grófnő javára tulajdonjog bekebelezése.

⁶¹ MNL HBML V. 653/c. 1. csomó. Jegyzőkönyv felvetett Nagylétán 1927. február hó 25–26-án.

⁶² Uo.

⁶³ MNL OL K 184 FMÁ 32274/1927 sz. OFB-ítélet

⁶⁴ MNL HBML VI. 181/eee. 13. kötet. 1348. sz. birtokív gróf Keglevich Istvánné Zichy Klára.

teri tiszta jövedelem.⁶⁵ Ezen adatok alapján megállapítható, hogy a Zichy-birtokból való juttatás a parcellaméretet tekintve kisebb volt ugyan, de összességében előnyösebbnek számított, mint Székely László nagybirtoka, hiszen a kataszteri tiszta jövedelem a déli dűlőkben kedvezőbben alakult. Ennek következtében az egyéneknél eredetileg kért, átlagosan 2,7 kat. holdra tehető (gyengébb hozamú) parcellákkal többé-kevésbé egyenértékű földjuttatás történt. Ez a számítás csak abban az esetben releváns, ha az igénylők számát 368 főnek tekintjük. Ha azonban a földigénylők száma ettől több volt, akkor is hasonló eredményre juthatunk. Amennyiben a földjuttatásra jelentkezők száma meghaladta a 368 főt, akkor a kért parcellák átlagos mérete 2,7 kat. hold alatt alakult, vagyis közelebb állt a megvalósult 1,22 kat. holdas birtokmérethez. Nagylétei viszonylatban az OFB által végrehajtott földjuttatást összességében nem lehet csekély mértékűnek tekinteni, mert az az eredeti földigényekkel megegyező vagy azt meghaladó értékű volt. Az 1920. évi 36. törvény-cikk csak lehetőséget adott a földbirtokvásárlásra, egy kisebb területű, de jobb minőségű parcella törlesztése kedvezőbb lehetett a földigénylők számára is.

Az OFB földreformja azonban csak az állam által nyújtott lehetőségnek tekinthető, ugyanis helyi szinten az 1920-as években a földszerzéssel kapcsolatban megnyílhattak más utak is. Az eddig vizsgált OFB-ítéletekből úgy tűnik, mintha Nagylétei 1924 előtt semmi nem történt volna a földosztással kapcsolatban. A községben 1919 és 1924 között lejátszódott azonban több olyan esemény is, amely bár nem tekinthető a földreform részének, de végeredményben a helyi agrártársadalom földhöz jutását szolgálta. Ezeket a lehetőségeket a földhöz jutás alternatív módjainak tekinthetjük. A megjelölt időszakban Székely László és Izsó Imre eladta földvagyonát egy részét, emellett Nagylétei község és gróf Keglevich Istvánné kishaszonbérleteket alakított ki saját birtokain.

A földreform OFB általi végrehajtását tekintettem hivatalos eljárásnak, mert ezt bizonyítják a kataszteri birtokívekbe bejegyzett változások. Ha valakinek a birtokából földjuttatás történt, akkor azt a kataszteri birtokívben „apadás földbirtokrendezés folytán” címszóval jelölték. Nagylétei esetében ezeket a címkéket 1930-ban vezették be a birtokívekbe. Székely László még a hivatalos OFB-eljárás elindulása előtt felajánlotta a nagybirtok egy részét birtokpolitikai célokra, ezeknél a parcelláknál azonban nem került be az „apadás földbirtokrendezés folytán” címszó a birtokívbe,⁶⁶ így azt csak átlagos adásvételként lehet értelmezni. Nagylétei község és gróf Keglevich Istvánné pedig kishaszonbérleteket alakított ki birtokain, vagyis tulajdonosváltás nem történt, ezért valószínűleg a hivatalos statisztikák sem értékelték ezeket a földreform részeként.

Nagylétei község 1919. szeptember 14-én kötött kishaszonbérleti szerződést a település hadirokkant, hadiözvegy és hadiárva lakosaival. A település Lápoldal dűlőjében lévő 75 kat. hold birtokán kialakított kishaszonbérletből 71 személy részesült.⁶⁷ A település előjárósága ezt a birtokot 1912 és 1917 között még nagybérletbe adta, azonban 1919 után,

⁶⁵ Saját számítás Székely László és gróf Keglevich Istvánné kataszteri birtokíve alapján. MNL HBML VI. 181/eee. 5. kötet. 274. sz. birtokív Székely László és Izsó Imre, 13. kötet. 1348. sz. birtokív gróf Keglevich Istvánné Zichy Klára.

⁶⁶ MNL HBML VI. 181/eee. 5. kötet. 274. sz. birtokív Székely László és Izsó Imre.

⁶⁷ MNL HBML V. 653/c. 38. kötet. Nagylétei község haszonbérleti szerződések 1899–1923.

a két világháború közötti időszakban mindig kishaszonbérletként szerepelt a haszonbéri főkönyvben.⁶⁸ A község tulajdonában volt egy 19 kat. hold kiterjedésű szántóföld is, melyet 1923 és 1924 között adott kishaszonbérletbe, ezen összesen 28 helyi lakos osztozott.⁶⁹ Az 1925-ös gazdacímtár szerint Nagyléta községnek 117 kat. hold szántóföld állt a tulajdonában, amelyből ekkor 94 kat. hold volt kishaszonbérletbe adva.⁷⁰ A kishaszonbérletek alakításából látható, hogy a település részt vett a helyi lakosság földhöz juttatásában, hiszen a birtokában lévő szántóföldek 80%-át bérleti szerződéssel átadta a helybelieknek. Gróf Keglevich Istvánné a 834 kat. holdas birtokából 290 kat. holdat ugyancsak kishaszonbérletbe adott,⁷¹ ebben az esetben azonban nem ismerjük a kishaszonbérletből részesülők számát, és arról a sajtóforrások is hallgatnak.

Székely László és Izsó Imre nagybirtokának egy részét még 1924 előtt eladta, amely a kataszteri birtokívben a 2. osztályozási csoporthoz tartozott, vagyis jó minőségű földet jelentett.⁷² Az esettel kapcsolatban probléma, hogy nem lehet tudni a vásárlók létszámát. Az adásvételről sajtócikkek tudósítottak, és az ügyletet a Székely-féle kataszteri birtokív is rögzítette. A Magyar Távközlési Iroda 1921. december 24-én írt arról, hogy Székely és Izsó 133 magyar hold (körülbelül 100 kat. hold) földet adományoztak a hadirokkantak és hadiárvaik számára, amelyből 40 házhelyet akkor már kihalásítottak.⁷³ Azonban ez az adásvételnek csak egy része lehetett, mivel a kataszteri birtokívben 351 kat. hold földbirtok eladása szerepelt.⁷⁴ A vevők kataszteri birtokívének számát a Székely-féle birtokív nem tüntette fel, ezért nem lehet tudni a vásárlók létszámát. Arra vonatkozóan, hogy hányan vásárolhattak földbirtokot Székely László és Izsó Imre déli birtokából, a Nagylétán 1930-ban végbement tagosítás eredményeiből következtethetünk. A tagosítás a településtől délre eső dűlőket érintette, ahol a Székely-féle nagybirtok déli birtokteste is feküdt. A község képviselő-testületi jegyzőkönyve szerint a tagosítás során felparcellázott Székely-féle birtoktestből külön dűlőt szerveztek Vizesföld dűlő néven.⁷⁵ Az ebben a dűlőben található parcellák valószínűleg a Székely László és Izsó Imre által 1921 és 1922 között eladott birtoktestből keletkeztek. Az 1930-as tagosítás után készült birtokív-összesítés szerint a Vizesföld elnevezésű dűlőben 141 személynek volt kisebb-nagyobb földbirtoka, így valószínűleg ennyien szereztek parcellát 1921 és 1922 között az eladások révén.⁷⁶ Ennek a felvetésnek viszont megvannak a korlátjai, hiszen nem biztos, hogy a tagosítás után lejegyzett tulajdonosok száma ténylegesen azonos a vásárlók számával, mivel a vásárlástól 1930-ig eltelt nyolc év, ezen idő alatt az egykori vevők akár el is adhatták a megvett parcellákat vagy haláluk esetén más családtagjuk birtokába kerülhetett. Ahogyan az is elő-

⁶⁸ MNL HBML V. 653/c. 36. kötet. Nagyléta község haszonbéri főkönyve 1929–1937.

⁶⁹ MNL HBML VI. 181/eee. 46. kötet. Nagyléta község. Nyilvántartás a birtokosok személyében beállott változásokról 1923–1928.

⁷⁰ *Magyarország földbirtokosai és földbérleti. Gazdacímtár a 100 kat. holdas és ennél nagyobb birtokok és földbérletek az 1925. évi adatok alapján.* [Kiad.] Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1925. 134.

⁷¹ MNL HBML V. 653/c. 1. csomó. Jegyzőkönyv felvetett Nagylétán 1927. február hó 25–26-án.

⁷² MNL HBML VI. 181/eee. 5. kötet. 274. sz. birtokív Székely László és Izsó Imre.

⁷³ Székely László nagykőrösi kispazda. *MTI Napi hírek* 1921. december 24.

⁷⁴ MNL HBML VI. 181/eee. 5. kötet. 274. sz. birtokív Székely László és Izsó Imre.

⁷⁵ MNL HBML V. 653/b. 1. kötet.

⁷⁶ MNL HBML VI. 181/eee. 32. kötet. Nagyléta község tagosítandó területének kiosztási birtokívei I. példány 1930.

fordulhatott, hogy 1930-ban, a tagosítás során az egyes személyeknek más dűlőkben lévő parcellája is a Vizesföld elnevezésű dűlőbe került, így nem láthatjuk, hogy pontosan milyen kiterjedésű földterületet vásárolt átlagosan egy vevő 1921 és 1922 között.

Kérdésként felmerülhet, hogy Székely Lászlónak és Izsó Imrének miért volt arra szüksége, hogy eladja a jobb minőségű birtokait. A tulajdonostársak szándékáról több forrás is tudósít. Gróf Hadik János, a felsőház tagja Zsitvay Tibor igazságügyminiszterhez intézett interpellációjában említette 1929-ben, hogy „ezek a földbirtokpolitikai adományok, amint Székely Lászlótól hallom, a birtoknak a földreform alól való megmentése érdekében Nagyatádi Szabó István volt földművelésügyi miniszter tanácsára történtek”.⁷⁷ Gróf Hadik János állításának lehetett relevanciája, mert gróf Keglevich Istvánné esetében is hasonló tapasztaltunk az önkéntes földbirtok-felajánlással kapcsolatban. További források viszont más indokot említenek. Lovas Sándor, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének igazgatója 1920. május 7–9. között tett látogatást a nagylétei uradalomban, amiről jelentést is készített. Eszerint a tulajdonostársak már két ízben felajánlották a birtokot a földhitelintézetnek, 1918. december 6-án és 1920. április 14-én.⁷⁸ Vevőként Székely László és Izsó Imre az adásvételi szerződést a Kecskeméti Leszámitoló és Pénzváltó Bankkal 1918. október 31-én kötötte meg, és alig másfél hónap elteltével már túl is akartak adni az uradalmon, vagyis a birtokosok eredeti szándéka is az lehetett az ingatlan megvételével, hogy azt minél hamarabb eladják. A tulajdonostársak 1,5 millió koronáért vásárolták a nagylétei uradalmat, majd 1918. december 6-án már 5,5 millió koronáért kínálták azt a földhitelintézetnek.⁷⁹ A korona inflációja 1 pengőhöz viszonyítva 1918 második félévéről 1919 első félévére 2,4 papírkoronáról 3,5 papírkoronára változott,⁸⁰ vagyis a birtok eladási árának megemeléseben nem csupán az infláció játszhatott szerepet, hanem a tulajdonostársak valószínűleg nagyobb hasznot reméltek belőle.

Székely László és Izsó Imre nagybirtoka eredetileg 1597 kat. hold volt, melyből 446 kat. hold a településtől délre elterülő dűlőkben feküdt. A tulajdonostársak ezt a 446 kat. holdat 1921 és 1922 között holdankénti 3500 korona vételárért a helybeli lakosoknak adták el.⁸¹ Erről az esetről is gróf Hadik János 1929-es interpellációjából értesülhetünk, aki szerint a holdankénti 3500 koronás adásvétel abban az időpontban már nagyon csekély összeget tett ki. Az egyik vevő, Molnár László például 20 kat. holdat vett, a 70 000 koronás vételárat pedig úgy fizette ki, hogy eladott két tehenet 88 000 koronáért, így még maradt is 18 000 papírkoronája.⁸²

A tulajdonostársaknak a birtok a vétel után jó ideig nem kerülhetett a nevére, mert a jogügylet nem kapta meg a hatósági hozzájárulást. A vételhez a hatósági hozzájárulás csak 1921 márciusában született meg,⁸³ így a tulajdonostársak elvileg hamarabb el sem adhatták volna birtokukat. Menyhárt Károly jószágigazgató 1920. szeptember 27-i hely-

⁷⁷ Hadik János gróf interpellációja. *Köztelek* 1929. július 7. 1184.

⁷⁸ MNL OL K 184. FMÁ 1921. 2335. csomó. 69522/1920. Lovas Sándor helyszíni szemléje.

⁷⁹ Uo. 1920. 2272. csomó. 68454/1920. Izsó Imre és Székely László birtokleírása.

⁸⁰ Varga István: *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése*. Bp., 1932. 10. alapján Szilágyi Zsolt számítása.

⁸¹ Hadik János gróf interpellációja. *Köztelek* 1929. július 7. 1184.

⁸² Uo.

⁸³ MNL OL K 184. FMÁ 1921. 2335. csomó. 66895/1920. Székely László és Izsó Imre adásvételi ügye.

színi szemléjéről készült jelentése szerint Székely Lászlónak és Izsó Imrének a birtok egy részére 1920-ban már volt vevője (nem említi, hogy pontosan melyik birtokrészre),⁸⁴ vagyis lehetséges, hogy a gróf Hadik János által említett 446 kat. hold ingatlan eladása „községbeli kis embereknek” már ekkor megtörtént 3500 koronás holdankénti áron. Az említett ár ekkor reális lehetett, mert a jelentés szerint az újléčiai is 2000–3500 korona holdankénti vételárért szerettek volna parcellákat vásárolni a nagybirtokból. A korona inflációja 1920 és 1922 között erősen emelkedett (1920 második félévében 1 pengő 36,4 papírkorona, míg 1922 második félévében 1 pengő 210,9 papírkorona).⁸⁵ (Az aranykorona papírkoronában kifejezett értéke is folyamatosan romlott. 1914-et 1-nek véve 1918-ban 1 aranykorona 2,3 papírkoronával volt egyenértékű, 1920-ban ez 48-ra, majd egy év múlva 85-re, 1922-ben 280-ra emelkedett.)⁸⁶ Azzal, hogy az adásvételhez kapcsolódó hatósági engedélyt csak 1921 márciusában kapták meg a nagybirtok tulajdonosai, a rögzített áron történt adásvétellel a helyi lakosság kihasználhatta a korona értéktelenedésében rejlő lehetőségeket. A korona inflációjának köszönhetően a helyi agrártársadalom azon része került kedvező helyzetbe, amelyik a 446 holdas birtokrészből vásárolt.

Mindezek alapján a telekspekulációnak és a korona inflációjának legalábbis helyi szinten nagy hatása lehetett az 1920-as években zajló parcellázásokra. Nagylétán ugyanis a telekspekulációnak köszönhető az a kedvező helyzet, amelynek hatására az országos-hoz képest helyi szinten jobb körülmények alakultak ki a földreformmal kapcsolatban, hiszen bőven volt szétosztható földbirtok. A helyi társadalom az inflációt kihasználva 1922 végéig valószínűleg kedvezőbb feltételek között szerzett földbirtokot, mint ha azt az állam által végrehajtott földreform során tehetné volna. Egyrészt azért gondolom így, mert ugyan lehetséges, hogy a földigénylők számát 1920-ban összeírták, de az OFB érdemben csak 1924-ben hozta meg az ügygel kapcsolatban az első ítéletét. Másrészt Nagyléta levéltári anyagában található, *Juttatottak beszédési naplója* című kötet szerint az OFB által megvalósított földreform során kapott birtokok után a földhöz jutottak egy része még 1941-ben és 1942-ben is fizette a törlesztőrészeket.⁸⁷ Az infláció által teremtett helyi körülmények összességében az állam által, helyben végrehajtott földreformra is hatással lehettek, ugyanis lehetséges, hogy a földigénylők többsége azért mondott le a juttatott földről, mert a jobb minőségű déli dűlőkből már 1924 előtt földhöz jutott. Gyakorlatilag a korona inflációja tekinthető a Nagylétán megvalósuló földreform és a parcellázások egyik mozgatórugójának.

A földreform végrehajtása és az 1920-as évek parcellázásai sajátos helyzetet teremtettek Nagylétán. Az 1924 előtti földbirtokeladások és kishaszonbérlettelé alakítások lehetővé tették a helyi lakosság számára, hogy földbirtokot szerezzen már az OFB általi juttatást megelőzően. Ennek következtében felosztásra kerültek azok a nagyobb kiterjedésű birtokok, amelyek a településtől délre elterülő dűlőkben helyezkedtek el, így az OFB itt

⁸⁴ MNL OL K 184. FMÁ 1921. 2335. csomó. 55980/1921. Menyhárt Károly szakértői jelentése a földművelésügyi miniszternek.

⁸⁵ Varga: *Csonka-Magyarország*, 10. alapján Szilágyi Zsolt számítása.

⁸⁶ Honvári: *XX. századi magyar*, 30.

⁸⁷ MNL HBML V. Megyei városok és községek. 653/d. Nagyléta nagyközség iratai. Adóügyi iratok. 3. kötet. *Juttatottak beszédési naplója*. 1941–1942.

már nem tudott parcellákat osztani. Azzal, hogy az 1919 és 1924 közötti parcellázások nem kerültek be az 1935-ös mezőgazdasági üzemműstatistikába,⁸⁸ 830 kat. hold földbirtok kiosztása vált láthatatlanná. Az állam által végrehajtott földreform és a parcellázások hatására az eredeti földigények megvalósításához közeli eredmények születtek (2. táblázat).

2. táblázat. A földreform és a parcellázások végeredménye Nagylétán

	Állami földreform	Székely László és Izsó Imre birtokeladásai	Nagyléta községi kishaszonbérletek	Keglevich Istvánné-féle kishaszonbérletek	Összesen
Juttatottak száma (fő)	82	141	99	nincs adat	322
Juttatott földbirtok (kat. h.)	100	446	94	290	930

Forrás: MNL OL K 184 FMÁ 32274/1927. számú OFB ítélet; MNL HBML VI. 181/eee. 18. kötet 1348. számú birtokív gróf Keglevich Istvánné Zichy Klára; MNL HBML V. 653/c 38. kötet; *Köztelek* 1929. július 7. 1184. alapján saját számítás.

Nagylétán összességében 322 személy jutott parcellához, amely a falu 1920-as lakosságának csak 5%-a, vagyis még az alföldi 8%-os átlagot sem érte el.⁸⁹ Az állam által végrehajtható földreformra eredetileg 368-an pályáztak, a község teljes népességének 5,7%-a, vagyis eleve nem érdeklődtek sokan a juttatás iránt. Az 1920-as években lezajló parcellázások folyamatában az állam által megvalósított földreform csak az egyik lehetőséget jelentette a helyi társadalom számára, és mint láthattuk, az „állami földosztás” ennek csak a kisebb részét tette ki. Nagylétán a helyi lakosoknak voltak választási lehetőségei földhöz jutással kapcsolatban, és a döntéshozatalban nagy szerepet játszhattak a kedvező gazdasági lehetőségek (az infláció kihasználása) és a természetföldrajzi körülmények. Vagyis Nagylétán a mikroszintű vizsgálatnak köszönhetően olyan folyamatok is feltárhatóvá váltak az 1920. év földreformmal kapcsolatban, amelyek a makroszintű vizsgálatok során nem bukkantak elő.

Nagylétán az 1920. évi földreform komplex, soktényezős problémaként jelentkezett, mivel már a kiosztható földbirtokok megszerzése is az átlagostól eltérően valósult meg. A vizsgált faluban elméletileg megvolt a lehetőség arra, hogy minden földigénylő számára parcellát juttassanak, s amennyiben a helyi lakosság ezt a juttatást elfogadja, akkor történetünk ezen a ponton le is zárult volna. A helyi társadalom azon része azonban, amely földparcellát igényelt, nem így döntött. A földigénylők sajátos viselkedését az okozta, hogy 1920-ban egyszerre volt opció a Székely-féle nagybirtok északi részéből való juttatás, a déli birtoktestből való vásárlás és a település képviselő-testülete által felajánlott kishaszonbérleti lehetőség. A lehetőségek közötti választást befolyásolhatták az eltérő

⁸⁸ *Magyar Statisztikai Közlemények* [Új sorozat 99]. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Bp., 1936. 156–157.

⁸⁹ Szilágyi Zsolt: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén a 20. század első harmadában. *Századok* 152 (2018) 101.

talajadottságok. Ezen kívül a talajvíznek is komoly szerepe lehetett a történet alakításában. Ha például mind a két határrészt homok borította volna, a déli akkor is kedvezőbb feltételeket nyújthatott volna, hiszen az kevésbé volt belvízre érzékeny. Vagyis a helyi társadalom földreformhoz való viszonyát nagymértékben befolyásolhatta a földrajzi környezet.

A választási lehetőségekre (legalábbis helyi szinten) nagy hatást gyakorolhatott a korona inflációja, amely jelenséggel az 1920. évi földreform kapcsán szintén kevésbé számolt a szakirodalom. Az infláció miatt sajátos helyzet alakult ki a megváltott földbirtokokkal kapcsolatban, és így jutott kedvező módon földbirtokhoz a helyi társadalom egy része.

Az 1920. évi földreform végrehajtásával kapcsolatban makroszinten jelentkező problémák – úgymint a birtokviszonyok változatlansága, a végrehajtás elhúzódnak jellege, a birtokosok és a hivatali kar elutasító magatartása – nem (vagy más formában) jelentkeztek Nagylétán. A birtokviszonyok Nagylétán a földreform és a parcellázások hatására talán kevésbé változtak meg, hiszen a nagyléteiak körében a település megművelt határának csak 6,2%-át osztották fel. Ez azonban abból fakadt, hogy a határ nagy része eleve a helyi kis- és törpebirtokosok kezében volt. Az északi határrészben fekvő Székely-féle nagybirtokot végül az újlétei földigénylők között osztották ki, vagyis az egyik nagybirtok mégiscsak eltűnt a településről. Az állam által végrehajtott földreform Nagylétán is elhúzódnak, mivel az OFB első érdemi ítélete csak 1924-ben keletkezett, és az ügy egészen 1927-ig eltartott. Ennek oka azonban nem az állami végrehajtás vontatottságában keresendő, hanem a helyi társadalom elutasító magatartásában. Az OFB-nek ugyanis 1924 és 1927 között évről évre újra kellett kezdeni az ügy tárgyalását, amely végül a földigénylők és gróf Keglevich Istvánné megállapodásában nyert megoldást. A birtokosok és a hivatali kar részéről helyi szinten nem tapasztaltam a földreform végrehajtásával kapcsolatban halogató vagy elutasító magatartást. Utóbbiak esetében a helyszíni szemlékről készített jegyzőkönyvekben sincs erre utaló jel. Székely Lászlónak és Izsó Imrének eleve a birtok eladása lehetett a célja, érthető tehát, hogy nem álltak ellent a felosztásnak (sőt, két ízben maguk kezdeményezték azt), és részükről saját elhatározásból is történt birtokeladás. A másik nagybirtokos, gróf Keglevich Istvánné részéről sem tapasztaltam a végrehajtással szemben elutasítást, bár lehetséges, hogy ezzel a birtok további felosztását akarta elkerülni. Az 1920. évi földreformmal kapcsolatban megfogalmazott problémák Nagylétán tehát máshogy alakultak, mint országosan, az általam felvázolt kép viszont csak helyi szinten érvényes, az értelmezésnek egy lehetséges változata.

A DOLESCH–VELICH–ÜGY
Nyilas tisztviselők internálása
Pest megye Kiskőrösi járásában 1944 nyarán

FUCHS GYÖRGY

THE DOLESCH–VELICH AFFAIR

The Internment of Arrow Cross Officials in the Kiskőrös District
of Pest County in the Summer of 1944

In the summer of 1944, Dr. János Benedek, főszolgabíró of Kiskőrös district, had two officials of the local far right interned, in a country under Nazi occupation and governed by an administration that closely collaborated with the occupying forces. The dominant view of Hungarian public administration is that it slavishly served the German invaders and the collaboration Sztójay administration on every level, before all with regard to the deportation of the Jewish population. The evidence offered by the memoirs of dr. János Benedek, on the other hand, and the investigational material that has been subsequently revealed, show that in the greatest county of Hungary there were people in the public administration, from the public notary to the főispán, and even in the Ministry of Home Affairs, who, assisting each other, proved able to double-cross the regime and put up covert resistance. As very few memoirs from people acting as főszolgabíró have come down to us, especially from the twentieth century, it is extremely precious to glimpse the complicated web of the lower layer of the administration of the Holocaust era from the perspective of an official whom the local far-right extremists wanted to have removed on account of his sabotage of the anti-Jewish legislation. The investigations give us a sense of the elbow room that was available to contemporary county officials against the ever increasing pressure of far-right extremist movements and parties in order to preserve their control over the administration.

Keywords: public administration, Holocaust, Districts of Kiskőrös, internment, denunciation, far-right extreme, German occupation

---

Dr. Benedek János,¹ a Kiskőrösi járás főszolgabírája, 1944 nyarán internáltatta két szélső-jobboldali mozgalom helyi vezetőjét, mivel azok a Belügyminisztériumnál tett feljelentés,

---

Fuchs György, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

¹ Dr. Benedek János (Galgahévíz, 1900. február 27. – Bp., 1988. április 27.) középbirtokos parasztcsaládból származott. Közszolgálati pályára 1924-ben lépett Hévízgyörk községben. 1942-től 1944. október 28-ig a Kiskőrösi járásban főszolgabíró. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárs (= MNL PML) IV. 408-b. 24658/1942. Dr. Benedek János törzskönyvi lapja.

illetve hangulatkeltés útján megpróbálták őt, valamint dr. Koczoh Zoltán² csengődi és Varga Sándor³ kiskőrösi főjegyzőket eltávolítani a helyi közigazgatásból. Jóllehet Pest megyében a szélsőjobboldalnak nem ez volt az első és egyetlen kísérlete a járási közigazgatás tisztviselőinek eltávolítására, azonban – jelenlegi tudásunk szerint – ez volt a legjobban szervezett akciójuk, és a német megszállás, valamint a nyilas hatalomátvétel közötti időszakot tekintve ekkor volt rá a legkomolyabb esélyük.⁴ A cél természetesen a szélsőjobboldal befolyásának kiterjesztése volt az alsó közigazgatás e két végpontjára. Az ok pedig, amiért a nevezett tisztviselők távozását akarták, nem is lehetett más, mint hogy a főszolgabíró és két főjegyzője: „nem elég radikálisan hajtotta végre”⁵ a zsidótörvényeket, és általában a zsidók segítségére voltak a vézskorszakban.⁶ Az ügy két internált főszereplője: Dolesch Gyula⁷ kiskőrösi gyógyszerész, a Magyar Megújulás Pártjának⁸ (= MMP) járási vezetője, illetve ifj. Velich István,⁹ a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara Kiskőrösi járási főintézője, aki egyben a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség¹⁰ (= KABSZ) járási vezetője is volt.

Az eset különlegessége, hogy annak lefolyását egyszerre két nézőpontból is követhetjük. Egyrészt az ügyben érintett főszolgabíró szerencsésen fennmaradt visszaemlékezéseiből,¹¹ másrészt a vármegye által lefolytatott hivatalos vizsgálatok jegyzőkönyveiből. A két forrástípusból választ kaphatunk olyan kérdésekre, mint hogy a német megszállást követően jelentősen megnövekedett ráhatással bíró szélsőjobb mozgalmi milyen taktikával igyekeztek befolyásukat kiterjeszteni az alsó közigazgatásban. A Horthy-rendszer – velük nem szimpatizáló – tisztviselői pedig az adott politikai helyzetben hogyan védekezhettek az ilyen támadások ellen, illetve ezen hivatalnokok hogyan lassíthatták a zsidóellenes törvények végrehajtását, hogyan segíthették a jogaitól és vagyonától megfosztott zsidóságot helyzetének elviselésében és a menekülésben. A hivatalos vizsgálat és a visszaemlékezés összevetése pedig lehetőséget ad a főszolgabíró szavahihetőségének ellenőrzésére is.

² Dr. Koczoh Zoltán főjegyző Csengőd községben. *Magyarország tisztai cím- és névtára* 51 (1944) 91. [Az oldal szám nem az interneten fellelhető, hanem a tényleges kötetre vonatkozik.]

³ Uo. Varga Sándor Kiskőrös főjegyzője.

⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2003. 262–265.

⁵ MNL PML IV. 408-b. 41994/1944. A KABSZ [Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség] panasza Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró ellen; 42.319/1944. III. sz. BM iktatmány másolata.

⁶ MNL PML 401-b. 3060/1944. Dolesch Gyula internálása. A Kiskőrösi járás főszolgabírájának 4773/1944. sz. véghatározata.

⁷ Dolesch Gyula gyógyszerész. (Szarvas, 1901. április 12.) 1933-óta lakott Kiskőrösön. 1936–1937-ben a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista mozgalmának volt a tagja, majd 1938-tól helyi vezetője a feloszlatiság. Ezt követően, 1941-ig a Magyar Nyilaskeresztes Párt tagja és helyi vezetője volt, majd átlépett a Magyar Megújulás Pártjába. MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Dolesch Gyula vallomása a kiskőrösi főszolgabírói hivatalban, 1944. július 27.

⁸ Magyar Megújulás Pártja (= MMP) szélsőjobboldali ellenzéki párt 1940–1944 között.

⁹ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. Ifj. Velich István a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara főintézője Kiskőrös székhellyel, született Budapest, 1901. október 23.

¹⁰ Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség (= KABSZ) fasisztoid, félkatonai szervezet, az MMP fegyveres rohamosztaga, amely kb. 1942-ben alakult.

¹¹ MNL PML XXXIII. 5. Krónikák levéltári gyűjteménye. Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró visszaemlékezései: *Egy porszem a nagy viharban* címmel. [Kézirat, 1978.] I–VI. kötet.

Benedeknek és az ilyen ügyekben érintett többi hivatalnoknak tisztában kellett lennie azzal, hogy az 1944. március 19-i német megszállás és a Sztójay-kormány kinevezése óta minimum kettős hatalmi helyzet volt az országban. Az új kormányzat közvetlenül Edmund Veesenmayerrel, a Budapesten székelő birodalmi megbízottal tartotta a kapcsolatot, teljesítve a németek minden kérését. A szélsőjobb pártjain kívül minden más mozgalmat kiiktattak a közéletből, a Gestapo közreműködésével pedig több ezer politikust tartóztattak le. A németbarát és szélsőjobboldali lapokon kívül minden más orgánomot betiltottak, és lecsérélték a főispánok és a polgármesterek nagy részét is. Magyarország gyakorlatilag elvesztette szuverenitását.¹² A formálódó ellenállást megelőzendő a KABSZ számos fenyegető felhívást tett közzé,¹³ és ebbe az intézkedéssorozatba látszik beleilleszkedni a kiskőrösi főszolgabíró és a főjegyzők elleni politikai hadjárat is. Dr. Benedek János – és az őt támogatók – tetteit ezen körülmények figyelembevételével kell vizsgálnunk.

Hogy a korábban említetteken és Benedek János ügyén kívül hány ilyen eset történetelt még Pest megyében vagy akár országosan, arra egy kiterjedtebb kutatás adhatná meg a választ, mely meglátásom szerint érdemben árnyalhatná a korabeli magyar közigazgatásról kialakult, meglehetősen sötét képet.

A két eset felgöngyölítése nagyjából egy időben – 1944 júniusa és augusztusa között – ment végbe, azonban mivel az ügyeket a korabeli eljárások során nem vonták egybe, ezért itt is külön-külön kerülnek bemutatásra.

Az ügy(ek) előzményei

A dr. Benedek János főszolgabíró eltávolítását célzó szervezkedés indulásával kapcsolatban a legtöbb információval Benedek hivatali helyettese, dr. Komáromy László tb. főszolgabíró¹⁴ vallomása szolgál, amelyből kiderül, hogy Benedek áthelyezéséről már március vége óta – tehát a német megszállást követően – kezdett szóbeszéd keringeni a járásban.¹⁵ Komáromy szerint először Székely János¹⁶ – Velich társa a főszolgabíró elleni szervezkedésben – említette ezt mintegy véletlenül neki, amivel valószínűleg a reakciójára volt kíváncsi. Az 1944. április 3-ai, Kiskőröst sújtó bombatámadás után pedig már a közeli

¹² Mezey Barna: *Magyar alkotmánytörténet*. Bp., 2003. 267.; Paksa Rudolf: *Magyar Nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Bp., 2013. 268–270.

¹³ Paksa: *Magyar Nemzetiszocialisták*, 269.

¹⁴ A „tb.” jelzés feloldása „tiszteletbeli”. A korabeli közigazgatásban a tb. főszolgabíró a járási főszolgabíró helyettesét jelentett, ami egyfajta rangjelzőként is szolgált, utalva arra, hogy viselője már komoly közigazgatási tapasztalatokkal bír. Ez főleg a nagyobb járásokban volt így, a kisebb járásokban maximum egy szolgabíró dolgozott a főszolgabíró mellett. Tb. szolgabíró is volt a korban, ami olyan tisztviselőt jelentett, akit még nem választottak meg „rendes” szolgabírói pozícióra, fizetését még nem kapott, de az egyetemet már elvégezte.

¹⁵ MNL PML IV. 401-b. PPSK vármegye főispánjának iratai. Általános iratok. 3420/1944. „Velich-ügyek” jegyzőkönyvei. 2. fólió. Dr. Komáromy László tb. főszolgabíró vallomása/levele dr. Benedek János főszolgabíróhoz, a június 10-én kettejük között lezajlott magánbeszélgetésről. Kiskőrös, 1944. június 11.

¹⁶ Székely János a Magyar Szőlősgazdák Országos Borértékesítő Szövetkezete (= MASZOBBSZ) körzetvezetője volt a Kiskőrösi járásban. MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. „Velich-ügyek” jegyzőkönyvei. 5216/1944. 7. fólió. Székely János kihallgatásának jegyzőkönyve. Kiskőrösi járási főszolgabírói hivatal, 1944. augusztus 19.

napokra biztosra mondták neki – hogy kik, arról nem szól, de minden valószínűség szerint Velich és Dolesch – a főszolgabíró járásból történő eltávolítását. Majd „a legutóbbi időkből” dr. Gyimesi Károlytól¹⁷ és más, nem járásbeli tisztviselőktől hallotta – ismét csak nevek említése nélkül –, hogy az áthelyezés meg fog történni. Komáromyt tehát folyamatosan „tájékoztatták” a tervezett főszolgabíró-váltás folyamatának állásáról, sőt a KABSZ-feljelentés megtörténtéről is informálták. Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy mi állt a feljelentésben, ellentmondásba keveredett, mivel egyszer azt állította, hogy nem ismeri annak tartalmát, aztán pár sorral lejjebb már emlékezett két vádpontra. A vallo-másból az is kiderül, hogy Székelyt és Velich Benedeket is tájékoztatta a feljelentésről, de arról nem, hogy melyik felettes hatóságához vagy személyhez küldték el azt. Benedek tehát tudott az ellene tett feljelentésről, azt is tudta, hogy kik tették és milyen minőségükben, illetve a tartalmáról is lehetett némi fogalma. Azzal pedig nyilván tisztában lehetett, hogy mely felettes hatóság(ok)hoz teheték meg azt.

Dolesch Gyula ügye

Az MMP 1944 márciusában azzal a feladattal bízta meg Dolesch Gyula kiskőrösi patikust, hogy a párt helyi szervezetét építse ki és toborozzon tagságot. Dolesch ezt úgy képzelte el, hogy: „a felveendő párttagok előtt és mások előtt is azt hangoztatta és hangoztatták a hozzá legközelebb álló emberekkel együtt, hogy a főszolgabírót rövid időn belül elhelyeztetik Kiskőrösön és több vezetőjegyzőt is [...] Indokul zsidóbarátságot és a zsidótörvényeknek késedelmesen és nem előírásosan történő végrehajtását hozták fel.”¹⁸ Dolesch ténykedéséről Benedek főszolgabíró egy név és dátum nélküli bejelentés formájában idejekorán értesült.¹⁹

Az ügyében lefolytatott csendőrségi és járási nyomozati anyagokból és vallomásokból az alábbi történet rajzolódik ki. Dolesch Gyula az MMP kiskőrösi szervezete nevében, és mint a párt országos választmányának tagja, április 12-én kelt, a főszolgabírónak írt bejelentésében kifogásolta, hogy a kiűrt zsidó lakásokba helybelieket, és nem a fővárosból érkezett kibombázottakat és menekülteket helyezték el. Kijelentette továbbá, hogy ha: „tiltakozásuknak nem lesz foganatja és a lakásoknak helybeliek által való elfoglalása ennek dacára is megtörténik, erre már a holnapi napon kénytelen leszek a Belügyminisz-

¹⁷ Községi orvos Kiskőrösön. MNL PML IV. 408-b. 41999/1944. Dr. Paál István által a kiskőrösi főszolgabírói hivatalban felvett kihallgatási jegyzőkönyv dr. Benedek János elleni panasz kivizsgálása tárgyában. 1944. augusztus 5.

¹⁸ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Dolesch Gyula kiskőrösi lakos rendőrhatalósági őrizet alá helyezése. Indoklás. Kiskőrösi járás főszolgabírójának iratai. 4773/1944.

¹⁹ „Tisztelettel jelentem még, a főszolgabíró Úrnak, hogy az öreg patikában lévő Dolesch patikárius itt azt mondta, hogy a csengődi Főjegyzőt és a Főszolgabíró Urat állásából elmozdítják, már mint ők a megújulás Pártja. Szíveskedjen vele szemben a legszigorúbb rendszabályokat alkalmazni, ami módjában van, mert az egy abnormalis ember, aki mindenre képes. Jó egészséget kívánva maradok alázatos tisztelettel.” Ugyan e névtelen bejelentésen – mely másolat formájában maradt ránk – nincs dátum, de a főispánnak eljuttatott bizonyítékok között egyes számmal szerepel és a többi irat kronológiai sorrendben követi. MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Névtelen levél a főszolgabíróhoz.

ter úr figyelmét felhívni. Egyben bejelentem, hogy Központunk rendelkezése folytán kénytelenek vagyunk az összes hatósági intézkedéseket ellenőrizni.”²⁰ Benedek a fenyegetéssel felérő bejelentést telefonon megbeszélte dr. Géczy András vármegyei főjegyzővel – az alispán helyettesével –, aki arra utasította őt, hogy személyesen beszélje meg az ügyet Dolesch Gyulával. A főszolgabíró ennek megfelelően személyesen tájékoztatta Dolescht arról, hogy a lakáskiutalások alispáni rendelet alapján történnek, mire Dolesch visszavonta kifogásait.²¹ Benedek a hivatalos tájékoztatáson túl „szóbelileg figyelmeztette Dolesch Gyulát, hogy az általa járnai szándékolt út nem helyes, miért is kérte, hogy a hibázott útról letérve ki nem fogásolható [sic!] magatartást tanúsítson, mert hatósági beavatkozást fog maga után vonni.”²²

A kiskőrösi patikus azonban nem hallgatott a főszolgabíró figyelmeztetésére/fenyegetésére, és a következő hetekben, amerre csak járt a járásban, mindenhol hangoztatta, hogy Benedek főszolgabírót, dr. Koczoh Zoltán csengődi és Varga Sándor kiskőrösi főjegyzőket el kell távolítani a közigazgatásból. Indoklása általában az volt, hogy a nevezett tisztviselők: „a zsidó törvények végrehajtásának 100 %-ban nem tettek eleget [...] a zsidó üzleteket be kellett zárni, még délben is árusítottak”²³, valamint hogy „a törvény betűjéhez ragaszkodik”.²⁴ Mindezeket túl tagtoborzó gyűléseket is tartott, amit a csendőrök figyelmeztetése ellenére is tovább folytatott.²⁵ Benedek szerint már ezért is internáltathatta volna Dolescht, mivel gyűlések tartását a 175.500/1944. VII. számú BM²⁶ rendelet tiltotta.²⁷ Sőt! Dolesch 1944. június 16-án, Kiskőrösön kelt beadványában, amelyben bejelentette az MMP soltvadkerti szervezetének megalakulását, egyúttal kérte a főszolgabírót, hogy „hasson oda” a helyi főjegyzőre, mivel az, Font Henrik, illetve a csendőrség

²⁰ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 2. sz. bizonyíték [az eredetiről készült másolat 1944. július 28-i dátummal]. A Magyar Megújulás Pártja kiskőrösi szervezetének bejelentése a Kiskőrösi járás főszolgabírájához. Kiskőrös, 1944. április 12. Dolesch ugyanilyen tartalmú levelet küldött Varga Sándornak, Kiskőrös főjegyzőjének is. Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII. 5-e 5980/1950. 23. Dolesch Gyula népbírói ügye.

²¹ Uo. Benedek János az ügyet ezzel elintéztnek tekintette. 1944. április 13.

²² MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Dolesch Gyula kiskőrösi lakos rendőrhatósági őrizet alá helyezése. Kiskőrösi járás főszolgabírája iratai. 4773/1944.

²³ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 4. bizonyíték. Gelencsér András, ifj. Csuthy Lajos, Zachár István, Andó Pál és Csernák István kihallgatásának jegyzőkönyve, a Dolesch Gyula által 1944. május 28-án a Soltszentimrei Gazdakörben elmondottakkal kapcsolatban. Soltszentimre, 1944. június 11.

²⁴ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 3. bizonyíték. Csepi Lajos keceli gyógyszerész vallomása Dolesch Gyula által a főszolgabíró eltávolítására tett kijelentéseivel kapcsolatban. Kecel, 1944. június 10.

²⁵ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 9. és 8. jegyzőkönyvek. Kávai csendőr főtörzsrőrmester jelentése dr. Benedek János főszolgabírónak az MMP soltvadkerti szervezetének 1944. május 4-én tartott alakuló gyűléséről. Soltvadkert, 1944. június 21. (lásd még Hajnal Miklós és Oláh István soltszentimrei lakosok kihallgatási jegyzőkönyve, Soltszentimre 1944. június 19.), Dolesch Gyula 1944. május 30-án a Zachar-féle vendéglőben tartott tagtoborzó gyűlésen tett kijelentéseket Benedek főszolgabíró, valamint a csengődi és kiskőrösi főjegyzők eltávolítására vonatkozóan.

²⁶ A m. kir. belügyminiszter 1944. évi 175.500. számú rendelete, a gyülekezési tilalomról. 1944. április 29. (Magyarországi Rendeleték Tára 1867–1945. [1944. év] 173. ?pg=514&layout=s&query=gy%C3%BClekez%C3%A9si%20tilalom. A letöltés ideje: 2019. július 18.)

²⁷ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Dolesch Gyula kiskőrösi lakos rendőrhatósági őrizet alá helyezése. Indoklás. Kiskőrösi járás főszolgabírája. 4773/1944.

folyamatosan nyomást gyakorol a párt helyi szervezetére.²⁸ Benedek rögtön továbbította a panaszt a soltvadkerti főjegyzőnek, aki válaszlevelében megütkezésének hangot adva utasította el Dolesch vádjait.²⁹ A főjegyző csatolta leveléhez az MMP helyi vezetője, dr. Bakos Gyula ügyvéd bejelentését is, melyben Bakos tagadta, hogy nyomásgyakorlást érzékelt volna. Bakos levele végén közölte, hogy 1944. június 16-án lemondott az MMP helyi vezetői tisztéről.³⁰ Mindez elég volt Benedeknek ahhoz, hogy június 23-án Mérey László³¹ főispánnál panasszal éljen Dolesch Gyula ellen.³² A főispán június 28-án kelt válaszlevelében elrendelte a Dolesch Gyula elleni internálási eljárást elindítását.³³

Benedek János meglehetősen alapossággal és gyorsasággal látott hozzá a Dolesch Gyula internálásához szükséges bizonyítékok és tanúk összeszedéséhez, melybe bevonta a Kiskőrösi járás csendőrségét is.³⁴ A nyomozás során keletkezett hét jegyzőkönyvből szépen kirajzolódik a Kiskőrösi járásban március vége óta tevékenykedő MMP- és KABSZ-csoporthoz tartozóknak a helyi közigazgatást célzó tisztogatási terve. Dolesch nem is tagadta, hogy Benedek János főszolgabíró, valamint a csengődi és kiskőrösi főjegyzők eltávolítása lenne a célja: „hogya ha az Imrédy párt [MMP] átveszi a vezetést, illetve uralomra jut, mindazok a vezető személyek, akikből hiányzik a szociális eszme, ki lesznek cserélve. Ugyanakkor megnevezte Benedek főszolgabíró urat, Varga Sándor kiskőrösi és dr. Koczóh csengődi főjegyzőket, akiket nem ő, de a pártjuk által vallott elv nem enged, hogy továbbra is megmaradjanak beosztási helyükön. Ezt ő a Párt felsőbb vezetőségétől hallotta.”³⁵ Azonban a június 24-én kelt, dr. Zákány Győző³⁶ tb. szolgabíró által lefolytatott kihallgatás jegyzőkönyvéből kiderül, hogy Doleschnek már 1944. március 19. előtt is személyes gondjai voltak Benedekkel és a két főjegyzővel, mert „más politikai nézeteket vallanak, mint én és a vezetésem alatt álló pártom”. Ráadásul „a Megújulás pártja nem kapta meg azt a

²⁸ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. A Magyar Megújulás Pártja Kiskőrösi Járási Szervezetének beadványa a főszolgabíróhoz. Kiskőrös, 1944. június 16.

²⁹ Font Henrik soltvadkerti főjegyző levele a főszolgabírónak Dolesch Gyula bejelentése tárgyában. 3157/1944. kig.sz.

³⁰ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Dr. Bakos Gyula levele Font Henrik soltvadkerti főjegyzőhöz. Soltvadkert, 1944. június 19.

³¹ Nagyselmeczi Mérey László 1944. április 26. – 1944. október 20. között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja. Főispáni működése alatt szinte állandóak voltak az összetűzései Endre László alispánnal, melyek az után sem szűntek meg, hogy utóbbi államtitkárrá nevezték ki. Fellépett a nyilasokkal szemben is és többeket internáltatott közülük. A nyilasok által „kikezdett” tisztviselőket védelmébe vette. A nyilas hatalomátvételt követően lemondott. A háború végéig Sopron környékén bujkált. In: *Pest megye évszázadai, hivataltörténeti áttekintés*. Főszerk. Dr. Schramek László Péter. Bp., 2016. 169.

³² MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. A Kiskőrösi járás főszolgabírájának Dolesch Gyula elleni panasza. Kiskőrös, 1944. június 23. 93/1944. eln.

³³ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 10. bizonyíték. Mérey László főispán utasítása Benedek János főszolgabírónak Dolesch Gyula internálása tárgyában. 1944. június 28.

³⁴ A Kiskőrösi járás főszolgabírájának utasítása a kiskőrösi csendőrséghez, Dolesch Gyula elleni panasza kivizsgálása kapcsán. Kiskőrös, 1944. július 04. 4773/1944. kig. A főszolgabíró részletes utasításokkal látta el a csendőröket a nyomozás és a kihallgatás lefolytatására vonatkozóan (lásd MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 11. sz. irat).

³⁵ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 12. sz. jegyzőkönyv. Kiskőrösi lovas csendőrség jelentése, Dolesch Gyula elleni panasz nyomozása, Dolesch Gyula vallomása. 1944. július 10.

³⁶ Dr. Zákány Győző tb. szolgabíró, 1944 júniusától szolgált a kiskőrösi járásban. MNL PML IV. 478. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei tisztviselők nyilvántartásainak levéltári gyűjteménye 1883-1944

támogatást a közigazgatás vezetőitől, mint amit elvárt volna tőle. Ugyanis közönnyel viseltettek a párt munkája iránt, úgy a főszolgabíró, mint a községek egyes vezetőjegyzői [lásd Varga Sándor, Dr. Koczoh Zoltán és Font Henrik].” Dolesch szerint az MMP központjából kaptak felhívást arra nézve, hogy a közigazgatást ellenőrizniük kell: „a párt, mivel a kormányváltással kapcsolatos esetleges szabotáztól való félelem miatt adta ki a fenti rendeletet. A Megújulás Pártjának [mint a – F. Gy.] nemzet szervezetének a kötelessége, hogy részben segítse a hatóságokat, részben pedig ellenőrizze.”

Kiderült az is, hogy Dolesch, miután magánúton³⁷ megtudta, hogy internálási eljárás van folyamatban ellene, június 12-én beadványt intézett az MMP központi vezetőségéhez, melyben Benedek főszolgabíró vele szemben tanúsított viselkedését taglalta.³⁸ Dolesch a kihallgatása során nem adta ki azoknak a neveit „akik észlelték, hogy a főszolgabíró, illetve vezetőjegyzők a rendeleteket [a zsidók elleni rendeleteket – F. Gy.] nem a hiv. szellemben hajtották végre.” Ekkor már Velich István és társai felé tapogatózott kérdéseivel Zákány tb. szolgabíró, mivel az a nyomozás is folyamatban volt.

Az okok itt is ugyanazok, mint – azt majd látni fogjuk – Velich István és a KABSZ esetében: „elkészt” intézkedések a zsidók boltjainak lezárására, a zsidók vagyontárgyaira vonatkozó intézkedés elmulasztása a gettóba vonuláskor – itt főleg a bevitt tüzelőanyagok mennyisége volt sérelmes Doleschék számára.³⁹ Leginkább azt kifogásolták, hogy jöllehet Benedek május 23-ai jegyzőkönyvében korlátozta a bevihető ingóságokat, de nem ellenőrizte azt.⁴⁰

A csendőrök és a Zákány-féle kihallgatás között Dolesch Gyula kétszer kapott idézést⁴¹ – július 13-ra és 15-re – a főszolgabírói hivatalba, de egyik alkalommal sem ment el. Erős a valószínűsége, hogy ekkoriban járt az MMP vezetőségénél és tett bejelentést az ellene folyó internálási eljárásról. Vallomásaiból kitetszik, hogy szerette volna úgy beállítani a helyzetet, mintha nem neki lenne személyesen célja a tisztviselők eltávolítása – jöllehet politikai nézeteik nem egyeznek –, hanem az MMP-nek, ezzel a párt védelme alá helyezve magát.

³⁷ Benedek a háború után tudta meg, hogy Gömösi Nándor révén folytak ki az információk a főszolgabírói hivatalból. MNL PML XXXIII. 5. Krónikák levéltári gyűjteménye. *Egy porszem a nagy viharban*. [Kézirat.] IV. 161–162. Gömösi Nándor irodasegédtsit volt a kiskőrösi járás főszolgabírói hivatalában. *Magyarország tiszti cím- és névtára* 51 (1944) 91.

³⁸ Ez az irat sajnos nem maradt fent az MMP iratanyagában (vö. MNL OL P 1350).

³⁹ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 22–24. sz. jegyzőkönyvek. Dolesch Gyula kihallgatásának jegyzőkönyve. Kiskőrös, 1944. július 24.

⁴⁰ Uo. Ez a bizonyos korlátozó intézkedés azonban nem szerepel az említett jegyzőkönyvben. Benedek az ellene lefolytatott vizsgálathoz is csatolta annak egy másolatát: MNL PML IV. 408-b. A KABSZ panasza dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró ellen. 41994/1944. A Kiskőrösi járás főszolgabírájának rendelkezése a zsidók lakhelyének kijelölésére. 3801/1944. kig. sz. [Másolat, 1944. augusztus 6.]

⁴¹ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 13., 18., 21. sz. jegyzőkönyvek, melyekben a kiskőrösi és a soltvadkerti csendőrparancsnoktól, illetve dr. Borsay Győző járási tisztiorvostól vettek fel vallomásokat Dolesch Gyula személyére, köztisztviselők elleni kijelentéseire és pártgyűléseire nézve. A kiskőrösi csendőrparancsnok szerint a Dolesch által szervezett párt négy hónap szervezőmunkája után sem rendelkezik támogató tömeggel, jobbra csak vezetőkből áll. Dolescht izgága, okvetetlenkedő embernek írta le, aki bármerre jár a járásban, a főszolgabíró és némely községi tisztviselők kicserélését emlegeti, mert „nem az új szellemben vezetik a hivatalukat”.

Benedek július 27-én részt vett Dolesch második kihallgatásán is, melyet Zákány tb. szolgabíró vezetett, és csak egyes kérdéseket intézett Doleschhez: „A kérdéseket azért kívántam feladni Dolesch Gyula úrnak, hogy az általa esetleg félreismert vagy nem ismert adatokhoz hozzájárulhasson...” Dolesch azonban megtagadta a válaszokat a főszolgabíró kérdéseire, így Benedek felkérte Zákányt, hogy az internálással kapcsolatban hozza meg a döntést.⁴² Az internálást még aznap, július 27-én végrehajtották. Indoklásában az alábbi okok szerepeltek: a hatóság tekintélyének aláásása a járás lakói előtt, politikai gyűlések tartása figyelmeztetés és tiltás ellenére, főszolgabíró és némely vezetőjegyzők eltávolításának hangoztatása a járás lakossága előtt, a főszolgabíró feljelentése a zsidó boltok késedelmes lezárása miatt, a főszolgabírót és a vezetőjegyzőket a zsidók pártolásával gyanúsította meg stb.⁴³ A véghatározatot Benedek még aznap felterjesztette Mérey László főispánhoz, illetve a Belügyminisztérium VII./a Közbiztonsági Ügyosztályához.

Dolesch Gyula internálása gyors reakciót váltott ki a Belügyminisztériumban. Már másnap, július 28-án vitéz Király Gyula csendőr ezredes⁴⁴ telefonon utasította Benedeket, hogy Dolesch Gyulát ne kísértesse fel a budapesti fogház és toloncügyosztályhoz, hanem Kiskőrösön kell védőőrizetben tartani, további intézkedésig. Az ügyben keletkezett összes iratanyagot pedig fel kell küldenie a minisztériumnak. Benedek az utasításnak megfelelően cselekedett, azonban az iratok másolatait a főispánnak is elküldte.

Benedek főszolgabíró a belügyminiszternek is írt egy, a helyzetet megvilágítani kívánó levelet még ugyanaznap. Ebben már összevonta a két ügyet, Velich István (KABSZ) és társaiét, valamint Dolesch Gyuláét (MMP), melyeknek egyetlen célja volt: az ő eltávolítása a járás éléről.⁴⁵ Az események előzményeinek megértése és a járásban uralkodó körülmények bemutatása érdekében Benedek csatolta az iratokhoz dr. Komáromy László⁴⁶ tb. főszolgabíró két vallomását is, amelyeket Komáromy utóbb a főszolgabíró elleni KABSZ-feljelentés kivizsgálása ügyében tett.⁴⁷ Benedek szerint Velichék vonták be terveikbe Dolesch Gyulát, ő azonban átvette a vezető szerepet az ellene indított lejárató kampányban, és ezért indult meg előbb ellene a vizsgálat. Benedek a Dolesch Gyula által, az MMP-nál tett panaszbeadványában foglaltak nagy részéről egy Kiskőrösön járt MMP-tagtól szerzett tudomást. A Velich–Dolesch-társaság által nyilvánosan terjesztett vádak kivizsgálását pedig maga Benedek János kérte, nem is akárkitől, hanem egyenesen Endre

⁴² MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 27. jegyzőkönyv. Dolesch Gyula kihallgatásának jegyzőkönyve. Kiskőrös, 1944. július 27.

⁴³ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 30. jegyzőkönyv. Dolesch Gyula kiskőrösi lakos rendőrhatalósági őrizet alá helyezése. Kiskőrös, 1944. július 27.

⁴⁴ Vitéz Király Gyula csendőr alezredes, M. kir. Belügyminisztérium VII/a Közbiztonsági alosztálya. *Magyarország tisztii cím- és névtára* 51 (1944) 50.

⁴⁵ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 30. jegyzőkönyv. Dolesch Gyula kiskőrösi lakos rendőrhatalósági őrizet alá helyezése. Kiskőrös, 1944. július 27.

⁴⁶ Dr. Komáromy László tb. főszolgabíró a Kiskőrösi járásban. *Magyarország tisztii cím- és névtára* 51 (1944) 90.

⁴⁷ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. „Velich-ügyek” jegyzőkönyvei. 2. fólíó. Dr. Komáromy László tb. főszolgabíró vallomása/levele dr. Benedek János főszolgabíróhoz, a június 10-én kettejük között lezajlott magánbeszélgetésről. Kiskőrös, 1944. június 11.; MNL PML IV. 408-b. 41994/1944. 37. jegyzőkönyv. Dr. Komáromy László tb. főszolgabíró hivatalos kihallgatási jegyzőkönyve, Dr. Benedek János főszolgabíró által. Kiskőrös, 1944. július 2.

László⁴⁸ államtitkártól.⁴⁹ Benedek a Velich–Dolesch-társaság ellen indított vizsgálatok igazolásul kijelenti, hogy: „Valamennyi megnevezett személy összhangzatos és egyéni eljárásának és cselekményeinek egybevetéséből tűnik ki, hogy milyen káros volt Dolesch Gyula úrnak és társainak az eljárása, mely eljárás túllépi a magán úton való felelősségre vonás határát és feltétlen közigazgatási hatóság beavatkozását vonta maga után.” Tájékoztatotta továbbá a belügyminisztert, hogy jelenleg „egy-két vádpont tisztázásából nem domborodik ki teljesen a tényállás”, teljes képet majd a vizsgálatok lezárulta után lehet kapni. Ami alatt nyilván a párhuzamosan folyó Velich/KABSZ ügyet értette a főszolgabíró. Dolesch Gyulát pedig a maga részéről – ismerve személyét és magatartását – összeférhetetlen embernek tartja, s így alkalmatlannak bármilyen pártszervezet vezetésére.⁵⁰

Az egész iratanyag legvégén pedig egy magánlevél akad a kezünkbe, amelyet Mérey László főispán írt Imrédy Bélának, az MMP elnökének, 1944. június 28-án, miután utasította Benedeket a Dolesch elleni internálási eljárás lefolytatására. Levelében a főispán – röviden vázolván Dolesch Gyula tetteit – tájékoztatta Imrédyt, hogy Benedeknek utasításba adta a Dolesch Gyula elleni internálási eljárás lefolytatását. Mérey főispán végezetül arra kérte Imrédyt, hogy: „Meg vagyok győződve, hogy Dolesch Gyula gyógyszerész a Párt tudtán kívül önkényesen járt el, ezért kérlek nevezett ellen, mint Pártodnak tisztségviselője ellen a Magad részéről is eljárni szíveskedjél.”⁵¹ Hogy lett-e fogantatja a főispán kérésének, az a fennmaradt MMP-iratokból nem állapítható meg egyértelműen. Dolesch Gyula internálását, 1944. augusztus 7-i dátummal, vitéz Király Gyula m. kir. csendőr ezredes saját hatáskörében megszüntette, azonban a Benedek ellen, 1944 őszén kezdeményezett második feljelentés irataiban neve már nem tűnik fel.

⁴⁸ Endre László (Abony, 1895.január 1. – Bp., 1946. március 29.): közigazgatási tisztviselő, szélsőjobboldali politikus. 1923-tól a gödöllői járás főszolgabírája, 1938-tól Pest vármegye. alispánja. Vezető pozíciókat tölt be fajvédő egyesületekben (Magyar Országos Véderő Egyesület, Ébredő Magyarok Egyesülete, Kettőskezest Vérszövetség). A Sztójay-kormány BM-i közigazgatási államtitkára. E minőségében egyik szervezője Magyarországi zsidók deportálásának. In: Magyarország a második világháborúban, Lexikon A-Zs, Budapest 1997., 95.

⁴⁹ Erről az információról ezen a levélen kívül más forrásból még nem találtam megerősítő adatot.

⁵⁰ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Dr. Benedek János levele a M. kir. belügyminiszterhez, Dolesch Gyula rendőrhatalósági őrizetbe helyezése tárgyában. Kiskőrös, 1944. július 28.

⁵¹ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. Mérey László főispán levele Imrédy Bélához, az MMP elnökéhez. 1944. június 28. A levél eljutott Imrédyhez: lásd MNL OL P 1350 A Magyar Megújulás Pártjának iratai. 1. doboz. 5. tétel. Iktatatlan levelek 1944. 180. fol.

Velich István ügye

Az egykori főszolgabíró Velich Istvánnal történt afférját Benedek a következőképpen mutatja be visszaemlékezésében:⁵²

„Velich István

Velich mint intéző

Velich István nő, családos, gyermektelen, a Kecskeméti Mezőgazdasági Kamara intézője Kiskőrös székhellyel. A kamara igazgatója gesztelyi Nagy László⁵³ országgyűlési képviselő. Mivel Nagy László a kiskőrösi járás képviselője, Velich háta megett áll. Velich kb. 40 éves. Felesége polgári iskolában tanító helyben. Velich hatásköre a kiskőrösi járás községre terjed ki. Mozgalmas fiatalember. Érintkezésben jó modorú. Értelmes és intelligens ember. A járásban sok emberrel érintkezik. Nem tudom, hivatalát hogyan látja el. Valószínűleg jól. Velich jár hivatalomban is. Többször beszélek vele. Dr. Komáromy László szolgabíróval jó barátságba kerül. Gyakran találkoznak hivatalban, hivatalon kívül. Velich ellen senki nem panaszkodik.

[...]

Velich magatartása

Velich mint jeleztem járási nyilas tisztviselő. Azt kívánja elérni, hogy én is a zsidók ellen forduljak és pártfogoljam minden tevékenységét. Endrének [Endre László⁵⁴ – F. Gy.] sem tetszik, hogy semleges vagyok. Én indokolatlanul nem teszek semmit a zsidók ellen, de azt sem hagyom, hogy más tegyen. Végrehajtom a törvényes rendeletet, de azon túl nem megyek. Nem ismerem a zsidókat. Nem barátkozom velük, de nem is bántom. A nyilasoknak törvényen kívüli eljárását nem helyeslem, és nem támogatom.

Velich szeretné, ha a háta mögé állnék és fedezném a cselekedeteit. Ezt hangoztatja többször. Ekkor azt válaszolom, hogy cselekedeteiben nem tudom megakadályozni, tegyen, ahogyan tud és akar, de én nem támogatom, és nem fedezem. Engem hagyjon ki minden tevékenységéből és reám ne számítsanak. Később besúgóimtól hallom, hogy mindig jobban ágál ellenem és a nyilasokat erősödésük folytán ellenem uszítja. Nem tudom Velich saját elhatározásából vagy mások biztatására cselekszik-e.

⁵² Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró visszaemlékezéseit lásd MNL PML XXXIII. 5. Krónikák levéltári gyűjteménye. *Egy porszem a nagy viharban*. [Kézirat.] IV. kötet, 73–75.

⁵³ Gesztelyi Nagy László (Lövvöpetri, 1890. – Bp., 1950. november 2.) agrárközgazdász, jogász, Magyar Élet Pártjának (= MÉP) országgyűlési képviselője a kiskőrösi egyéni választókerületben az 1939–1944 közötti parlamenti ciklusban. Ezenfelül a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója. *Országgyűlési Almanach 1884–1944*. Bp., 1940. 178. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Almanach_1939-1944/?query=gestelyi%20nagy%20l%C3%A1szl%C3%B3&pg=177&layout=s.) Lásd még Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. ([Főszerk. Kenyeres Ágnes.] <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>. A letöltések ideje: 2019. augusztus 14.)

⁵⁴ Lásd 47. j.

Jegyzőim és Velich

Főjegyzőimmel beszélgetünk Velich viselkedéséről. Jegyzőim azt mondják, hogy jobb, ha Velich hallgat, mert sok van a rovásán. Velich ne beszéljen ellenem, mert ő meg az állami rézgálicczal üzérkedik. Elmondják, hogy az állam által kiosztásra adott rézgálicot, amit nem lehet vásárolni, Velich a gazdáknak nem előírás szerint, hanem szalonnáért és zsírért osztja ki. Erről a szőlősgazdák nyíltan beszélnek.

[...]

Tárgyalás

Velich üzérkedése ügyében érkezett csendőri jelentéseket Zákányra szignálom és megkérem, hogy tárgyalja le az ügyet. Zákány kihallgatásra beidézi az érdekelt gazdákat és Velichet. A tárgyaláson félremagyarázhatatlanul megállapítást nyer, hogy Velich valóban visszaélt megbízatásával, szalonnáért és zsírért osztotta szét az állam által gazdáknak kiutalt rézgálicot. A gazdák vallomása alapján mag [maga – F. Gy.] is kényszerült beismerni. A tárgyalás megtartása után Zákány Győző beszámol és bemutatja, átadja a kihallgatási iratokat.

Főispáni rendelkezés

A vád súlyos. Nyilas járási vezetővel állok szemben. Meggondolandó, mit tegyek. Alispánhoz nem fordulhatok. Magamhoz veszem az iratokat, felutazom Budapestre a főispánhoz. Főispánnak elmondom, hogy miről van szó. Kérem tanácsát, mit tegyek. Főispán az iratokat visszatartja azzal, hogy utánam küldi javaslatával. Haza jövök iratok nélkül.

Leirat a főispántól

Harmadnapra megkapom a főispán leiratát, melyben azt közli, hogy az ügy olyan súlyos, hogy Velichet el kell internálni, amit hajtsak végre. Iratokat visszaadom Zákány Győzőnek. Zákány a főispán utasítására, mivel minden indok igazolt, elinternálja Velichet, illetve meghozza az internáló határozatot és kiadja a csendőrségnek végrehajtásra.

Velich letartóztatása

A kiskőrösi csendőrőrs Velichet aznap letartóztatja, és másnap reggel felkíséri a Budapesti Mosonyi utcai Rendőrkapitánysághoz.

Dr. Staud Lajos⁵⁵

Velich elinternálása után Staud Lajos orvos megjelenik a hivatalomban és közli velem, hogy Velich ügyében megindult a nyilas gépezet. Már tudja is, hogy mit tesznek Velich érdekében. Velichet haza engedik, de ellenem nem fognak semmit tenni, legyek nyugodt. Ezt a nyilas központból tudja, ahol neki jó ismerőse van.

⁵⁵ MNL PML IV. 411-a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tisztii főorvosának nyilvántartása. III. Törzskönyv. Pest megye területén alkalmazott községi orvosok. 1940. Dr. Staud Lajos községi orvos Kiskőrösön.

Velich szabadon

Velichet harmadnapra szabadon engedik. Visszajön Kiskőrösre. [...] Így Velichnek a nyilas párt jóvoltából a megszégyenítésen kívül más baja nem történik.”

Az ügyvel kapcsolatban lezajlott vizsgálatok iratanyagaiból azonban kitűnik, hogy a folyamatokat a kiskőrösi KABSZ indította el a belügyminiszterhez tett feljelentés formájában. Ebből az iratból tudhatjuk meg a legtöbbet azzal kapcsolatban, hogy a főszolgabíró hogyan szabotálhatta a zsidók elleni rendelkezések végrehajtását, és hogyan vélekedett az adott korszakban az ország bel- és külpolitikai helyzetéről. A korábban bemutatott Dolesch-ügyhöz képest itt egy sokkal összetettebb és szélesebb körű küzdelem látszik kibontakozni a Horthy-rendszer még megmaradt, a szélsőjobbal nem szimpatizáló hivatalnokai és az új rend hívei között.

A KABSZ 1944. június 4-én kelt, és a Belügyminisztériumnak elküldött feljelentő levelét⁵⁶ olvasva azonnal látszik, hogy a Dolesch-féle vádak hangoztatja:

- Benedek nem akarja „nagyon radikálisan” végrehajtani a zsidó rendeleteket, „mert nem lehet tudni mi következik” [idézet Benedektől];
- „ha az oroszok bejönnek és mindent bolszevizálnak, akkor is szükség lesz tisztviselőre és ő akkor is a helyén marad” [idézet Benedektől];
- „A németeknek nem szívügyük a magyar sors. Mindegy nekik, hogy a Kárpátokon túl vagy innen van az arcvonal, mert van még egy Tisza és egy Duna-vonal, melyre visszavonulhatnak.” [idézet Benedektől];
- a zsidók összeköltöztetésekor egy zsidó „tanácsadó bizottság”⁵⁷ volt az irodájában, és javaslatokat tett a költöztetésre vonatkozóan, hálából a zsidók építettek bunkert a főszolgabírói hivatal udvarán;
- amikor a rádióban beolvasták a zsidó üzletek bezárását elrendelő rendeletet, Benedek nem cselekedett azonnal, így a zsidók egy nappal tovább tarthattak nyitva;
- a zsidók ügyeit a legnagyobb megértéssel kezeli, ugyanakkor kritizálja a kormány rendeleteit;
- a zsidók vásárolhatnak a helyi piacon és szabadon érintkezhetnek a keresztény polgárokkal;
- a zsidók tüzelőanyag-halmozása előtt szemet hunyt, a gettóba is szabadon szállíthatnak;
- a zsidók szabadon érintkeznek a keresztény polgárokkal, amint mondja, ez később sem lesz megakadályozható;
- látta, hogy a lakása előtt lévő zsidó házba a polgárok különféle csomagokat visznek, de ezt sehol sem igyekszik megakadályozni;

⁵⁶ MNL PML IV. 408-b. 41994/1944., 42319/1944. III. sz. BM iktatmány másolata. A KABSZ panasza Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró ellen. A feljelentés írója a felsorolást a következőkkel zárja: „Miután nem közbűs, hogy egy járás ma milyen irányban dolgozik és halad, áthelyezése és méltó helyre szorítása általános megnyugvást jelentene, és intő példa lenne azok részére, kik hasonló módon gondolkodnak.”

⁵⁷ Benedek életrajzában maga is megemlíti ezt a tanácsadó testületet mint háromfős bizottságot. MNL PML XXXIII. 5. Krónikák levéltári gyűjteménye. *Egy porszem a nagy viharban*. [Kézirat.] IV. 68., 70.

- a KABSZ részére igényelt zsidó lakást nem volt hajlandó kiutalni, formai okokra hivatkozva;
- nem a kialakulóban lévő nemzetiszocialista állam érdekében dolgozik.

A feljelentés végén ugyan nincs aláírás, de Paál István kunszentmiklósi járási főszolgabíró, akit a panasz kivizsgálásával az alispán bízott meg, Velich Istvántól felvett kihallgatási jegyzőkönyvében utóbbi elismeri, hogy ő tette a feljelentést.⁵⁸

Fentiekén túl csak olaj lehetett a tűzre a főszolgabíró egyik kifakadása, amit 1944 áprilisában Póczy Mária kiskőrösi tanítónő előtt tett. A tanítónő zsidó lakás iránti kérelmét akkor már negyedik alkalommal utasította el a főszolgabíró. Benedek magyarázatként a bizonytalan időkre utalva a következőket mondta: „Lássa, most a zsidókat szedik össze és lehet, hogy egy idő múlva reánk is sor kerülhet.”⁵⁹ A tanítónő későbbi vallomásaiban azt állította, hogy „csak” két embernek⁶⁰ mondta el Benedek kifakadását, de a KABSZ-nak ez is éppen elegendő muníciónak bizonyult a főszolgabíró ellen.⁶¹

Mint azt Komáromy vallomásából már láthattuk, a feljelentés tényéről Székely és Velich tájékoztatta Benedeket,⁶² azonban a történetet tovább csavarva egy másik – ugyan-csak névtelen – feljelentés is született, nagyjából ebben az időben, csakhogy ezt Benedek főszolgabírónak írták Velich és társai ellen. A bejelentésből Benedek megtudta, hogy Székely János és Velich István egy rendezvényen egymást túllicitálva hangoztatták, hogy három napon belül elintézik Benedek eltávolítását a járás éléről.⁶³ Ezen túl Benedek főszolgabírói tevékenységét Kovács Gyula⁶⁴ segítségével figyelemmel kísérik, mivel Benedeket zsidóbarátnak tartják. Adatokat gyűjtenek ellene, melyben Kovács Gyula Bella⁶⁵ nevű lánya segíti őket, aki a főszolgabírói hivatalban dolgozva híreket szállít Velichéknek.

⁵⁸ MNL PML IV. 408-b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja iratai. Közigazgatási iratok. 41994/1944. A KABSZ panasz Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró ellen. Paál István főszolgabíró által vezetett kivizsgálás jegyzőkönyve. Velich István vallomása. Kiskőrös, 1944. augusztus 5.

⁵⁹ A KABSZ feljelentésében ez az idézet már némileg torzulva szerepel: „Lengvári Zsigmond tanító mondta, hogy midőn egyik kolléganője ismételten zsidó lakás kiutalását kérte a főszolgabírótól, azt válaszolta neki, hogy: ma még mi dobjuk ki a zsidókat, de holnap talán már ők fognak minket lakásainkból kidobni.” MNL PML IV. 408-b. 41994/1944.

⁶⁰ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 1. fólió. Póczy Mária [a kiskőrösi evangélikus iskolában tanítónő] kihallgatási jegyzőkönyve. Kiskőrösi főszolgabírói hivatal, 1944. június 8. Dr. Mendelényi János evangélikus lelkésznek és Solti János evangélikus elemi iskolaigazgatónak.

⁶¹ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 1. fólió. Póczy Mária kihallgatási jegyzőkönyve. Kiskőrösi főszolgabírói hivatal, 1944. június 8. A tanítónő az egyik felajánlott lakást azért utasította vissza, mert zsidókkal kellett volna együtt laknia. Uo.

⁶² Valamikor 1944. június 4–10. között, vagyis a feljelentés kelte és Komáromynak Benedekkel az ügyben folytatott első beszélgetése között történhetett ez a tájékoztatás.

⁶³ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. „Velich-ügyek” jegyzőkönyvei. 2. fólió. Névtelen, dátum nélküli bejelentés az 1944. június 1-én a dörgiczei Farkas-tanyán rendezett vacsora alkalmával történt Benedek János főszolgabíró elleni kijelentésekről. A bejelentés valamikor június 1. és június 8-a, Póczy Mária tanítónő Benedek általi kihallgatása között keletkezhetett.

⁶⁴ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. „Velich-ügyek” jegyzőkönyvei. 7. jegyzőkönyv. Vármegyei irodafőtiszt a Kiskőrösi járás főszolgabírói hivatalában. Kovács Gyula vallomásának jegyzőkönyve. Felvétetett a kiskőrösi járási főszolgabírói hivatalban, 1944. augusztus 1-én.

⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (= MNL BKML) IV. 431-b. 158/1944. Kovács Izabella kiegészítő a kiskőrösi járási hivatalban, 1940. január 10. – 1944. október. Gömösi Nándorral együtt ezek szerint legalább ketten szivárogtattak információt a főszolgabírói hivatalból.

Benedek zsidóbarátságára Lengvári Zsigmond⁶⁶ tanítótól akartak információt szerezni, akinek Póczy Mária tanítónő beszélt erről. Benedek valószínűleg ekkor bánta meg a tanítónő előtt, két hónappal korábban történt kifakadását.

A Benedek-féle vizsgálat

Benedek János dr. Zákány Győző tb. szolgabíróval, illetve a kiskőrösi csendőrőrs bevonásával négy irányban folytatta le vizsgálatát:

1. Velich és Székely kijelentései a főszolgabíró eltávolításáról a dörgiczei vacsorán;
2. Póczy Mária kiknek terjesztette el Benedek kifakadását;
3. Velich István és Székely János milyen alapon állítják, hogy Benedek szabotálja a zsidótörvényeket;
4. Velich István visszaélési ügyei, amelyekről a községi jegyzőktől, illetve bizalmas forrásokból kaptak információkat.⁶⁷

Tette mindezt a várhatóan hamarosan meginduló hivatalos vizsgálatra való felkészülés jegyében, illetve Velich István szavahihetőségét csorbítandó és presztízsét aláásandó. Valószínűleg megpróbálta a Dolesch Gyula-féle szervezkedés és a KABSZ tevékenysége közötti esetleges kapcsolatot is feltárni.

A dörgiczei tanyán történetekkel kapcsolatban Benedek több hullámban intézte a kihallgatásokat a július 19. – augusztus 19. közötti egy hónapban. A tanúvallomásokból annyi állapítható meg, hogy két ember kivételével gyakorlatilag senki nem hallotta az inkriminált kijelentéseket. Ez a két kivétel pedig maga a tanya tulajdonosa, a vacsora házigazdája, Farkas Gyula, valamint a felesége, akik vallomásukban határozottan állították, hogy hallották, amint Székely János és Velich István egymást túllícitálva a főszolgabíró eltávolításáról hangoskodnak:⁶⁸

„Borozgatás közben minden bevezetés nélkül Székely János azt a kijelentést tette, hogy Benedek János dr. főszolgabíró 3 napon belül meglátjátok nem lesz a hivatalában, ezt én megmutatom, erre Velich István felkelt és hangosan azt a kijelentést tette, hogy ezt nem te mutatod meg, Jánuskám azt én fogom elintézni és ismételten magára mutatva gúnyos hangon ismét kijelentette, hogy azt én fogom elintézni!”

A vacsora két főszereplőjét, Velich Istvánt és Székely Jánost ugyancsak többször kihallgatták a nyomozás során. Mindketten végig tagadták, hogy a főszolgabíró eltávolítá-

⁶⁶ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 4. fólió. Lengvári Zsigmond kihallgatásának jegyzőkönyve. Felvétel a kiskőrösi lovas csendőrőrsön, 1944. július 28. Lengvári Zsigmond evangélikus népiskolai tanító, kiskőrösi lakos, született 1884-ben.

⁶⁷ MNL PML IV. 408-b. 3420/1944. Shell-ügy és Rézgálic-ügy.

⁶⁸ A csendőrök által július 28-án lezárt jegyzőkönyv végén érdekes mondat szerepel: „Komáromy László főszolgabíró úr kihallgatását a járőr mellőzte, mert feltételezte, hogy a főbíró úrnak, annak idején jelentést tett az esetről.” Nos, Komáromy László ezt az esetet sem tartotta elég fajsúlyosnak ahhoz, hogy jelentse azt főnökének, pedig ez még a jelentést tevő Kiss Gyula csendőr őrmesternek is nyilvánvaló volt. MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. Benedek János főszolgabíró elleni szervezkedések jegyzőkönyvei. 1., 3. jegyzőkönyvek. (Farkas Gyula és Farkas Gyuláné kihallgatásának jegyzőkönyvei.)

sára licitáltak volna egymásra az ominózus vacsorán. Sőt, Székely szerint Benedek eladásra kínálta neki az autóját, mert „3 napon belül nem lesz főbíró és ahová helyezik ott nem lesz rá szüksége”. Velich szerint pedig maga Benedek kérdezgette őt a császártöltési és keceli főjegyzők előtt, hogy: „mond[d], hova helyeznek át és mikor?” De ő mindannyiszor csak annyit válaszolt, hogy ne őt kérdezze.⁶⁹ Velich kijelentése akár még igaz is lehet, hiszen ekkor már Dolesch Gyula hetek óta hangoztatta, hogy Benedeknek mennie kell a járásból.

A főszolgabírói és csendőrök által végzett tanúkihallgatások nyomán megállapítható, hogy a Póczy Mária által terjesztett pletyka gyakorlatilag végigfutott a járáson. A csendőröknek tett vallomásokból az is látszik, hogy Lengvári Zsigmond terjesztette el a Póczy Máriától hallottakat.⁷⁰ A tanítónőt is kihallgatták a csendőrök, ő azonban gyakorlatilag visszavonta a Benedeknek korábban tett vallomását.⁷¹ Lengvári végül – látva, hogy magára maradt – az egész ügy kipattanását magára vállalta: „Tekintettel, hogy az ügy ódiu-mát magamra vállaltam, hajlandó vagyok a főszolgabíró úrnak a legmesszebbmenő elégtételt megadni.”⁷² A tanítónőt soha többet nem hallgatták ki az ügyben, a vármegye által kezdeményezett vizsgálat során sem.

A KABSZ azon vádjait, miszerint a főszolgabíró kijátszotta a zsidótörvények végrehajtását és folyamatosan a zsidóknak kedvez, ugyancsak a csendőrökkel vizsgáltatta ki Benedek. Előbbieknek július 24-én maga szabta feladatul Velich István és Székely János kihallgatását három témában:⁷³

1. Benedek és nevezettek közötti párbeszéd, amikor azok megjelentek a főszolgabírói hivatal udvarán, a zsidók által épített óvóhely kapcsán;
2. Benedek és Velich beszélgetése a zsidó üzletek bezárásának napján;
3. Benedek és Velich beszélgetése a bezárt zsidó üzletekre kirakott cédulák kapcsán.

Ezek a témák egybeesnek Komáromy László tb. főszolgabíró által elmondottakkal, vagyis Benedek nem látta a KABSZ feljelentését, csak annak megtörténtéről informálták őt. Dr. Zákány Győző tb. szolgabíró előtt, 1944. augusztus 1-én – ugyanezen események kapcsán – pedig maga a főszolgabíró tett vallomást.⁷⁴ A csendőrök július 28-ra végeztek Velichék kihallgatásával, így Benedek viszonylag pontos képet kapott a feljelentés lehetséges vádjairól.

A jegyzőkönyveket egymás mellé téve bepillantást nyerhetünk az 1944 áprilisában lefolyt beszélgetésekbe, melyek végül a KABSZ és helyi szimpatizánsai, illetve a főszolgabíró közötti viszony elmérgesedéséhez vezettek. Velich és Székely Dolesch Gyula korábban már bemutatott vádjait ismételte, kiegészítve azzal, hogy Benedek – őket idézve – „piszkos zsidókkal” építette meg a járási hivatal óvóhelyét és nem utalt ki zsidó lakásokat frontról

⁶⁹ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. Benedek János elleni szervezkedés. 3., 5–6. jegyzőkönyvek.

⁷⁰ Uo. Póczy [sic!] Mária kijelentéseinek vizsgálata. 4., 6. és 7. jegyzőkönyvek.

⁷¹ Uo. 4. jegyzőkönyv.

⁷² Uo. 5. jegyzőkönyv.

⁷³ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 4. jegyzőkönyv. A kiskőrösi csendőrörs jelentése Velich és társa ügyében. Kiskőrös, 1944. július 28.

⁷⁴ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 5. jegyzőkönyv. Dr. Benedek János főszolgabíró vallomásának jegyzőkönyve Velich Istvánnal és Székely Jánossal kapcsolatban. Kiskőrösi járási hivatal, 1944. augusztus 1.

visszajött egyéneknek,⁷⁵ és akinek ki is utalt, abban még benne lakott egykori tulajdonosa a bútoraival együtt.⁷⁶ Velich szerint a főszolgabíró az üzletek bezárása esetében olyan kijelentést is tett, hogy: „maga a kormány sem tudja, hogy mit akar.”⁷⁷

Benedek vallomásában pontosította az óvóárok építése kapcsán elhangzottakat. Eszerint Velichék kérdésére azt válaszolta, hogy az óvóárok elkészítésére nem kapott elzárt egyéneket a községi zárkából, így a községi rendőr zsidókat bocsátott rendelkezésére.⁷⁸ Velich megkérdezte, hogy az ő óvóárkát is megépíttetné-e a zsidókkal, mire Benedek a zsidókhöz utasította: „forduljon a zsidókhöz, és ha az ő óvóárkát is megcsinálják, semmi kifogásom sincsen ellene.” Benedek kihangsúlyozta, hogy a főszolgabírói hivatal dolgozói részére és nem magáncélra készült az a bizonyos óvóárok. A zsidó lakások kiutalásánál követett eljárását azzal indokolta, hogy ő mindenkinek adott lakást, aki a meghirdetett napon jelen volt a hivatalban. A zsidó boltok bezárása ügyében Benedek kijelentette: „Én tudomására hoztam Velich Istvánnak, hogy régi közigazgatási tisztviselő vagyok, de én nem tudok arról, hogy bennünket rádión keresztül utasítottak volna valamikor is bizonyos intézkedések megtételére.” Aznap délután – április 21-én – hozzájutott a *Budapesti Közlöny* egy számához, melyben a rendelet kihirdetésre került, ezt követően intézkedett a boltok lezárásáról.

Benedek tökéletesen tisztában volt az ellene – az ő szavaival élve – „ágálók” szerepével a feljelentéssel kapcsolatban: „Mindezeket azért tartottam szükségesnek jegyzőkönyvbe mondani, mert nevezettek ezekkel az eseményekkel tudomásomra hozták, hogy ezen eljárásomért fel vagyok jelentve, de nem közölték azt, hogy kik tették ellenem ezen feljelentést. A későbbi magatartásuk alátámasztására is szükséges ezen eljárásuk kidomborítása, mert utólag lett megállapítható, hogy nevezettek azért jártak be hozzám és tettek kérdéseket a zsidó ügyekben, hogy esetleges kijelentéseimet és magatartásomat feljelentések alapján ellenem felhasználhassák.”⁷⁹

Velich István visszaélési ügyei

Benedek János a feljelentését követő alig egy hónap alatt komoly mennyiségű információ birtokába jutott, melyek bizonyították, hogy Velich István két visszaélési ügyben is súlyosan érintett. Soltvadkert főjegyzője, Font Henrik és a Hangya Szövetkezet helyi üzletvezetője, Csengei Lajos június 21-én, Soltvadkertben, Benedek előtt mondták jegyzőkönyvbe, hogy 1937-ben Velich István kamarai tisztviselői befolyásával visszaélve a Shell cégtől

⁷⁵ Vitéz Somoray Sándor MASZOBBSZ-pincevezető lakásügye, aki egyébként Székely János MASZOBBSZ-körzetvezető beosztottja és akit „bizalmi egyénként” jelölnek meg a csendőrök a jegyzőkönyv végén. Lásd MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 4. jegyzőkönyv.

⁷⁶ Uo. Rákossy Gyula főhadnagy lakásigénylési ügye.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Ugyan sem Benedek visszaemlékezésében, sem a hivatalos vizsgálati anyagokban nincs megállapítva, de nagy valószínűséggel munkaszolgálatos zsidók működhettek közre a légtalmi fedezék építésénél.

⁷⁹ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 5. jegyzőkönyv. Dr. Benedek János kihallgatásának jegyzőkönyve Velich István ügyében. Kiskőrösi járási főszolgabírói hivatal, 1944. augusztus 1.

vásároltatta meg a növényvédő olajat a gazdákkal. A Shell magasabb áron adta az olajat, mint ahogy a Hangya Szövetkezet árulta, mégis azt kellett a gazdáknak átvenniük, nagy kárt okozva ezzel a gazdáknak és a Hangyának is. Ráadásul Velich az egész ügyet egy zsidó kereskedővel bonyolította, akivel többször is látták a járásban jönni-menni.⁸⁰

A Shell-ügy mellett Benedek informátorai azt is kiderítették, hogy Velich visszaélt az államtól, növényvédelmi kísérletekre kapott rézgáliccal is.⁸¹ A csendőrök által, és a főszolgabírói hivatalban felvett vallomásokból kiderült, hogy Velich az 50 kg rézgálicot sertésszalonnáért, zsírért és húsért cserélte el a csalapuztai uradalomban több gazdálkodóval. Természetesen az így beszerzett élelmiszerekről nem tájékoztatta a kiskőrösi előjáróságot, és a korábban felvett zsírjegyeket sem szolgáltatva vissza.⁸²

Benedek vizsgálata az ellene irányuló feljelentés legveszélyesebb pontjainak megcáfolása, és a Velich István elleni bizonyítékok gyűjtése érdekében egészen augusztus 19-ig, Velich internálásáig folyamatban volt. Nem mellesleg eközben, augusztus 5-én lezajlott a Belügyminisztérium által kezdeményezett vármegyei hivatalos vizsgálat is a főszolgabíró ellen. Benedeknek valószínűleg az ügy elejétől fogva Velich internálása és ellene rágalmozási eljárás megindítása állt szándékában, ami az általa a főszolgabírónak okozott „kellemetlenségek” miatt tulajdonképpen nem is meglepő. Benedek törleszteni akart.

A Benedek elleni hivatalos vizsgálat

Az alispán által a KABSZ panaszának kivizsgálásával megbízott dr. Paál István főszolgabíró⁸³ az egész ügyet augusztus 5-én, egyetlen nap alatt „lezavarta”. Jelentésében a Benedek elleni vádakát két csoportra osztotta; az egyikbe kerültek Benedek azon kijelentései, amelyeket részben Velich István előtt, részben pedig mások előtt tett és „amely nyilatkozatok állítólag kormányellenesek vagy destruálók”. Paál vizsgálata megállapította, hogy Velich az általa hallott kijelentéseket tanúk hiányában nem tudja bizonyítani, míg a Benedek által mások előtt tett kijelentéseket ő is csak másoktól hallotta, az eredeti forrásokat nem tudja megnevezni. Paál az általa kihallgatott tanúk közül csak Kováts Gyula vallomását tartotta terhelőnek, azonban Benedek védekezése szerint Kováts „ellenséges érzülettel viseltetik iránta”, mivel leányát, Kováts Izabellát nemrégiben „hivatali kötelességének laza teljesítéséért megfed[d]ette”.⁸⁴ A Velich István által megnevezett tanúk

⁸⁰ MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. Shell-ügy jegyzőkönyvei.

⁸¹ Uo. Rézgálic-ügy. Velich István és társai elleni panasz, dr. Benedek János nyomozási utasítása a keceli csendőrőrs részére. 1944. július 22.

⁸² MNL PML IV. Rézgálic-ügy. 401-b. 3420/1944. 5. jegyzőkönyv. Velich István kihallgatásának jegyzőkönyve Rézgálic-ügyben. Kiskőrösi főszolgabírói hivatal, 1944. augusztus 9.

⁸³ Dr. Paál István a Kunszentmiklósi járásban 1944. június 6-tól kinevezett főszolgabíró. (http://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig. A letöltés dátuma: 2019. április 19.)

⁸⁴ Erről az esetről egyetlen ügynek maradt csak nyoma Pest megye alispáni névmutatójának 1944-évi kötetében: MNL PML IV. 408-b. Közigazgatási névmutatók. 1944-évi kötet. A–K. Kovács Izabella elleni panasz 37888/1944. Iratanyagát selejtezték.

közül Székely Jánost pedig nem tudta kihallgatni, mivel az a vizsgálat napján éppen Budapesten tartózkodott.

A másik csoportba Paál István azokat a vádakot sorolta, amelyek szerint dr. Benedek János főszolgabíró „hivatali kötelességét a zsidókkal szemben nem teljesítette, illetve a vonatkozó rendeleteket a zsidók javára hajtotta végre”. Ezeket a vádakot jelentésében Paál annyival intézte el, hogy: „Ezen állítás azonban a jegyzőkönyvben foglaltak alapján megdőlt.”⁸⁵

A Paál által hivatkozott jegyzőkönyvben⁸⁶ – amit 1944. augusztus 5-én, a kiskőrösi járási főszolgabírói hivatalban vettek fel –, Kováts Gyula nyugalmazott vármegyei irodafőtiszt, Lengvári Zsigmond, Velich István és annak két tanúja, dr. Koren Endre ügyvéd, dr. Gyimes Károly községi orvos és természetesen dr. Benedek János főszolgabíró vallomása szerepel. Póczy Mária tanítónőt és dr. Komáromy László tb. főszolgabírót nem hallgatták ki újra, Paál István megelégedett azokkal a vallomásokkal, amelyeket esetükben még Benedek János vett fel 1944. június–július folyamán.⁸⁷

Benedek vallomásában természetesen minden neki tulajdonított kijelentést tagadott, vagy nem emlékezett az adott beszélgetésre. A járási hivatal udvarán épített légmentes fedezékkel, a zsidó boltok bezárásával és a zsidó lakások kiutalásával kapcsolatos vallomásai megegyeznek a korábban felvettekkel.⁸⁸

Arra a vádra, miszerint a zsidóellenes rendelkezéseket Benedek a zsidók javára, illetve nem eléggé radikálisan hajtotta végre, a főszolgabíró az alispáni és főispáni rendelkezésekre hivatkozott: „a zsidók ügyeinek megértése elintézésére csak azt adom elő, hogy Alispán Úr és Főispán Úr felhívása szerint jártam el, amennyiben ők utasítottak arra, hogy gettók létesítésével és azután is a zsidókkal udvariasan bánjunk, illetve emberségesen.”⁸⁹

A kormányrendeletek gúnyos kritizálását, amit állítólag a járási tiszt értekezleteken rendszeresen megtett, azzal utasította el, hogy ilyesmit sohasem mondott, sőt azokat a jegyzőket, akik a rendeleteket végrehajthatatlannak tartották, ő maga utasította rendre.⁹⁰ Paál egyetlen községi jegyzőt sem hallgatott meg ebben a kérdésben, egyszerűen elfogadta Benedek védekezését, aki tulajdonképpen áttolta ezt a vádat a községi jegyzőkre.

⁸⁵ MNL PML IV. 408-b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja iratai. Közigazgatási iratok. 41994/1944. A KABSZ panasza Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró ellen. Dr. Paál István jelentése az alispán számára. 1944. augusztus 7.

⁸⁶ Uo. Dr. Paál István által felvett tanúvallomások jegyzőkönyve. Kiskőrösi járási hivatal, 1944. augusztus 5.

⁸⁷ Uo. Dr. Paál István pótlólagos jelentése az alispánnak. 1944. augusztus 10. Ezen vallomások jegyzőkönyveit csatolta a vizsgálat anyagához, de Komáromyét csak augusztus 10-én pótlólag küldte el az alispánnak.

⁸⁸ Uo. Dr. Benedek János vallomása Dr. Paál István által felvett tanúvallomások jegyzőkönyve. Kiskőrösi járási hivatal, 1944. augusztus 5.

⁸⁹ Uo. A Benedek által hivatkozott vármegyei alispáni utasítás hangvétele azonban nem volt ennyire finom: „Felhívom valamennyi eljáró hatóságot és hatósági közeget, hogy jelen rendeletemet a legnagyobb eréllyel hajtsa végre, de tartózkodjon minden durvaságtól és túlkapástól...” MNL PML 1086-C/b Pánd község iratai, 1490/1944. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja rendelete, zsidók lakhelyének kijelölése tárgyában. 1944. május 12.

⁹⁰ MNL PML IV. 408-b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja iratai. Közigazgatási iratok. 41994/1944. A KABSZ panasza Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró ellen. Dr. Benedek János vallomása. Dr. Paál István által felvett tanúvallomások jegyzőkönyve. Kiskőrösi járási hivatal, 1944. augusztus 5.

Az olyan vádak, mint hogy elmulasztotta a sárga csillagok viselésének ellenőrzését, illetve hogy egyes személyek csomagokat hordtak volna a gettóba a zsidóknak, elintézte annyival, hogy ő zsidó embereket személyesen nem ismer, így a csillag viselését csak ellenőriztetheti, de személyesen számonkérni nincs módja. A csomagok gettóba hordását pedig egyenesen értelmetlennek nevezte, de azt nem magyarázta meg, hogy milyen alapon teszi ezt.

Benedek a tanúvallomások meghallgatása után pótlólag még hozzászólt az ügyszöveghez. Véleménye szerint az ellene felhozott vádak általánosságban szólnak a tetteiről, konkrét adatokkal nem szolgálnak. Benedek tanúk állításától is eltekintett, mert az elhangzott vallomások ellentmondásban voltak egymással. A súlyosabb kijelentések pedig csak négy-szemközt hangzottak el, melyeket ő már megcáfolt, és tanúk sem tudták igazolni. Ezt követően megemlítette, hogy „valamennyi érdekelt úr ellen magatartásaik miatt hivatalos vizsgálat van folyamatban.” Komáromy László tb. főszolgabíró vallomása pedig arról győzte meg őt, hogy ha nem lett volna a „zsidó gettó ügy, akkor is más alapon eljárak volna és elkövettek volna mindent olyan irányba, hogy engem Kiskőrösről eltávolítsanak”.

Benedek János a hivatalos vizsgálat végén felhatalmazást kért a vármegyétől rágal-mazás miatti eljárás indítására a feljelentők ellen.⁹¹

Dr. Paál István 1944. augusztus 7-én kelt, felmentő értékeléssel zárult jelentése végigfutotta a maga hivatali útját, és minden szinten elfogadásra talált.⁹² A jegyzőkönyveket olvasva teljesen egyértelmű, hogy dr. Paál segítő szándékkal volt dr. Benedek János iránt. Látszik, hogy a Pest megyei közigazgatás vezetésében még valamennyire jelen lévő német-ellenes személyek igyekeztek megvédeni dr. Benedek Jánost.

Velich István internálása

Az internálás okairól és lefolyásáról ismét két forrásból, az alispáni és a főispáni vizsgálati anyagokból szerezhetünk információkat. Ebben az esetben is a főispáni a gazdagabb anyag, mely nemcsak az internálás okait, jogi alapjait, hanem még a tárgyi bizonyítékait is tartalmazza. Benedek az 1939. évi 8.130. M. E. sz. rendelet 1. §-a alapján rendelte el Velich internálását,⁹³ melynek indoklásában felsorolta Velich visszaélési ügyeit – Shell- és rézgálic-ügyek –, illetve engedély nélküli gépkocsihasznaátát. A visszaélési és kihágási ügyek mellett Benedek főszolgabíró érezhetően súlyosbító körülményként értékelte Velichnek „a hatóság tekintélyét aláásó és a társadalom rendjét megbontó viselkedését”. Részletesen taglalta a főszolgabíró eltávolítására tett kijelentéseit és annak társadalmi következményeit, főleg mivel „mint vezető állásban lévő egyén kijelentéseinek sokan hittek, aminek folytán a hatóság tekintélye egészen megingott”. Mindezek felül Velich

⁹¹ MNL PML IV. 408-b. Dr. Benedek János pótlólagos hozzászólása az elhangzott tanúvallomásokhoz.

⁹² Uo. Dr. Paál István főszolgabíró jelentése az alispánnak, dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró elleni panasz kivizsgálása tárgyában. 1944. augusztus 7.

⁹³ A m. kir. minisztérium 1939. évi 8.130. M. E. számú rendelete, a kitiltásról és a rendőrhatalom felügyelet vagy őrizet alá helyezéséről. (Magyarországi Rendeletk Tára 1867–1945. [1939. év] https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=1416&layout=s. A letöltés ideje: 2019. június 15.)

a főszolgabíró ellen adatokat is gyűjtött és azokat fel is használta, amikor a főszolgabíró ellen feljelentést is tett. Benedek az összes összegyűlt bizonyíték másolatát csatolta az internálási iratokhoz, és azt – 1944. augusztus 21-i dátummal és szóbeli rendelkezést kérve – a főispánnak felterjesztette. Velich Istvánt 1944. augusztus 19-én éjjel felkísérték a helyi csendőrök a budapesti M. kir. Rendőr-főkapitányság Fogház- és tolonc-ügyosztályához.⁹⁴

Sághy István alispán 1944. augusztus 29-én megszüntette Velich István internálását, aki így alig tíz napot töltött tehát „elinternálva”.⁹⁵

Meglehetősen érdekes ugyanakkor Mérey László főispán szerepe és viselkedése az ügy folyamán. Benedek visszaemlékezése és a hivatalos vizsgálati anyagok alapján egyértelműnek látszik, hogy végig támogatta Benedek János főszolgabíró KABSZ elleni küzdelmét, és Velich István internálását is helybenhagyta. Mérey főispánnak azonban fennmaradt egy levele, melyet szeptember 7-én, az idősebb Velich Istvánnak⁹⁶ írt:

„Fia internálási ügyét sikerült úgy elintézni, hogy azóta valószínűleg szabadlábban van. Sajnálattal kell közölnöm, hogy fia a belügyminiszter úrhoz, a járás főszolgabírójára ellen még június hóban feljelentést tett, mely feljelentés a kivizsgálás szerint teljesen alaptalan panaszokat tartalmaz, sőt a járás főszolgabírójára felettes hatóságtól felhatalmazást kért, hogy Velich István ellen hatóság előtti rágalmozás miatt a szükséges lépéseket megtegye. Felkérem, figyelmeztesse fiát, hogy ha hatóságoknál alaptalanul vádaskodik, s a mai rendkívüli időkből nem viselkedik békés polgárokhoz hasonlóan, úgy a jövőben nem lesz módomban védelmemben részesíteni.”⁹⁷

A levél tartalmából és a fentebb kibontott ügyek ismeretéből kiindulva nagyon úgy néz ki, hogy a főispán egyszerre védelmezte az ügy mindkét főszereplőjét. Benedeket azért, hogy a szélsőjobb ne terjeszthesse ki befolyását a közigazgatásra még jobban, Velichnek meg egyszerűen túl befolyásos kapcsolatai voltak ahhoz, hogy hosszú időre kivonják a közéletből. Így csak egy kis figyelmeztetést kaphatott. A Velich apjának szánt levelet ugyanis nem közvetlenül neki küldette el, hanem dr. Gesztelyi Nagy Lászlónak, a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselőjének.⁹⁸

Az ügyben bekövetkező újabb fejlemények miatt azonban a főispánnak hamarosan választania kellett. Hivatali beosztottját védi-e meg, vagy az „eszére” hallgat és enged a politika nyomásának.

⁹⁴ MNL PML 401-b. 3420/1944. Velich István letartóztatása és internálása. 1944.

⁹⁵ MNL PML IV. 408-b. 50139/1944. Velich István kiskőrösi lakos rendőrhatalósági őrizet alá helyezése. 1944. augusztus 29.

⁹⁶ Id. Velich István (Kocsóc [Szlovákia]. 1870. július 30. – Pápa, 1960. augusztus 9.), kertész, gyümölcsstermesztő.

⁹⁷ MNL PML IV. 401-b. 3930/1944. Mérey László főispán levele id. Velich Istvánhoz. 1944. szeptember 7.

⁹⁸ Uo. Gesztelyi a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara főigazgatója lévén a főnöke volt Velichnek – sőt mindkét Velichnek –, de a szakmai kapcsolaton kívül a politikai kapcsolat is szoros lehetett közöttük, főleg az ifjabb Velichkel. Lásd 113. j.

A második feljelentés

A Kiskőrösi járás szélsőjobbos mozgalmi és szimpatizánsai, nem okulva vezetőik internálásából, 1944. szeptember 15-én újabb tételes feljelentést intéztek a Belügyminisztériumhoz dr. Benedek János főszolgabíró ellen.⁹⁹ A feljelentés szerzője ezúttal homályban marad, mivel annak szövegét Sótónyi Gábor miniszteri tanácsos¹⁰⁰ áttemelte az eredeti feljelentésből, az pedig egyelőre nem került elő. A főszolgabíró elleni kifogások 18 pontban szinte szóról szóra megismétlik az 1944. június 4-i feljelentést, kiegészítve a továbbiakkal:

- Kiskőrös legrokonszenvesebb emberét, aki a községi bombakárosultak és a legszegényebb lakosság jótévedője, hamis indoklással internáltatta;
- a főszolgabíró egyéni hiúságból egy köztisztviselőben álló háromgyermekes családapát internáltatott, ami nagy felháborodást keltett.

A két internált természetesen Velich István és Dolesch Gyula lehet csak. Ezt követően felsorolja azokat, akik bővebb felvilágosítással szolgálhatnak az egyes vádpontokkal kapcsolatban. Az említett személyek között ott van Velich István, dr. Gyimes Károly, Kovács Gyula és Zoltán János újságíró (*Délpest megye*). Hiányzik azonban Székely János és Dolesch Gyula,¹⁰¹ akik korábban nagyon aktívak voltak a Benedek elleni szervezkedésben.

Ez a feljelentés azonban már a főispánnál elakadt, mivel Mérey szeptember 27-i válaszelevelében jelezte, hogy a vádpontok ugyanazok, amelyekre egyszer már lefolytattak egy vizsgálatot, és amelyekről már 1944. szeptember 9-én jelentette a Belügyminisztérium felé, hogy „azok minden alapot nélkülöznek”.¹⁰² Benedeknek azon kijelentéseit, miszerint például „fene tudja mi lesz, én nem akarok lógni”, vagy „ha az oroszok jönnek, reá, mint főszolgabíróra akkor is szükség lesz” egyszerűen nem tartotta vádaknak, sőt úgy vélte, hogy egy orosz megszállás esetén sokkal jobb, ha Benedek marad ott a főszolgabíró. Ugyanakkor a vádakra felvilágosítással szolgáló személyek között ott van Velich István, „aki eddig is áskálódott a főszolgabíró ellen és nemcsak ezért, de más bűncselekmények miatt is internálva volt”. A feljelentésben megnevezett további személyeket pedig csak még inkább Benedek ellen hergelnék egy hosszadalmas kivizsgálással, ami „a mai rendkívüli helyzetben nem kívánatos, már csak azért sem, mert egyrészt nyilvánvalóan bosszúról van szó, másrészt jelenleg nem kívánatos a zavarkeltés, hanem inkább a közhangulat megnyugtatója”.¹⁰³

A Belügyminisztériumból, október 3-án érkezett válasz Mérey főispánnak, melynek alapján az iratokat a főispán továbbította Sággy alispánhoz azzal, hogy „a főszolgabíró kérésére Alispán Úr adja meg a felhatalmazást”.¹⁰⁴ Vagyis Benedek rágalmozás miatt köz-

⁹⁹ MNL PML IV. 401-b. 3806/1944. Magyar királyi Belügyminiszter, Dr. Benedek János kiskőrösi főszolgabíró elleni panasz. 1944. szeptember 15.

¹⁰⁰ Dr. Sótónyi Gábor, miniszteri tanácsos, a Belügyminisztérium III. Vármegyei és községi osztályának vezetője. *Magyarország tisztí cím- és névtára* 51 (1944) 48.

¹⁰¹ Meglehet, hogy Méreynek Imrédyhez intézett levele megtette a hatását.

¹⁰² MNL PML IV. 401-a 3806/1944. Mérey László főispán válaszelevele a belügyminiszternek, dr. Benedek János kiskőrösi járási főszolgabíró elleni ismételt panasz tárgyában. 1944. szeptember 27.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ MNL PML IV 401-b. 3930/1944. Dr. Benedek János járási főszolgabíró elleni panasz. 1944. október 11.

igazgatási eljárást indíthatott Velich István ellen, amit még a Paál-féle vizsgálat végén kezdeményezett.

A főispán levele az alispánhoz azonban már túl későn érkezett, dátuma: 1944. október 11. Négy nappal később megtörtént a nyilas hatalomátvétel, így szó sem lehetett KABSZ-tisztviselő elleni rágalmozási eljárás megindításáról.¹⁰⁵ A gyorsan közeledő front pedig hamar elérte az ország közepét, pontot téve ezzel a Benedek kontra Dolesch–Velich, kicsit nagyobb méreteken gondolkodva pedig a Horthy-rendszer kontra MMP–KABSZ–németek összecsapásra.

Összegzés

Mint azt korábban már láthattuk, Benedek János főszolgabíróban is felmerült a kérdés, hogy vajon volt-e együttműködés Dolesch Gyula és Velich István között.¹⁰⁶ A fentiek alapján úgy vélem, hogy a helyi szélsőjobb vezetői, ha nem is közösen tervezték ki a Benedek elleni támadást – bár mint láttuk, Benedek erre gyanakodott –, de azt valamilyen szinten egymással egyeztetve hajthatták végre. Az együttműködés ugyanakkor nem lehetett túl jól szervezett, mivel feljelentéseiket nem hangolták össze. Dolesch csak az MMP-nél tett bejelentést – de azt is csak akkor, amikor megtudta, hogy internálási eljárás van ellene folyamatban –, míg Velich egyenesen a belügyminiszterhez fordult. Dolesch Gyula nemcsak Benedek János főszolgabíró ellen fejtette ki tevékenységét, hanem legalább két, de inkább három községi jegyző ellen is. Velich azonban csak és kizárólag Benedeket akarta eltávolítani a járásból. Az sem zárható ki, hogy Dolesch Gyula¹⁰⁷ és Velich István¹⁰⁸ egymás riválisai voltak a járásban, és csak annyiban működtek együtt, amennyiben érdekeik pillanatnyilag megkívánták azt.

A két ügyet vizsgálva feltűnő különbség még, hogy Benedek csak Velich István ellen kérte a rágalmozási eljárás megindításának engedélyezését feletteseitől, pedig Dolesch Gyula vallotta be, hogy szándékosan törekedett Benedekék eltávolítására a járásból, ráadásul az okok, amelyekre hivatkozva ezt el kívánta érni, ugyanazok voltak, mint Velichnél. Benedek azonban Velichet tarthatta a fajsúlyosabb fenyegetésnek, valószínűleg azért, mert nagyobb támogatottsággal bírt a járás lakossága körében. A KABSZ-feljelentések vizsgálatának tanúvallomásaiból és a Belügyminisztérium által, a második feljelentésben megadott igazoló tanúk névsorából látható, hogy meglehetősen széles körű beágyazottsága – orvosok, ügyvédek, közigazgatási és gazdasági szakemberek stb. – volt

¹⁰⁵ Az megint más kérdés, hogy vajon hogyan folyt volna le ez az eljárás, mivel a KABSZ szeptember 17-től a Waffen-SS részét képezte. Rozsnyói Ágnes: 1944. október 15. (A Szálasi-puccs történetéhez). *Századok* (1959) 389.

¹⁰⁶ Lásd 47. j.

¹⁰⁷ A háború végén az USA-ba emigrált. Távollétében a Kecskeméti Népbíróság 1 év börtönre ítélte. Lásd BFL VII. 5-e 5980/1950. Dolesch Gyula népellenes büntette.

¹⁰⁸ További sorsa egyelőre ismeretlen. Benedek János visszaemlékezése szerint soha nem tért vissza Kiskőrösre. MNL PML XXXIII. 5. Krónikák levéltári gyűjteménye. *Egy porszem a nagy viharban*. [Kézirat.] IV. 122.

a mozgalomnak a járásban. Ugyanakkor a Dolesch-féle MMP kiskőrösi járási szervezete gyakorlatilag csak a „vezetőséget”, néhány gazdálkodót és egy-két szimpatizánst mutatott fel. Dolesch Gyula sikertelenségében – jóllehet már az 1930-as évek közepétől szervezte a helyi szélsőjobboldali mozgalmakat¹⁰⁹ – valószínűleg komoly szerepe lehetett összeférhetetlen természetének is.¹¹⁰

Benedek helyettesének, dr. Komáromy László tb. főszolgabírónak a magatartása is mégér néhány gondolatot. A tiszteletbeli főszolgabíró egyszer sem tájékoztatta főnökét a tudomására jutott szervezkedésről, jóllehet legalább három alkalommal beszéltek neki erről a járásban komoly súllyal bíró személyek. Ez nyilván Benedekben is gyanút ébresztett, ezért kétszer is kihallgatta beosztottját ebben a kérdésben. Komáromy mindkét alkalommal azzal védekezett, hogy azért nem tulajdonított ezeknek a beszélgetéseknek különösebb jelentőséget, mivel az elhangzott vádak nem tartotta komolynak, illetve nem ismerte azoknak a személyeknek a tevékenységét és befolyását sem, akik az áthelyezést közvetlenül szorgalmazták. Benedek visszaemlékezéséből és a kihallgatási jegyzőkönyvekből ugyanakkor kiderül, hogy Komáromy jóban volt Velichhel és annak köreivel, vagyis tisztában kellett lennie azok társadalmi súlyával és befolyásával is.¹¹¹

Meglehetősen szokatlan egy tb. főszolgabírótól – aki a járás vezetőjének helyettese, így gyakorlatilag mindennel tisztában kell lennie, ami reá és a főnökére bízott községek életében történik –, hogy ne lásson, ne halljon és ne gondoljon semmit a körülötte történő eseményekről.¹¹² Hacsak nem kapott Velichéktől egy jól hangzó ajánlatot a következő kiskőrösi járási főszolgabíró személyére nézve, Benedek eltávolítása esetén.

Felvetődik még a nagypolitika szerepe az ügyben. Láthattuk, hogy mindkét internált személy esetében gyorsan intézkedett a felső párt/mozgalomvezetés, és alig egy-két hét alatt szabadlábra helyezték őket.¹¹³ Történt ez annak ellenére, hogy Imrédy 1944. augusztus 7-ével kikerült a hazai politikai közéletből, még az általa létrehozott és vezetett MMP és KABSZ szervezetéből is, illetve pártja ki is lépett a Sztójay-kormányból. Sőt! Az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követő kormányváltás során kinevezett Lakatos Géza miniszterelnök 3080/1944. M. E. számú rendeletével azonnal felfüggesztette minden

¹⁰⁹ MNL PML IV. 401-b. 3060/1944. 13. jegyzőkönyv. Kiss Gyula csendőr főtörzsőrmester tanúvallomása. 1944. július 13.

¹¹⁰ Uo. Ezzel szemben Velich Istvánt kifejezetten kellemes modorú embernek írta Benedek János. Lásd 53. j.

¹¹¹ Ezt látszanak alátámasztani a dörgiczei tanyán elhangzottakkal kapcsolatban felvett vallomások jegyzőkönyvei is, melyekben többször említették, hogy végig Velich és Székely társaságában volt. MNL PML IV. 401-b. 3420/1944. 6. jegyzőkönyv. Székely János és társai kihallgatási jegyzőkönyve, Ughy Lajos, Uhgy Erzsébet és id. Fecske István vallomása.

¹¹² Benedek és Komáromy viszonya nem lehetett éppen felhőtlen. Egy korábbi, Gesztelyi Nagy László MÉP-képviselő tiszteletére rendezett ebédmeghívás alkalmával – melyre Velich meghívta Komáromyt is – alaposan össze is zördült kollégájával, mivel annak aznap kihágási tárgyalásra kellett volna mennie Császártöltésre. Komáromy azonban inkább Velich meghívásának tett eleget és nem tartotta meg a tárgyalást, amivel kb. hatvan ember napját fecsérrelte el. Amikor Benedek ezt számonkérte rajta, Komáromy szemtelenül válaszolt, Benedek pedig a jelen lévő „nyilasok” miatt nem bolygatta tovább a dolgot. MNL PML XXXIII. 5. Krónikák levéltári gyűjteménye. *Egy porszem a nagy viharban*. [Kézirat.] IV. 73.

¹¹³ Az MMP jó kapcsolatai kiterjedtek mind az államigazgatás, mind a katonai felső vezetés köreire. Sipos Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Bp., 1970. 230–232.

politikai párt működését, így a szélsőjobb mozgalmi ismét illegalitásba kényszerültek.¹¹⁴ A belügyminiszter pedig a KABSZ mozgásterét igyekezett szűkíteni 12378/1944. sz. szigorúan bizalmas rendeletével.¹¹⁵ Mindezen intézkedéseket követően került sor a Benedek János elleni második feljelentésre, ami kiválóan mutatja, hogy az elvileg illegalitásba kényszerült magyar szélsőjobboldal befolyása – német segítséggel – milyen messzire elért.¹¹⁶ Mérey László főispán az új belügyminiszternek, Bonczos Miklósnak¹¹⁷ írt levelében jól ábrázolja a közállapotokat: „Pest megye nyugalmát és rendjét csak úgy tudtam megvédeni, hogy több internált fogva tartása érdekében magasabb befolyásokkal kellett szembe szállnom.” Azonban a KABSZ újabb próbálkozását látva, ismét védelmébe vette Benedeket, mivel szüksége volt az olyan emberekre, mint Benedek vagy Paál, hogy a közigazgatás ne csússzon át végleg a szélsőjobb – és rajtuk keresztül a németek – kezébe.¹¹⁸

A Dolesch- és Velich-ügyek hivatalos vizsgálati anyagainak ismeretében, a dr. Benedek János visszaemlékezésében leírt történet a két ügy összevonásának tűnik. Az események menetének bemutatása, több fontos szereplő és esemény kihagyása – a KABSZ-feljelentés, Póczy Mária, dr. Komáromy László, Székely János, valamint a második feljelentés és a rágalmozási eljárás megindításának engedélyezése – mind arra utalnak, hogy Velich István esetének erősen lerövidített, és Benedek érdekeinek megfelelően kiemelt adatainak bemutatása alatt, tulajdonképpen Dolesch Gyula esetének lefolyását ismerhettük meg. Ennek oka nagy valószínűséggel az lehetett, hogy Benedek János az 1970-es évek végén megírt visszaemlékezésében nem igazán akarta a nyilvánosság elé tárni a KABSZ-feljelentés nyomán lezajlott vizsgálat anyagait, mivel neki abban bizonyítania kellett rendszerhűségét, illetve a zsidótörvények maradéktalan betartását.

A visszaemlékezés és a hivatalos iratok egybevetésével úgy vélem, kijelenthető, hogy dr. Benedek János főszolgabíró igyekezett segíteni a gettóba kényszerített zsidóságnak, és nem volt németbarát. A Benedek elleni vallomások alapján eléggé egyértelmű, hogy a főszolgabíró nem tett lakatot a szájára, és valóban elhangzottak, illetve megtörténtek részéről a Dolesch Gyula és a KABSZ által inkriminált kijelentések és tettek.

Ezt látszanak alátámasztani a Kiskőrösi Igazoló Bizottság határozatának indoklása, valamint azok a tanúvallomások is, amelyek Benedek János igazolási ügyében születtek 1945 júniusában: „a lefolyt bizonyítás adatai igazolták, miszerint Dr. Benedek János a

¹¹⁴ Paks: *Magyar Nemzetiszocialisták*, 280.

¹¹⁵ MNL PML IV. 401-a. 259/1944. A magyar kir. Belügyminiszter 12378/1944. sz. szigorúan bizalmas rendelete, a magyar államrendőrségnek és a csendőrségnek a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetséghez való viszonya tárgyában. 1944. augusztus 30.

¹¹⁶ A KABSZ már a német megszállás óta komolyan élvezte a németek támogatását. Winckellmann, a magyarországi SS- és Gestapo-egységek parancsnoka, szeptember 17-én szerződést is kötött Neyjel, melynek alapján a szervezetet beolvastották a Waffen SS-be. Bár Lakatos Géza miniszterelnök október 8-án feloszlatta a szervezetet, annak befolyása mit sem csökkent. Rozsnyói: 1944. október 15., 389., 403.

¹¹⁷ Bonczos Miklós belügyminiszter a Sztójay- és a Lakatos-kormányokban 1944. augusztus 7. – október 12. között.

¹¹⁸ „Védelmet kérek az ehhez hasonló vádaskodások ellen, érdemes tisztviselőim részére.” MNL PML IV. 401-a. 133/1944. Mérey László főispán jelentése a belügyminiszterhez. 1944. május 23. A Nyilaskeresztes Párt jászkarajenői szervezetének levele Endre László államtitkárhoz. 1944. május 4.

zsidókra vonatkozó hátrányos rendeleteket, tőle telhetőleg szabotálta, németellenes kijelentéseket tett, a Sztójay-kormány ideje alatt a kiskőrösi nyilas vezéreket internálta.”¹¹⁹ Különösen fontos ezek között Szabolcs Sándor szabómester vallomása, aki ekkoriban a kiskőrösi zsidó hitközség vezetőségének egyik tagja volt. Elmondása szerint Benedek minden létező módon igyekezett kijátszani a zsidóságot sújtó rendelkezéseket – a KABSZ által kifogásoltakon túl –, engedélyezte a földjeik művelését, utazhattak a fővárosba, az addig „elinternáltakat” igyekezett kiszabadítani, az üzletek bezárása ügyében kiokította őket a helyes eljárásra. A tanúvallomás utolsó bekezdése összegzi legjobban Benedek ténykedését: „Azon kérdésre, hogy Dr. Benedek János helyesebben tette-e, hogy a nyilas korszak alatt főszolgabírótságot vállalt, vagy jobb lett volna-e állásából távoznia, előadom, hogy a zsidóság számára sokkal jobb volt, hogy állásában maradt, mert helyette bizonyára egy olyan főszolgabíró működött volna, aki nagyon sok kárt okozott volna a zsidóságnak, Benedek főszolgabíró úr pedig mindenben enyhített [!] bajainkat és tőle telhetőleg szabotálta a rendeletek végrehajtását.”¹²⁰

Fentiek mellett persze az sem zárható ki, hogy Benedek egy jó túlélési ösztönrel rendelkező opportunistá volt, aki korának jelenében és a nagyon gyorsan közeledő jövőben is meg akarta tartani – paraszti származása miatt a kor viszonyai között nehezen elért – jól fizető és magas társadalmi presztízzsel bíró állását. Ezt pedig az 1944-es vészterhes esztendőben egyszerre két kés élén táncolva kellett kiügyeskednie. Egyrészt a németbarát szélsőjobb kormányzat felé kellett bizonyítania, hogy hű a rendszerhez, ugyanakkor – e rendszer ellenében – igyekezett csökkenteni a zsidóság elleni intézkedések súlyát, mivel látta, hogy a háború hamarosan véget ér, és akkor majd el kell tudni számolnia a tetteivel az új hatalom, a jogfosztott zsidóság és a saját lelkiismerete előtt is. Igen komoly egzisztenciális, illetve a saját személyére és családjára nézve is súlyos biztonsági kérdés volt tehát számára az adott helyzet, amit az is megerősíteni látszik, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel igyekezett eltávolítani Velich Istvánt a járásból.

Benedek János visszaemlékezése természetesen szubjektív, és nyilvánvalóan nem mentes az öngazoló/önmentő szándéktól sem, ugyanakkor rendkívül adatgazdag és informális forrás. Megfelelő forráskritikát alkalmazva úgy vélem, különleges forrása lehet a 20. századi magyar történelem egy eddig kevésbé kutatott vetületének.

¹¹⁹ MNL BKML XVII. 407-a 156/1945. A Kiskőrösi I. sz. Igazoló Bizottság határozatának indoklása, dr. Benedek János főszolgabíró igazolási ügyében. 1945. június 19.

¹²⁰ MNL BKML XVII. 407-a. 156/1945. Szabolcs Sándor tanúvallomása, dr. Benedek János főszolgabíró igazolási ügyében. 1945. június 19.

FORRÁS

KORNIS GYULA: NAPLÓ

Közreadja: DÉVÉNYI ANNA

GYULA KORNIS: DIARY
(Source Publication)

Gyula Kornis, scholar and politician, professor of philosophy and pedagogy, secretary of state in charge of public education by the side of Kunó Klebelsberg, and first vice-president and then president of the House of Representatives, was one of the major figures of the Christian-national-conservative ideology that was a key feature of the Horthy era. The chief merit of his piece of writing, entitled „diary”, but in terms of genre rather a fragmentary memoir, which runs to a mere 35 pages, is the portraits it gives of the key political figures of the period and the author’s personal reflections. Kornis, who analyses the psyché of the politician from a scientific (psycho-historical) perspective, offers a detailed characterisation of prime ministers Gyula Gömbös, Pál Teleki and Miklós Kállay, but also gives reflections on the habitus of Kunó Klebelsberg, Bálint Hóman, Sándor Sztranyavszky, László Bárdossy and Kálmán Kánya. The politician portraits are embedded, as supplementary-explanatory excursus, in descriptions of predominantly foreign political events, which, mostly following in a chronological order, constitute the backbone of the memoir. Kornis did not aim to present his own personal history, only dealing with those details of his career that seemed relevant from a national perspective. Consequently, the most active phase of his political life, that is, the second half of the 1930s, is the center of gravity of his narrative, with a special emphasis on the history of the fall of the Imrédy administration, in which Kornis himself played a leading role, and which also signalled the end of his political career. Alongside the distorted prism caused by a personal nexus, the experience of the war years also left its footprint on the judgements of the work dated to 31 March 1944.

Keywords: Horthy Era, politician portrait, diary, memoir, Gyula Kornis, Gyula Gömbös, Pál Teleki, Miklós Kállay, Béla Imrédy

---

„1927 októberében gr Klebelsberg Kuno meghívott államtitkárnak és politikai téren is teljes bizalmával ajándékozott meg. [...] Már ekkor gondoltam arra, hogy érdemes lenne naponkint a vele való beszélgetéseket kortörténeti megörökítés céljából naplószerűen leírni. Sok dolgom, esti fáradtságom mindig halasztotta velem a naplóba kezdést. Semmi sem lett belőle, bár ezt a könyvet akkor ebből a célból vásároltam meg. [...] Közben képviselő, a képviselőház alelnöke, majd elnöke lettem. Az eseményeket közvetlen valójában volt alkalmam látni. Előbb Bethlen István, majd Gömbös Gyula, noha sokszor bíráltam

---

Dévényi Anna, PhD. A forrásközlés a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja (Bolyai+ Ösztöndíj) támogatásával készült.

ténykedésüket, megajándékoztak benső bizalmukkal. [...] Kánya Kálmán is sokszor beavatott több ügybe.”

Kornis Gyula itt közreadott, *Napló* címmel ellátott írásának kezdő sorai sokat ígérnek a Horthy-korszak iránt érdeklődők számára. A kéziratot a Magyar Tudományos Akadémia (= MTA) – melynek Kornis tagja, s rövid ideig elnöke is volt – Kézirattára őrizte meg.¹ A precíz tudós talán még 1927-ben írta fel az említett könyv kezdő lapjára a műfajt is jelölő címet, tény azonban, hogy a „naplóban” található egyetlen bejegyzés jóval későbbi, 1944. március 31-i keltezésű, műfaját tekintve pedig leginkább emlékirat-töredéknek tekinthető. Terjedelme rövid, mindössze 35, kézzel írt füzetlap, amit valószínűleg egyszerre vetett papírra. A felcsigázó kezdő sorok ellenére Kornis – szándékosan – nem lett a vezető politikusok krónikása (ahogy ő fogalmaz: „puszta szóreflexe”). Mégis több szempontból is fontos forrásnak tekinthetjük a kéziratot töredéket.

Az emlékirat egyik legfőbb értékét a korszak meghatározó politikusainak jellemrajzai, illetve a szerző szubjektív viszonyulásai (pl. Hómanhoz vagy Horthyhoz fűződő viszonya), vagyis személyes reflexiói, az egyéni interpretáció hangsúlyai adják. A szövegben előforduló – arányaiban legalábbis – feltűnően sok politikusportré nem tekinthető véletlennek. Kornis szerteágazó tudományos érdeklődésének egyik fő tengelye a pszichológia volt, ezen belül is kitüntetett szerep jutott a „politikacsinálás” emberi, lelki mozgatórugóinak. A témát *Az államférfi*² című, 1933-ban megjelent, a történeti és a politikai pszichológia tárgykörébe illeszkedő, kétkötetes művében járta körül. Ebben a politikus lelkialkatát, ideáltípusát és a valóságban megjelenő tipikus jellemvonásokat vonultatja fel, kategorizálja, rendszerezi.³ Kornis nagy jelentőséget tulajdonított az „igazi” államférfiak történelemformáló szerepének.⁴ Az erre alkalmas politikus legfontosabb tulajdonságának a hivatástudatot nevezte meg, melyből szerinte már automatikusan következik a többi szükséges jellemvonás kifejlődése: a kiforrott politikai világnézet, az emberfeletti munkabírási, a szuggesztív erő, az erős, mindent legyűrő akarat, a felelősségtudat, a józan ítélőképesség, az intuíció, a tárgyi tudás.⁵ Ezt a magyar politikusok közül – legalább részben – Gömbösben láthatta megvalósulni. Bár számos kritikát is megfogalmazott

¹ Magyar Tudományos Akadémia. Könyvtár és Információs Központ. Kézirattár. Kornis Gyula naplója. (= MTA KIK KT) Ms 4287/104.

² Kornis Gyula: *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata*. I–II. Bp., 1933. Somos Róbert érdekes felvetése szerint a mű, illetve a kutatás Kornis saját politikai karrierjére, politikusi működésére való tudományos felkészülésének terméke. Somos Róbert: *Kornis Gyula, a filozófus és politikus*. Bp., 2019. 212. Valóban, a kötetben Kornis önálló fejezetet szentelt a „Tudósok a politikában” témának. [II. kötet 130–144.]

³ E művében szándékosan nem vizsgált kortárs magyar politikusokat, inkább a történelem által már igazolt, nagy formátumú államférfiakra koncentrált. A jelenből csak néhány nemzetközileg is számottevő, erős hatású személyiséget emel ki.

⁴ Világosan kirajzolódó álláspontja szerint az első világháborút követő történelmi szituációban – amit világvizonylatban is válságként értelmez – a nyílt vagy burkolt diktatúra jelenthetett előrelépést, feltéve, hogy akad alkalmas vezető annak megvalósítására. Nagy elismeréssel írt például Mussolini, Kemal Atatürk és Piłsudski teljesítményéről. Kornis: *Az államférfi*, I. 15., 19–20.

⁵ Kornis: *Az államférfi*, I. 25–27. Tényleges politikusi működése során azonban Kornist már az alkotmányvédők között találjuk. Mint a korszak képviselőházi elnökeinek többsége, ő is a parlamentáris rend és az alkotmány végső őreként értelmezte hivatali szerepét. A napló tanúsága szerint ellenezte Imrédy diktatórikus törekvéseit, a parlamentarizmusnak legalább a látszatát igyekezett fenntartani.

politikájával kapcsolatban, érezhető, hogy személyes vonzerejének bűvkörébe került.⁶ Gömbös mellett részletesebben ecseteli még Teleki Pál, valamint Kállay Miklós habitusát, de Klebelsberg Kunó, Hóman Bálint, Sztranyavszky Sándor, Bárdossy László és Kánya Kálmán személye kapcsán is megfogalmazza meglátásait. A szóba kerülő magyar politikusoknak pár szóban, érzékletesen festi meg jellemrajzát, de nem törekszik tudományos igényű pszichológiai elemzésre, nem keresi bennük az 1933-ban felállított politikuskategóriák megfelelőit. Ítéletalkotásaiban inkább a háborús évek tapasztalata és a személyes nexusból eredő – óhatatlan – prizmatörés ötvöződik.

A politikusportrék a memoár gerincét adó, jobbára kronologikus rendben tárgyalt események elbeszélésébe ágyazódnak, mint azokat magyarázó-kiegészítő exkurzusok. Az érezhetően nem szerkesztett szövegben az események közötti szelekció leginkább Kornis személyes érintettségén, illetve jelentőségtulajdonításán alapszik. Elsősorban a fontosabb külpolitikai történéseket tartotta megörökítésre érdemesnek. A memoárban számos – igaz, nem túl részletes – eseményleírás található, például Darányi és Hitler tárgyalásairól, Lengyelország német megtámadásáról, a Szovjetunió elleni hadba lépésről, a Jugoszlávia elleni magyar akcióról stb.⁷ Szűkebb szakterületéről, a kultúr- és az oktatáspolitikáról Kornis egyáltalán nem tesz említést. Sokatmondó, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkáraként – saját szavai szerint – nem tekintette magát a politikai élet irányítójának. Ezt a szerepet a kormánytagoknak és a befolyásosabb parlamenti képviselőknek tartotta fent, amit személyes életpályája, karrierépítése is igazolni látszik. A belpolitikát tekintve – érthető módon – elsősorban azokról az eseményekről írt, amelyeket a képviselőház elnökeként maga is tevőlegesen alakított, így emlékei hozzájárulhatnak ezek pontos, utólagos rekonstrukciójához. Ezek az Imrédy által a parlament elé terjeszteni kívánt felhatalmazási törvény és a miniszterelnök parlamenti leszavazása, valamint a politikus zsidó felmenőinek kinyomozásával és lemondatásával kapcsolatos történetek,⁸ amikhez Kornis politikusi pályafutásának „csúcsa” és bukása is kapcsolódik. Mint a diktatúra felé utat kereső miniszterelnök politikájával szemben fellépő, akkori magas közjogi méltóságát is „feláldozó” egykori politikus, erkölcsi alapot érezhetett arra, hogy bírálatot fogalmazzon meg számos kormánytaggal és kormányfővel szemben is. Elképzelhető, hogy a „napló” 1944. márciusi keletkezésében – mint motiváció – közrejátszott Imrédy újbóli kormányfői kinevezésének lehetősége is.⁹

⁶ Lásd Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom*. Pécs, 2018. 22–23., 509., 574–575. Vonyó József Gömbös pályafutását rendkívül komplex módon mutatja be, nem mellőzve a pszichológia eszköztárát sem személyiségének megfestéséhez. A kötetből kirajzolódó politikuskalkat sok tekintetben igen közel áll Kornis 1933-ban megfogalmazott ideájához, jóllehet gyakorlati tevékenységét Kornis később határozottan bírálta. Az 1944-ben keletkezett szöveg már a diktatúrákból való kiábrándultságot, sőt ellenszenvet tükröz.

⁷ Egy-egy releváns kérdésfelvetés kapcsán izgalmas vállalkozás lehet ezek összevetése más memoárok (így Ulllein-Reviczky Antal, Horthy Miklós, Kállay Miklós, Barcza György, Szegedy-Maszák Aladár és mások) interpretációival. A korszakról közreadott nagyszámú visszaemlékezés számbavétele helyett csak néhány jelentősebb sorozat: *Extra Hungariam*, *Tények és Tanúk*, *Sisak és cylinder*, *Korok és Dokumentumok*.

⁸ Imrédy politikai pályafutásáról lásd Sipos Péter: *Imrédy Béla*. Szeged, 2001. (Élet-Kép.)

⁹ A tartalmi hangsúlyok Kornis, 1945-ben lezajlott igazoló eljárásában védekezésül használt érvrendszeréhez illeszkednek (lásd Kornis fellebbezése MTA KIK KT Ms 4285/60). Ez, illetve a „napló” narratívája felveti a kérdést: vajon nem egy visszadatált, apologetikus célzatú szöveggel van dolgunk? Véleményem

Az 1944. március 31-re datált visszaemlékezést egy nappal korábbi, 1944. március 30-án kelt ötoldalas feljegyzés egészíti ki, melyben Kornis Szombathelyi Ferenc – az előző esti közös vacsorán elhangzott – beszámolóját rögzíti a március 18-i klessheimi eseményekről. A mindössze pár nappal a történetek után készített jegyzet fontos adalékul szolgál Horthy és Szombathelyi később¹⁰ papírra vetett visszaemlékezéseihez is.¹¹

Kornis saját, személyes történetének bemutatására nem törekedett, életútjából csak az országos politika alakulása szempontjából is releváns részleteket közöl. Talán önmagára is alkalmazta a tanulságot, melyet a tetemes mennyiségű politikusi emlékirat tudományos feldolgozása során szűrt le: „A memoire, mint utólagos önreflexió s önmegítélés, természetesen igen szubjektív műfaj. A memoireok nagyszerű pszichológiai képeskönyvek, nemcsak a valóság, de a látszat lelki mivolta szempontjából is. Az emberi nagyság és kicsinyesség tarka bizonyítékai: documents humains. Íróik sokszor nagyobbak maradtak volna, ha lelküket nem vetkőzik le.”¹²

A szöveg értő olvasásához, Kornis motivációinak és ítéleteinek megértéséhez, elengedhetetlen a szerző pályafutásának, a történelmi események és a személyes életút metszéspontjainak legalább vázlatos ismerete.

A rendkívül aktív közéleti szerepet vállaló piarista szerzetes, tudós, politikus karrierje figyelemre méltó. 1885-ben született Vácott, Kremer Gyula néven, német származású családban.¹³ Orvos édesapját nagyon korán, kilencéves korában elvesztette, ettől kezdve édesanyja egyedül nevelte három gyermekét. Tanulmányait Vácott kezdte, majd a kecskeméti piarista gimnáziumban folytatta. Mindössze 15 éves volt, amikor belépett a piarista rendbe, 1908-ban pappá szentelték. 1907-ben szerzett latin–magyar szakos tanári diplomát a budapesti egyetemen, de Oxfordban és Lipcsében is volt vendéghallgató. 1907 és 1914 között a rend budapesti főgimnáziumában tanított, ekkor habilitált a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen *A szellemtudomány logikája* című értekezésével.¹⁴ Kinevezést azonban nem itt, hanem az újonnan szerveződő pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen kapott, egyetemi magántanárként mindjárt a Filozófiai Intézet igazgatója lett. Pályája viharos gyorsasággal ívelt felfelé. 1916-ban már rendes tanár és az MTA levelező tagja volt. Pozsonyban sokat fáradozott a bölcsészkar megszervezésén, aminek 1918-ban

---

szerint az írás inkább tükrözi a magyar politikai életnek azt a valóságát, amivel Kornis 1938-tól fokozatosan szembesült, s amivel egyre kevésbé tudott azonosulni. A német megszállás ennek a folyamatnak olyan „csúcspontja”, mely a számvetés kényszerét érthetővé teszi a megelőző kor aktív és önmagát felelősnek érző közéleti szereplője esetében.

¹⁰ Szombathelyi Ferenc 1945 júniusában szerkesztette meg visszaemlékezéseit *Szombathelyi Ferenc vezérezre-des, a Honvéd Vezérkar volt főnökének védőirata* címmel. Lásd *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Bp., 1990. (Sisak és cilinder.) Horthy – saját bevallása szerint – 1944 októberétől, elfogatásától kezdve dolgozott visszaemlékezésein egészen annak 1953-as első megjelenéséig. Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Bp., 1990. (Extra Hungariam.)

¹¹ A dátumok alapján az is elképzelhető, hogy ez a beszélgetés – vagy annak rögzítése – készítette Kornis saját emlékei megőrkítésére, e történelmi fordulópontként átélt pillanatban. Az aktuális eseményekre (a német megszállás ténye, baloldali pártok feloszlása, a Gestapo működése, letartóztatások stb.) azonban nem reagált, ezekről a visszaemlékezés hallgat.

¹² Kornis Gyula: *Az államférfi*, I. 30.

¹³ Nevét az egész család magyarosította 1906-ban.

¹⁴ Somos: *Kornis Gyula*, 21.

az első dékánja lett.¹⁵ Az egyetemet azonban 1919. szeptember 22-én száműzték a cseh hatóságok Pozsonyból.¹⁶

A pályáját filozófusként kezdő Kornis érdeklődése, saját bevallása szerint, Trianon hatására fordult a filozófiától a pedagógia, az elméleti tudományosságtól a gyakorlati élet felé.¹⁷ 1919 után megjelent programadó művelődéspolitikai írásai jelentős mértékben meghatározták az oktatáspolitikai irányt az 1920-as években, ezen túlmenően legalább olyan mértékben járultak hozzá a „keresztény-nemzeti ideológia” megalapozásához és elterjesztéséhez, mint Szekfű Gyula, Bangha Béla, Szabó Dezső vagy Prohászka Ottokár művei.¹⁸ Kornis egyetemi pályafutása 1920-tól a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen folytatódott, ahol a filozófia és a pedagógia professzora volt, később a bölcsészkar dékánja, 1935–1936-ban pedig az egyetem rektora lett. Emellett közoktatási szakemberként, majd szakpolitikusként is működött. 1927–1931 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (= VKM) közoktatásügyért felelős államtitkára Klebelsberg mellett, 1926–1933 között a VKM tanácsadó, valamint a jogszabályok előkészítésében fontos szerepet játszó szervét, az Országos Közoktatási Tanácsot is vezette.¹⁹ Az államtitkári rangról történő lemondás során – mely időben megelőzte Bethlen, illetve Klebelsberg leköszönését – elképzelhető, hogy már a politikusi ambíciói fűtötték.

1931-től 1939-ig ugyanis a pártpolitikai élet porondján találjuk. Vác képviselőjeként került a képviselőházba a kormánypárt színeiben. Homályos sajtóhírek és társasági pletykák szerint a Károlyi-kormány kultuszminiszteri posztja kapcsán is felmerült a neve.²⁰ 1935-től az országgyűlés alelnöke, 1938-ban pedig elnöki tisztét is betöltötte – igaz, mindössze hat hónapig.²¹ Számos reprezentatív megnyilvánulása mellett komolyabb szerepe házelnöként az Imrédy ellen szervezett parlamenti puccs levezénylésében volt. 1938-ban Kornist is váratlanul érte Imrédy politikai palfordulása. Gömbös Gyula után ő lett a következő miniszterelnök, aki a parlamentáris rendszer lebontására tett kísérletet. Célja a parlament felhatalmazásának megszerzése volt a rendeleti úton való kormányzásra. Ilyen irányú kísérletei nem jártak sikerrel, viszont a kormánypártban szakadást idéztek elő. 1938 novemberében 62 képviselő lépett ki a pártból, egyik vezérük – Zsitvay Tibor és Sztranyavszky Sándor ex-házelnökök mellett – Kornis Gyula akkori házelnök volt. Ezzel, a korszakban példátlan mó-

¹⁵ Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának jegyzőkönyvei. 1918. április 20-i tanácsülés. Pécsi Tudományegyetem. Egyetemi Levéltár (= PTE L) VIII./100.a.

¹⁶ Polyák Petra: Tanérvnyitók az Erzsébet Tudományegyetemen (1914–1950).

¹⁷ Kornis Gyula: *Kultúra és politika*. Bp., 1928. IV. Előszó.

¹⁸ Somos Róbert: Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. *Valóság* 46 (2003) 2. sz. 63–78.

¹⁹ A testület munkájáról lásd Csibi Norbert – Dévényi Anna: Egy miniszteri tanácsadó testület műhelytitkai. Az Országos Közoktatási Tanács jegyzőkönyveinek forrásértéke 1872–1945. In: *Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. Slachta Krisztina – Bánkúti Gábor – Vonyó József. Pécs, 2016. 145–180.

²⁰ Károlyi állítólag őt akarta felkérni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére, csak éppen összekeverte a tárcát végül is elfoglaló Karafiáth Jenővel... Püski Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)*. Pécs–Bp., 2016. (Sziluettt korszertű történelmi életrajzok) 72.; Somos: *Kornis Gyula*, 209.

²¹ Képviselőházi elnöki működéséről lásd Dévényi Anna: A parlament és elnökei a Horthy-korszakban. In: *Képviselőházi arcképcsarnok*. Szerk. Pelyach István. Bp., 2020. (Nemzet Főtere Kézikönyvek) 170–172., 191.

don, a kormánypárt elveszítette parlamenti többségét.²² A helyzetet kihasználva a disszidens csoport puccsot szervezett a kormányfő ellen, és november 23-án, egy ügyrendi kérdésben a Ház leszavazta a miniszterelnököt, ami egy parlamentáris rendszerben a bukással egyenlő. A törvényhozó hatalom háttérbe szorulását is szemlélteti, hogy ez mégsem történt meg. Horthy támogatásának köszönhetően a kormányfő a parlamenttel szemben is meg tudta őrizni pozícióját.²³ A kormányzó döntésében, a külpolitikai megfontolásokon túl, valószínűleg szerepet játszott az is, hogy két nagy súlyú véleményformáló, Teleki Pál és Keresztes Fischer Ferenc miniszterek – bár Imrédy diktatórikus törekvéseivel szemben álltak –, nem csatlakoztak a disszidensekhez, fontosabbnak tartották a kormánypárt egységének megőrzését. Ez, valamint az új ellenzéki frakción belüli erős heterogenitás, az újból kinevezett Imrédy ellenséges sajtókampánya, a megfelelő vezéregyéniség hiánya és az ellenzéki álláspont bizonytalansága (a sok tekintetben továbbra is kormánypártoló magatartás) mind hozzájárult a disszidensek jelentéktelenné válásához.²⁴

A sikertelen buktatási kísérlet számos politikai karriernek vetett véget, köztük Kornis Gyuláénak is, aki 1938. december 1-én lemondott elnöki tisztségéről.²⁵ Utóda, Imrédy felkérésére, a nemrég leköszönt miniszterelnök, Darányi Kálmán lett. Darányi elnökké választása abból a szempontból is különleges volt, hogy – rendhagyó módon – volt ellenfele. A házelnököket a korszakban többnyire egyhangúan választották meg előzetes egyeztetések és háttéralkuk után, ebben az esetben viszont – 150:89 arányban – megoszlottak a szavazatok Darányi és a disszidensek jelöltje, Kornis között.²⁶

Az 1939. május 28–29-i előrehozott választásokon, az új párt alapításával is kísérletező disszidensekkel együtt, Kornis a képviselőházból is kiszorult. Bár az időközben kinevezett régi-új miniszterelnökkel, akivel korábban jó viszonyt ápolt, igyekezett megegyezésre jutni,

²² Visszaemlékezésében részletesen leírta az eseményeket Zsitvay Tibor (nemzetgyűlési és képviselőházi elnök, igazságügyminiszter) és Lázár Andor igazságügyminiszter. In: *Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai*. Szerk. Sipos Péter. Bp., 1999. (Korok és Dokumentumok) 362–449., Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim*. Bp., 1995. 274–275.

²³ A kormánypárt válságát az első bécsi döntés oldotta meg. Szükségessé vált ugyanis a visszacsatolt területek parlamenti képviseletének biztosítása, melyet a bonyolult előkészítést igénylő választások helyett a kormány javaslatára úgy oldottak meg, hogy „meghívtak” 17 felvidéki képviselőt a parlamentbe, akik a kormánypárt sorait erősítették, ezzel annak többsége helyreállt. Imrédy a felvidéki képviselők bevonulását követően azonnal benyújtotta a honvédelemről szóló törvényjavaslatot, mely többek között lehetővé tette a kormány számára a rendeleti kormányzás bevezetését is háborús veszély esetén. Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*. Bp., 2015. 43–44.; 1939. évi II. tc. a honvédelemről. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyiei%3Fpagenum%3D42>. Legutóbbi megtekintés: 2019. augusztus 20.)

²⁴ Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk. Gergely Jenő. Bp., 1998. 275–276.; *Magyarország 1921–1941*, 362–449.

²⁵ Ezt a kormánypártban maradt képviselők is sürgették, a parlament bejáratában pedig diákok követelték Kornis távozását a „kolostorba Kornissal” rigmust skandalva. *Képviselőházi napló* (1935) XX. [1938. június 21. – 1938. december 5.] 301–303.; Somos: *Kornis Gyula*, 220. Kornis az Imrédy népbíróvási perében tett tanúvallomásaiban maga is említést tesz róla, hogy a miniszterelnök leszavazása utáni napokban „500 emericánás [Foederatio Emericana, Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség – D. A.] jött a parlament elé tüntetni. Elnöki jogomnál fogva a rendőrséget akartam igénybe venni, de az akkori rendőrkapitány nem engedelmeskedett nekem.” *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Szerk. Varga László et al. Bp., 1999. 324.

²⁶ *Képviselőházi napló* (1935) XX. 312. Az elnökválasztás napján, 1938. december 7-én vettek részt első ízben a parlament munkájában a Felvidékről behívott képviselők, akikkel helyreállt a kormánypárti többség.

Teleki nem támogatta, ellenzéki jelöltként pedig nem jutott mandátumhoz és visszavonult a politikától.²⁷ Kifogyhatatlan energiáit újra a tudományos munkára összpontosította.²⁸

Eredményei elismeréséül az MTA már 1927-ben rendes tagjává választotta, 1943–1944-ben az MTA képviselőjében vett részt a felsőház munkájában. A német megszállást követően (1944. május 9.) a Gestapo rövid időre őrizetbe vette, majd ugyanezt tették vele a szovjet megszálló csapatok is. 1945-ben mégis úgy tűnt, Kornisnak (ismét) szerepe lehet az új államrend kialakításában, részt vett a Polgári Demokrata Párt alapításában, és 1945–1946 bizonytalan éveiben az MTA elnöke volt. A lépésről lépésre teret foglaló presztalinizáció éveiben fokozatosan szorult ki a közéletből. 1945-ben még sikerrel fellebbezett az egyetemi Igazoló Bizottság kényszernyugdíjazást elrendelő döntése ellen, de 1948-ban már jobbnak látta, ha „önként” visszavonul. Ugyanekkor mondott le akadémiai tagságáról is. 1951-ben, már súlyos betegen telepítették ki Poroszlóra, innen 1953-ban költözhetett Hajdúszoboszlóra. Belső száműzetésben halt meg 1958-ban.

Az eredetileg naplónak szánt emlékirat-töredék címe (*Napló*) alá egy alcím került: *Bevezetés*, ami arra enged következtetni, hogy Kornis munkáját hosszabb lélegzetűnek szánta, a további fejezetek (vagy naplóbejegyzések) azonban nem készültek el. Ez annál inkább meglepő, mert Kornis – publikációit és irathagyatékát szemlélve – grafomán volt.²⁹ A szöveg nem tisztázott, számos áthúzás és javítás tarkítja, érezhetően „hirtelen felindulásból” született, előzetes szerkesztési megfontolások nélkül. Kissé csapongó, a kronologikus történetmesélést olykor kitérők törik meg, egy-egy elejtett témához később visszatér, teljességre nem törekszik. Kornis személyes feljegyzéseiből – és publikációinak precíz, logikus szerkesztéséből is – kiderül, hogy büszke volt világos, már-már didaktikus stílusára.³⁰ Az utólag, ceruzával tett kiegészítő megjegyzésekből, alá- és áthúzásokból egyértelműen látszik, hogy a szöveggel később még foglalkozott. Konkrét utalás található 1948-as és 1953-as eseményekre, szövegét tehát még jó pár év múltán is „gondozta”, tartalmi kiegészítéseket és stiláris javításokat is eszközölt. Tisztázott vagy kiegészített változat ugyanakkor nem ismert. A memoár szövegét tartalmazó füzetlapokat utólag kitépték, valószínűleg maga a füzet sem maradt fent.

A *Napló* szövegét teljes terjedelmében, az utólagos betoldások jelölésével adom közre (ezeket szögletes zárójelben helyeztem el). A kitéptett füzetlapok szélein helyenként néhány betű elveszett, ezek feltételezett rekonstrukcióit szintén szögletes zárójelben közlöm. A szövegben számos alá- és áthúzás található, részben tollal (amik valószínűleg a szöveg keletkezésével egyidejűek), részben ceruzával (amik minden bizonnyal utólagosak). Ezeket egyrészt nagy számuk és nehéz áttekinthetőségük, másrészt a folyóirat szerkesztési tradíciói miatt nem jelöltem.

²⁷ 1939-ben, közéleti szereplése miatt kilépett a piarista rendből is és a székesfehérvári egyházmegye papjaként folytatta egyházi pályáját. Valójában már 1914 óta rendházon kívül működött, 1917-től szentszéki engedéllyel. Lásd erről Mózessy Gergely: Dr. Kornis Gyula személyére vonatkozó források a püspöki levéltárban. *Vár irodalmi és közéleti folyóirat* 10 (2014) 4–5. sz. 30–43.

²⁸ Kornis életművét, terjedelmét tekintve is tekintélyes tudományos munkásságát és műveit elismerésre méltó alapaossággal mutatja be Somos Róbert. Lásd Somos: *Kornis Gyula*.

²⁹ Lásd Somos Róbert: *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Bp., 2004. 174.

³⁰ Kornis Gyula visszaemlékezése az édesapjára. MTA KIK KT Ms 4285/1.

Bevezetés

1927 októberében gr Klebelsberg Kuno meghívott államtitkárnak és politikai téren is teljes bizalmával ajándékozott meg. Amíg a VKM-ben voltam (1931. febr.-ig), ez a rendkívül mozgalmas elméjű, fejét mindig új terveken törő, széles látókörű, izgalmas szenzírium³¹ úgyszólván naponként óraszámra szívesen lefölte előttem baráti szóban politikai élményeit, az eseményekről szóló felfogását, a minisztertanácsok tárgyalásait, behatóan és éles szemmel jellemezte az akkori politikai élet szereplőit.

Már ekkor gondoltam arra, hogy érdemes lenne naponként a vele való beszélgetéseket kortörténeti megörökítés céljából naplószerűen leírni. Sok dolgom, esti fáradtságom mindig halasztotta velem a naplóba kezdést. Semmi sem lett belőle, bár ezt a könyvet akkor ebből a célból vásároltam meg. Visszatartott az is, hogy ha jómagam nem veszek részt a politikai élet irányításában, mint tettekkkel tényező, akkor legfeljebb az [író]diák szerepére vállalkozhattam, másoknak pusztán szóreflexe leszek.

Közben képviselő, a képviselőház alelnöke, majd elnöke lettem. Az eseményeket közvetlen valójában volt alkalmam látni. Előbb Bethlen István, majd Gömbös Gyula, noha sokszor bírálta ténykedésüket, megajándékoztak benső bizalmukkal. Ha Gömbös Berlinbe, Rómába, Varsóba ment s hazaérkezett, már másnap ebédre hívott és bizalmasan, titkos politikai terveivel együtt, minden tárgyalását elém tárta s utólag megbeszélte. Sajnos, ezt nem jegyeztem fel. Kánya Kálmán is sokszor beavatott több ügybe.³² Fájt pl. neki nagyon, hogy az olasz követtől kellett megtudnia, hogy a Népszövetségben a kis Magyarország tiltakozni fog az olaszokkal szemben érvénybe léptetett szankciók ellen az abesszíniai háborúból kifolyólag.³³ Ekkor Gömböshöz ment felháborodva s le akart mondani, majd végre valahogy megegyezésre jutottak. Kánya azonban akkor már Gömböst veszedelmes kalandornak, tanulatlan politikai-diplomáciai Naturburschnak³⁴ bélyegezte előttem.

Jelentős Kányának 1937-ben elmondott nyilatkozata, ahogyan előttem feltárta az új miniszterelnökkel, az egészen jelentéktelen kép[es]ségű, de mindig úri magatartású Darányi

³¹ Érzékenység, érzékeny, fogékony személyiség [lat.].

³² Kánya Kálmán (1869–1945), a két háború közötti magyar külpolitika egyik legfontosabb szereplője, 1933 és 1938 között külügyminiszter. Autonóm és koncepciózus elképzeléseit nem ritkán miniszterelnökeivel szemben is igyekezett érvényre juttatni. Korszerű életrajzát lásd Tóth Imre: *Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945)*. Pécs – Bp., 2016. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.)

³³ Kánya a Népszövetség mellett működő képviselőt a brit diplomácia által szorgalmazott szankciók támogatására szólította fel, Gömbös azonban – Kánya tudta nélkül – ellenkező utasítást adott a berni követnek. Tóth: *Egy polgári arisztokrata*, 166–167.

³⁴ Naiv, tapasztalatlan [ném.].

Kálmánnal³⁵ 1936 őszén Hitlernél tett látoga[tá]sukat.³⁶ Amikor Kánya az új kormányfőt, Darányit Hitlernek bemutatta, ez a zajongó ember nemsokára kiabálni kezdett, hogy Ausztriát nemsokára bekebelezi, Schuschnigg ellen dühöngött, aki megakadályozza a német egységet.³⁷ Felszólította a két magyar minisztert, hogy csatlakozzék, s a magyarság erejét is vesse bele abba a tervbe, hogy Ausztriát és Csehszlovákiát meg kell szállni. Ha Magyarország csatlakozik, visszakapja Hitlertől az egész elszakított Felvidéket. Pozsonyt is? – kérdezte Kánya. Jawohl, felelte a Führer: Pressburg a magyarok ősi koronázó városa, felében magyar, ilyenfajta német városunk nekünk seregestül van, legyen ez újra a magyaroké, a Csallóközről, amely tiszta magyar, úgy sem lehet elszakítani. Ezt mind olyan fölhevült ordító hangon és gyorsan mondta a Führer, hogy Darányi, aki nem igen értette (rossz német volt), belesápadt és megijedve ült a helyén. Kánya, ahogy nekem előadta, búcsúzásakor újra kérdezte Hitlert, hogy valóban Pozsonyt is visszakapjuk? A válasz újra a meggyőzés biztos hangján hangzott el. Amikor künn voltak, magyarázta meg Kánya Darányinak, voltaképp a Führer haragja kik ellen támadt, s emögött számunkra nagyon kedvező [...]jűtés rejlik.

Amikor 1937 [utólagos ceruzás megjegyzés: *nem 1938? HNJ. Pontosan: 1938. márc. 13.*] márciusában, tehát nem is egy félév multán, Hitler Ausztriába be[vo]nult, Kánya azonnal siffrírozott táviratot küldött Sztójay Döme követünknek Berlinbe, hogy menjen el Ribbentrophoz s tárja fel előtte, hogy a Führer mit mondott neki szórul-szóra ezen és ezen a napon Pozsonyra nézve [utólagos ceruzás megjegyzés: *Darányi K. tanú előtt*]; minthogy pedig a német csapatok bevonultak a Pozsonnyal szemben lévő Pozsonyligetbe, amelyet a csehek 1919. aug. elején, a magyar proletárdiktatúra kikiáltása után, mint 15 km sugarú hídfőt elfoglaltak, most vonuljanak ki a németek és helyükbe magyar csapatok léphessenek. Mi volt Ribbentrop válasza? „A Führer zokon venné, ha a magyarok most ígéretére figyelmeztetni bátorzkodnának!”

Kánya, akinek tudtommal minden fontos eseményről van följegyzése vagy talán naplója, ingerülten beszélt el nekem Imrédyvel való összetűzését is.³⁸ Kánya előadása szerint amikor a Kormányzóval kiment 1938. aug.-ában Németországba, ahol Hitler maga vezette el őket a német flotta megtekintésére [utólagos ceruzás megjegyzés: *s a Prinz Eugen új cirkáló felavatására*] Imrédy miniszterelnök nem akart a németországi utazáshoz csatlakozni. Miért? Mert akkor teljesen angolbarát volt. Kánya nagynehezen rávette, hogy Imrédy is kiutazzon. A miniszterelnök olyan rossz benyomást tett ak[kor] a németekre, hogy előbb jött haza, mint a Kormányzó. Amikor ezt észrevette s hatalmát inogni látta,

³⁵ Darányi Kálmán (1886–1939), a Gömbös-kormány földművelésügyi minisztere, Gömbös betegsége idején a miniszterelnök helyettese, majd annak halála után miniszterelnök. Hivataláról 1938. május 14-én mondott le. 1938. decemberétől Kornist követte a Képviselőház elnöki székében. Pályájáról tudományos igényű, új ismereteket felvonultató munka: Kerepeszki Róbert: *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Pécs – Bp., 2014. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.)

³⁶ A találkozóra 1937. november 19–25. között került sor Berlinben. Kerepeszki: *A „tépelődő gentleman”*, 98–99.

³⁷ Kurt Schuschnigg (1897–1977), Ausztria szövetségi kancellárja, az ország függetlensége érdekében politizált. 1938. március 11-én, egy nappal a németek ausztriai bevonulása előtt, lemondott kancellári tisztségéről, az Anschluss elleni tiltakozásul.

³⁸ Imrédy Béla (1891–1946), 1938 májusától 1939 februárjáig miniszterelnök.

teljesen átcsapott németpártivá.³⁹ An[nyira,] hogy Kányát is, aki fölényesen tárgyalt Ribbentrop[al, s] ez erősen megneheztelt rá, fölálodta. Kánya mondta el felháborodva nekem, hogy egy magyar grófné útján, aki Ribbentropnak jó ismerőse volt, Imrédy üzenetet küldött a német külügyminiszternek, hogy Kányát nemsokára menesztí. De Kánya ezt megtudta, heves szem[re]hánysokat tett Imrédynek alattomoságáért s azonnal le akart mondani. Valahogy még néhány hétre állásában maradt, hogy a komáromi magyartót tárgyalásokat vezesse, illetve a bécsi döntésben részt vegyen. Még résztvett mint külügyminiszter a kassai bevonuláson is, aztán eltávozott.

Nemsokára Imrédyvel jómagamnak is meggyűlt a bajom. A tenyerünkön hoztuk Bethlentől Rassay-ig a miniszterelnöki székbe. Jómagam már 1938 februárjában lakásán felkerestem s egy óra hosszat jellemeztem előtte a súlyos helyzetet, amelybe a nyilas mozgalom s Darányi gyengesége veti az országot. (Ezt már 1937-ben Tisza-beszédemben nyíltan vázoltam, Darányit sokszor figyelmeztettem, de hiába, mert Hóman Bálint német ígérete alatt állt.) Diagnózisomat [utólagos ceruzás megjegyzés: *Imrédy*] helyeselte, de kérdezte: quid nunc?⁴⁰ Burkoltan arra céloztam, hogy neki kellene átvenni a kormányzatot, hogy rendet teremtsen a szubverzív⁴¹ törekvésekkel szemben. S [va]lóban pár hét múlva gazdasági főminiszter lett, majd május közepén miniszterelnök. Programja lényegében az volt, hogy letöri a nyilas mozgalmat. Első törvényjavaslati ilyen irányban mozogtak. Későbbi radikalizmusának még ekkor nyoma sem volt.

Azonban már megkezdődött a barátkozása az ún. cs-csoporttal (Mecsér, Kölcsey, Jurcsák, Csicséri-Rónay stb.), a politikai primitivizmus képviselőivel, akiknek száma legfeljebb 15 [utólagos beszúrás: 20]-re rúgott a pártban.⁴² Amikor Sztranyavszky Sándornak⁴³ a földművelési tárca elfogadásával a házelnöki helye megüresedett, a volt elnök engem ajánlott utódjául. Ezt Imrédy először helyeselte, de már pár nap múltán engedni akart a cs-csoport kívánságának, hogy ejtsem el. Imrédy magához kért s kifejtette, hogy nem vagyok „népszerű” a pártban, liberálisnak tartanak. Erre azt kérdeztem tőle, vajjon ő „népszerű”-e? Tegnap, mikor a pártban bemutatkozott, kik tapsoltak neki? Az első 3-4 sorban ülő „csákyások,”⁴⁴ ellenben a nyilas érületűek hallgatagon ültek. Végre belenyugodott, hogy jómagam töltsöm be az elnöki tisztet.

Az előbb nem említettem, hogy amikor először gazdasági miniszter lett, a pártelnök (Ivá[dy]) felkérésére a pártlakomán az új kabinetet én üdvözöltem. Az új miniszterek nevében Imrédy válaszolt, kifejtve, hogy annál kedvesebb ez az üdvözlés neki, mert volt tanára ajkáról hangzik el, aki „világnézetének alapjait megvetette” (filozófiára tanítottam).

³⁹ Az úgynevezett kiel fordulatról lásd Sipos: *Imrédy Béla*, 30–37.

⁴⁰ Most mit tegyünk? [lat.]

⁴¹ Felforgató [lat.].

⁴² A képviselők nevében szereplő 'cs' betűről elnevezett, kormánypárton belüli szélsőjobboldali csoport.

⁴³ Sztranyavszky Sándor (1882–1942), Bethlen miniszterelnöksége alatt, 1926-tól 1931-ig belügyminisztériumi államtitkár, 1932-től Gömbös oldalán oroszlanrészt vállalt a kormánypárt átszervezésében, melynek elnöke is volt. 1935–1938 között a Képviselőház elnöke, majd földművelésügyi miniszter Imrédy kabinetjében. Kornis mellett ő volt az 1938-as disszidensek vezéralakja, a sikertelen Imrédy-puccs az ő politikai pályafutását is derékba törte.

⁴⁴ Gömbös Gyula pejoratív elnevezése Bethlen István vele szemben opponáló konzervatív, „alkotmányvédő” körére.

Az elnökválasztás incidense ellenére [utólagos ceruzás megjegyzés: *egy ideig*] szívvel-lélekkel támogattam: semmi ellenérzés nem volt bennem iránta. Ő azonban teljesen ridegen viselkedett velem szemben: egy bizalmas szava sem volt soha hozzám. Mind több jel arra mutatott fokozatosan, hogy „ki akarja venni a nyilas mozgalom szelét a vitorlából” úgy, hogy számos programpontjukat magáévá teszi. Ezt sok más barátommal végzetesnek tartottuk. Most ideiktatom 1938 okt. 27-én írt feljegyzésemet az eredeti szövegben⁴⁵ [be- ragasztott lapokon az eredeti, 1938-as feljegyzés – D. A.]:

Bpest, 1938. okt. 27.

Egyes miniszterektől és vezető politikusoktól egyöntetűen azt hallottam, hogy Imrédy Béla miniszterelnök a parlament félretételével vagy csak látszólagos meghagyásával „teljes felhatalmazás” (alias: diktatúra) alapján óhajtja az országot kormányozni, s így a hatalmat saját kezében összpontosítani. Egyes miniszterek megdöbbenve szóltak arról, hogy a miniszterelnök ezt nem is titkolja [utólagos ceruzás megjegyzés: *Kaposvárott: csodálatos forradalom*]. Erre utalt az [a] nyilatkozata is, amelyet az ország nyilvánossága előtt a tőle létrehozott „38-as társaság” tett: „a kormányzatot egy új mozgalomra óhajtja alapítani, amely a kormányt hordozza”, [utólagos ceruzás megjegyzés: *tehát nem alkotmányosan a parlament*].

Többfelől hallva hogy ennek a tervnek szilárdabb vonalai alakulnak ki, gróf Széchenyi Bertalan⁴⁶ felsőházi elnökkel alkotmányos kötelességünknek tartottuk, hogy magát a miniszterelnököt kérdezzük meg az alkotmány velejébe vágó híreknek valódiságáról. Őt pontban foglaltam össze a kérdéseket, amelyekre nézve felvilágosítást óhajtottunk kérni a miniszterelnöktől.

1. Első kérdésünk [utólag ceruzával átjavítva egyes számra: *kérdésem*] volt, amelyet fel tettem, hogy valóban teljes [utólagos ceruzás megjegyzés: *általános*] felhatalmazást akar-e a parlamenttől kérni a kormányzásra? Egyenes és őszinte válasza: igen. Amikor azt mondtam, hogy ez diktatúra, amely nem felel meg a magyar [utólagos beszúrás: *lélek és*] politikai élet éghajlatának, azt felelte, hogy nem nevezhető az ő terve szoros értelemben diktatúrának, mert a parlamenttől kér felhatalmazást. Azt is kérdeztem, hogy ki volna így a teljhatalom gyakorlásának feje: ő-e vagy a Kormányzó úr? Határozott felelete: csakis ő. Ezt megnyugtatónak tartottuk, mert nem vonja bele közvetlenül a Kormányzó úr személyét, aki – gondoltuk – ha a diktatúra nem sikerül, s a nép haragja esetleg a diktátor ellen fordul, egyszerűen eltávolítja a diktátort.
2. Második főkérdésem az volt, vajjon milyen tartalmú lesz a teljes fölhatalmazás és mekkora időre szól? Erre határozatlan választ kaptunk. Konkréte emlegette a Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos intézkedéseket s a továbbiakban a szociálpolitikai reformokat (a zsidókérdést nem); a földbirtokrendezést különösen hangsúlyozta.

⁴⁵ Erre a feljegyzésre támaszkodott (és hivatkozott) Kornis 1945-ben, Imrédy népbíróági perében tett tanúvallomásaiban is. A tanácsvezető bíró Kornist kizárólag erről az Imrédy, Széchenyi Bertalan és Kornis között lefolyt beszélgetésről kérdezte. Kornis vallomását lásd *Imrédy Béla a vádlottak padján*, 321–324.

⁴⁶ Gróf Széchenyi Bertalan (1866–1943), az 1927-ben újjászervezett Felsőháznak megalakulásától kezdve elnöke, 1935-től haláláig elnöke volt.

Az időtartamot, amelyre az általános felhatalmazást majd kéri, nem tudja még megmondani.

3. A harmadik kérdés ez volt: miért szükséges ez a teljes felhatalmazás, amikor a jelenlegi parlament úgy, ahogy eddig, minden józan törvényjavaslatot elfogad és megszavaz. Erre kijelentette Imrédy, hogy a mai parlamenti rendszer munkája rendkívül körülményes és hosszadalmas, nem alkalmas arra, hogy az időktől sürgősen követelt reformokat végbevigye. Erre megjegyeztem, hogy [utólagos beszúrás: *ha*] a parlament dolgoznék, de íme majdnem fél éve [utólag ceruzával átjavítva: *hónapok óta*] a kormány nem foglalkoztatja, pedig a komoly javaslatokat szívesen tárgyalná. Azt is kérdeztem, vajjon milyen tartalmú kész sürgős javaslatai vannak, amelyek megoldása elodázhatatlan? Váolja előttünk tartalmukat, s meg tudjuk mondani [utólagos beszúrás: *remélhető-e*], hogy a parlament kellő előkészítés után elfogadja őket. Többszörös sürgetésemre sem mondott ilyen konkrét javaslatokat s az a benyomásunk, hogy egyelőre tüzetesen kidolgozva nincsenek is a fiókjában. Hangoztattam, hogy csak akkor tudjuk megállapítani a teljes felhatalmazás szükségességét [utólagos beszúrás: *esetleg bizonyos fokú jogosultságát*], ha ismerjük a reformjavaslatok értékét a nemzet közjára szempontjából. Ezek ismertetése helyett ingerülten kijelentette, hogy ha politikai terve nem sikerül, nem marad az országban, hanem kivándorol Brazíliába.
4. Hogy eltérítsem a teljes felhatalmazásnak bizonytalan és alkotmányellenesnek tartott gondolatától, kerestem a módozatot, vajjon hogyan lehetne összhangba hozni a majd megismerendő reformjavaslatoknak sürgős elintézésére való törekvést, másfelől a népképviselői alkotmány elvét? Ezért kettőt ajánlottam: 1. a házszabályok megfelelő módosítását, amely lehetővé tenné technikailag a gyorsabb ütemű tárgyalást, itt különösen a Házszabályok 167–169. §§-ainak⁴⁷ további szigorítását javasoltam; 2. följajánlottam, hogy ennek sima lebonyolítását a pártok elnökeivel megbeszélésem. Ezt Imrédy rokonszenvvel fogadta.
5. Végül azt kérdeztem, vajjon időszerű lenne-e éppen most, a Felvidék [utólagos beszúrás: *egy része*] visszacsatolásának örömteli napjaiban [átjavítva: *reménye közben*] a hangulatot alkotmányjogi aggodalmakat keltő tervekkel megbontani? Válasza az volt, hogy ilyen terveket csak a Felvidékre való bevonulás után óhajt megvalósítani. Ez megnyugtató bennünket, mert információink szerint még a bevonulás előtt kívánt ilyen terveket dűlőre vinni. Végül hangoztatta, hogy a jogfolytonosságot meg akarja őrizni. Az is lehetséges, hogy még megfontolja, vajjon nem egyes konkrét kérdések [utólagos beszúrás tollal: *rendeleti*] megoldására kér-e s csak bizonyos időtartamra felhatalmazást?

Ez a beszélgetés, amelyben többször gr. Széchenyi Bertalan is résztvett, délelőtt ½ 12-től ½ 1-ig folyt le. Utána jelentkeztünk a Kormányzó úrnál, aki délután fogadott bennünket. Föltártuk előtte aggodalmainkat, [utólagos ceruzás lábjegyzet ehhez: 1) *Utólag ideírom a*

⁴⁷ Az említett paragrafusok a törvényjavaslatok különleges tárgyalására vonatkoznak. A képviselőház házszabályai 1928. Bp., 1929. 114–116. A házszabályok szigorítását 1939 nyarán, Teleki Pál vitte keresztül, bevezette például a „rendkívüli sürgősséggel” való tárgyalás lehetőségét. Bővebben lásd Püski: *A Horthy-korszak parlamentje*, 468–472.

következő jellemző szavakat az audienciáról. „A miniszterelnök maga akar diktátor lenni s nem Főméltóságodat akarja ezzel terhelni, ami megnyugtató” – mondottam. „Hát miért ő?! – fakadt ki a kormányzó. Szerencsés ötletem támadt: „Ha a miniszterelnök a diktátor s a nép dühe ellene viharzik, akkor Főméltóságod a diktátort egyszerűen eltávolítja.” Ez tetszett neki.] de azt is, hogy Imrédy a beszélgetés végén álláspontjának merevségéből megnyugtató módon engedni látszott. [Több sor olvashatatlanra átsatírozva.]

[Utólagos feljegyzés a beragasztott papírlapon: 1938. nov. 16. a mellékelt följegyzések hátlapjára ezt írtam: „Két hét múlva, november közepén, a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről szóló törvényjavaslatnak első tervezetbe (2.§.) akarta Imrédy belesomagolni az egész országra vonatkozó általános felhatalmazást a „rendeleti kormányzatra”, de ez a minisztertanács ellenállásán megdőlt. A végleges javaslat, majd törvény ilyet már nem tartalmaz.]

[Beragasztott 1938-as feljegyzés vége.]

Minderről hallgattam még az 1938 végi nagy politikai harcok közepett is, mert nem tartom fairnek, hogy amikor a politikusok összekorgolnak, bizalmas régebbi beszélgetéseiket egymás fejéhez vágják. Csak akkor mondtam el mindent, amikor 1944. febr. 18-án a Kertész–Imrédy-perben⁴⁸ tanúul hívtak, vajjon tört-e Imrédy Béla az alkotmányra? Nyilván, igen, legalább is érzülete és szándéka szerint, ha nem is sikerült neki (ezt igazolja újabb bukása után 1939 februárjában Teleki Pál gr-nak, az utódának képviselőházi miniszterelnöki bemutatkozó beszéde is, amely hosszasan éppen az alkotmánykérdésre vetette a súlyt. Utána az én képviselőházi beszédem éppen ezt a mozzanatot domborította ki, l. Képviselőházi Napló).

Arra, hogy Imrédy mennyire tört l’art pour l’art érzülete szerint az alkotmányra, jellemző az a vele folytatott beszélgetésem 1938. szept. utolsó napjaiban, amikor úgy látszott, hogy Godesbergben nem tud Chamberlain és Hitler megegyezni, s a háború kitör.⁴⁹ A miniszterelnök mint házelnököt magához kért s kijelentette, hogy ha a háború kitör, első dolga lesz összehívni a Házat s eléje törvényjavaslatot terjeszteni a csaló hadiszállítók büntetéséről. A törvényjavaslatot átnyújtotta és átfutottam. Ha a régebbi törvény bizonyos csalásokra 6 hónapot szabott, most 2-5-10 évet, sőt halált. Minden § vége refrényszerűen halál. Helyesltem. „Ezt azonban – mondotta Imrédy – erőszakkal kell megsza-

⁴⁸ Imrédy Béla Kertész Róbert újságíró ellen indított rágalmozgásai pere a 8 Órai Újság 1942. február 12-i számában közölt cikke miatt. [Kertész Róbert: A forró kása avagy savanyú a szőlőlől! 8 órai újság 1942. február 12. 7.] A meglehetősen szarkasztikus írásban Kertész Imrédynek a kormányzóhelyettesi törvény parlamenti vitáján mondtam, a magyar alkotmányt féltő szavain gúnyolódott, és diktatórikus törekvésekkel vádolta. Az ügy tárgyalása azonban csak 1944 februárjában kezdődött meg. A német megszállást követően Kertész – érthető okokból – sürgősen bocsánatot kért, és az ügyet ejtették. A per irataiból válogatást közöl *Imrédy Béla a vádlottak padján*, 543–552. (Kornis Kertész-perben tett vallomása a válogatásban nem szerepel.)

⁴⁹ A szudétanémet kérdés kapcsán, az 1938. szeptember 29–30-i müncheni négyhatalmi konferenciát megelőző brit–német tárgyalásokról van szó. Hitler és Chamberlain először szeptember 15-én Berchtesgadenben tárgyalt, másodszer 1938. szeptember 22–24. között Bad Godesbergben találkoztak. A rendkívül feszült hangulatú, drámai egyeztetések nem vezettek eredményre, mindkét fél mozgósította hadseregét, a brit részről már megszüvegezett hadüzenet átadására végül nem került sor, időközben ugyanis formálódni kezdett a müncheni tárgyalások lehetősége. Hegedűs István Péter: München és az appeasement-politika az 1930-as évek második felében. *Grotius* (2013) 6–7.

vaztatni. Az ülés elején benyújtom, s te rögtön szavazatsz!” „Hát a Perczel Dezső zsebkendőjét akarod kezembe nyomni?”⁵⁰ – kérdeztem tréfásan. A házszabályok (ame-lyeken gyakran változtatni kell) az alkotmány fontos kiegészítő részei. A képviselőházban az erőszakra nagy kavarodás és botrány támadna: így mégsem lehet kezdeni a háborút! Milyen benyomást tenne ez a külföldön? De semmi szükség sincs rá. Előbb tárgyalni kell a pártvezérekkel, hogy a sürgősségre való tekintettel térjünk el cum consensu⁵¹ a szabályok-tól: a törvényjavaslat benyújtása után azonnal kijelentem, hogy áttesszük az illetékes bi-zottsághoz, az ülést felfüggesztem, a bizottság összejön, gyorsan letárgyalja, (hisz oly szimp-lex ügy, bár nem oly ördögösen sürgős) az előadó jelentkezik, az ülést megnyitom, egy-két szónok hozzászól – s egy óra alatt a javaslatból törvény lesz, izgalom, erőszak és botrány nélkül. „Igazad van, így is lehet csinálni” – mondotta [utólagos ceruzás beszúrás: *most már*] megnyugodva Imrédy. Az eset jellemző minden áron erőszakos természetére, másrészt a törvényjavaslat ilyen példátlan sürgetése az erkölcsi puritanizmus fitogtatására.

Nem akarok tüzetesen kitérni a 70 disszidensnek a pártból való kilépésére.⁵² Sztra-nyavszky hordta körül a kilépési nyilatkozatot [utólagos ceruzás beszúrás: *amelyet előbb megbeszéltünk*]. Nálam is volt: aláírtam. Az ok Imrédynek radikális nyilasszerű magatartása s alkotmányellenes szándéka volt. Soha egy szó sem hangzott el előttem kormányalakítás-ról, miniszteri tárcáról, hatalmi elosztásról. Kilépésünket megelőzőleg a kormány lemondott, Imrédy kapott megbízatást. Mint designált miniszterelnök megjelent a pártülésen, elég konzervatív irányú beszédet mondott, s botornak jelentette ki azt, aki a magyar alkot-mányra rá akarja tenni a kezét (pedig folyton ezt akarta). A disszidálni akarók óriási hibát követtek el. Már két nappal azelőtt Thay Lászlót bízták meg a felszólalással. Mint Gömbös ankarai követe, miniszterelnöki államtitkár, majd képviselőházi alelnök, aztán belügyi ál-lamtitkár lett, az Imrédy-kormányból kimaradt. Igen derék s becsületes magyar volt, de tehetségtelen ember, minden szónoki képesség híján. Előre megcsinált egy beszédet s te-kintet nélkül arra, mit mondott most Imrédy, beszédét elmondta, vagy inkább olvasta, döcögve, zavarosan, sok közbekiáltástól megzavarodottan. A terv az volt, hogy a dissziden-sek itt a pártban szavazzák le Imrédyt. De ezt a szerencsétlen beszéd után lefűjták. Ket-ten-hárman ezt nem tudták, s a pártelnök kérdésére nem-mel szavaztak, egyben csodálkoz-tak, hogy a többi nem szavaz velük. A Hungariában jöttek össze vacsorázni a disszidensek s itt Sztranyavszky nyíltan zászlót bontott. A keddi pártülésen már nem jelentek meg, ellen-ben az elnöknek megküldték kilépő levelünket. Ismeretes a képviselőházban 17 szóval [sza-

⁵⁰ Utalás az Országgyűlésben 1904. november 18-án lezajlott, úngynevezett „zsebkendőszavazásra”, melynek során Perczel Dezső házelnök zsebkendőjével adott – előre egyeztetett – jelet a kormánypárti képviselő-
nek Tisza István, az obstrukció letörését célzó házszabályreformjainak azonnali megszavazására, amivel megsértette az érvényes házszabályokat. Az eleve indulatokat keltő javaslat puccsszerű elfogadását köve-tően az ellenzék szétverte az ülésterem berendezését. Jónás Károly – Villám Judit: *A Magyar Országgyűlés elnökei 1848–2002*. Bp., 2002. 137–138.

⁵¹ Egyetértéssel [lat.].

⁵² 1938. november 16–23. között 62 képviselő kilépett a kormánypártból, majd egy ügyrendi kérdésben a Ház leszavazta a kormányt. Imrédy még aznap benyújtotta lemondását a kormányzóknak, aki néhány nap hezi-tálás után, a disszidenseknek tett ígéretével ellentétben végül nem fogadta el azt. Sipos: *Imrédy Béla*, 39–42.

vazatkülönbséggel – D. A.] Imrédy leszavaztatása óriási izgalom közepette. Mint elnök kénytelen voltam háromszor szavaztatni, mert a jegyzők rosszul számoltak.

A Kormányzó a prominens politikusokat kihallgatásra fogadta. Először Széchenyi Bertalan grófot, a felsőház elnökét. A kormányzó előttem a legélesebb kritikát gyakorolta Imrédy felett: milyen szerencsés ember, kitűnő szerencsés volt, a Felvidéket most csatolták vissza, remek volt a nemzetközi eucharisztikus kongresszus,⁵³ minden párt a tavasszal örömmel fogadta ezt a tehetséges embert – és még sem tudja kormányozni az országot, mindenütt bajt csinál. Ilyen stílusban csepejt le Imrédyt még számos politikus előtt. Én Bethlen István tanácsára azt ajánlottam a kormányzónak, hogy bízta meg gr. Teleki Pált (nem Sztranyavszkyt, aki nem valami szerencsés beszédet mondott a Házban s különben is minden férfias tulajdonsága mellett politikailag primitív volt⁵⁴) mint homo Gubernatoris-t azzal, hogy drótozza újra össze a pártot letisztítva mindkét félen a szélsőségeket. Azt hittem, hogy Bethlen erre már Telekit megnyerte. Teleki azonban ezt a szerepet elhárította s Keresztes-Fischer belügyminiszterrel rávette a kormányzót, hogy újra kinevezze Imrédyt. Ennek megtörténte után felszakadtak az ország politikai [utólagos ceruzás beszúrás: *szenny*]csatornái s a radikális jobboldaliak – magukkal rántva az addig ingadozókat és aggodalmaskodókat – uralkodtak mindenütt. Közben kitűnt Imrédy nagyanyjának saarzi [r betű utólag áthúzva ceruzával] zsidó származása az ottani anyakönyvi kivonatok alapján, le kellett mondania, maga is elismerte a pártban mondott beszédében [utólagos beszúrás tollal: *részben*] zsidó voltát, ő, aki benyújtotta a Karácsony előtti nap a zsidótörvényt. Utódja a kiseszű, nagy műveltségű, de zavaros és szeszélyes, kapkodó Teleki Pál lett. Imrédyvel még megcsinálta az 1939 évi júniusi választást, sok nyilas jött be a képviselőházba, a kormánypárt jelentékeny része is ilyen érületű volt. Teleki és Imrédy aztán összekorgoltak s Imrédy két tucat képviselővel kilépett a pártból. A disszidensek a tömegpszichózis közepett föl sem léphettek, az ország hangulata teljesen ellenük fordult, „zsidóbérencnek” bélyegezték őket. Így vonultam vissza jómagam is, szellemi fejlődésem nagy szerencséjére. A lefolyt öt év alatt csak a tudománynak éltem. Írószobám ajtajára márványtáblát tettem: Hic cogito et regno.⁵⁵ Ha majdnem négy évtizedre terjedő tudományos pályámon valami igazi maradandót és eredetit alkottam, akkor ennek legnagyobb része erre az öt esztendő termékeny idejére esik [utólagos ceruzás beszúrás: *Közben a M.T. Akadémia felsőházi tagjává választott (1940)*]⁵⁶.

⁵³ A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus a római katolikus egyház 1881-től, két évente megrendezett világméretű ünnepségsorozata, melyet 1938. május 25–29. között Budapest rendezhetett meg. A nagy nemzetközi figyelemmel kísért rendezvény diplomáciai szempontból is fontos esemény volt hazánknak. Eugenio Pacelli pápai legátuson (a későbbi XII. Pius pápa) kívül még 14 bíboros, 48 érsek, 197 püspök érkezett Magyarországra. Az eseményen több százezer zarándok vett részt és mintegy 30 ország állami képviselői is jelen voltak. Komlósi József: Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus. [Szócikk.] *Magyar Katolikus Lexikon*.

⁵⁴ Kornis 1935–1938 között képviselőházi alelnökként dolgozott együtt Sztranyavszkyval, aki akkor a Ház elnöke volt.

⁵⁵ Itt gondolkodom és uralkodom [lat.].

⁵⁶ A *Felsőházi naplók* tanúsága szerint Kornist 1942 decemberében választották a testület tagjai közé (1943. február 12-én adta át megbízólevelét). A *Felsőházi naplókban* semmilyen nyoma nincs Kornis képviselői aktivi-

Gróf Teleki Pál⁵⁷ jó magyar ember volt, de csekély képességű, befolyásolható, incoherens gondolkodású, szellemi arabeszkekben gondolkodó, aforizmatikus, de nem rendszeres elmejárású. Emellett rendkívül szeszélyes, a dolgokat végig nem gondoló. Magát bizalmas körben többször „kalandornak” nevezte. Az is volt. Gr. Bethlen Istvántól tudom, hogy a Károlyi Mihály forradalma erősen impresszionálta s csak Bethlen tartotta vissza, hogy mint miniszter nem csatlakozott hozzá. Résztvett a bécsi emigránsok ostoba és szerencsétlen brucki puccsában, akármennyire óvta őket ettől Bethlen István.⁵⁸ Egyik főszereplője volt az értelmetlen, s annyi kárt okozó frankhamisításban [sic!] – Gerő századossal ő járt künn Münchenben s vette meg a frankhoz szükséges papirost. Ő ajánlotta Nádosyéknek a katonai térképészeti intézetet a hamisítás céljára s hozta össze őket Haitschcsal, az intézet igazgatójával. Amikor a parlamenti vizsgálóbizottság efelől kérdezte, szemrebbenés nélkül úgy vágta ki magát, hogy azért mutatta be a Nádosyéknek Haitschcsot, hogy ez mint szakember győzze meg őket a vállalkozás lehetetlenségéről. Bethlenék sok jóakarata kellett, hogy valahogy kihúzzák őt a csávából. Ez helyes is volt: Magyarország volt miniszterelnöke nem lehetett a világ szemében „frankhamisító”. A bécsi Arbeiterzeitung azonban a titkos parlamenti bizottsági tárgyalások alapján, amelyek anyagáról a Bizottságban részt vevő szociáldemokrata képviselők [utólagos beszúrás tollal: *indiszkrécioja*] útján napról-napra értesült, folyton támadta, s „alvó embernek” nevezte.⁵⁹

Valamikor igen jó barátságban voltunk, gyakran vacsoráztam nálam s viszont. A pártból való kilépésem után a legeslegridegebb lett hozzám: igazában szóba sem állt velem. De ő maga is érezte igazágtalanságát: 1940 [tollal átjavítva: 39] tavaszán magához kért, s felszólított, hogy írjak Jorgának⁶⁰ egy cikke ellen tanulmányt: egy nemzetközileg ismert, nem kormánypárti egyetemi tanárt akart vele szembeállítani [utólagos ceruzás beszúrás: *akit külföldön is ismernek*]. Gondoskodott arról, hogy cikkem a külföldi lapokban is megjelenjen (egyébként a Nouvelle Revue de Hongrie-ben is). Jorga válaszolt: azzal ütötte el érveim logikai erejét, hogy renegát oláh vagyok: cornis a románban szarvast jelent.

Teleki [utólagos beszúrás tollal: *tragikus*] halála mélyen megrázott: amikor a rádió ½ 10-kor bejelentette s a Siegfried halálát játszotta, megsirattam. Pár nap múlva már hosszabb emlékbeszédet mondtam felkérésre az Akadémián róla (I. Tudós Fejek c. könyve-

tásának, leszámítva, hogy a közoktatási bizottság tagjává választották 1943-ban és 1944-ben is. *Felsőházi napló* (1939) III. 337., IV. 4., 347.

⁵⁷ Teleki Pál életének és pályájának korszerű és teljességre törekvő feldolgozását lásd Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Bp. 2005.

⁵⁸ A brucki puccs a Tanácsköztársaság megdöntésére Bécsben szerveződött Antibolsevista Comité (= ABC) egyik szárnyának akciója volt 1919. május 6-án, nem sokkal azután, hogy tekintélyes mennyiségű készpénzt raboltak a bécsi magyar követségről. Ennek során 30-40 fiatal katonatiszt megkísérelt betörni Magyarország területére, bízva a határőrök és a helyi parasztok csatlakozásában. Az akció csúfos kudarcba fulladt és nagyban hozzájárult az ABC felbomlásához is. Bővebben lásd Kerepeszki Róbert: Bethlen István és az ABC. Az Antibolsevista Comité tevékenysége Bécsben. *Rubicon* (2013) 12. sz. 20–23., Romsics Ignác: *Bethlen István*. Bp., 2005. 125–126.

⁵⁹ A frankhamisítási ügyről és perről lásd Ablonczy Balázs: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk* (2008) 1. sz. 29–56., Ormos Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Összeáll. Gerő András. Bp., 1993. 175–193.

⁶⁰ Nicolae Iorga (1871–1940), román történész, költő, politikus. 1931–1932-ben pártonkívüli miniszterelnök.

met⁶¹). Természetes hogy az esemény hatása alatt túlzó pietással, bár hibáit is a jellemzésbe finoman beleszóttam. Később tudtam meg családja köréből, hogy már fiatal korában folyton foglalkoztatta őt depressziós állapotában az öngyilkosság gondolata. Többnyire délután 5 órakor. Ez időtájt felesége mindig külön vigyázott rá.

Lelki alkatának egyik vonása volt, hogy ha valamit elhatározott, egyhamar megbánta, s depresszióba esett. Jól emlékszem, hogy amikor 1920-ban Czirbusz Géza halála után megüresedett a budapesti egyetem földrajzi tanszéke, a kiküldött bizottság, amelynek tagja voltam, Telekit óhajtotta meghívni s erről a dékán őt értesítette, s kérdezte, vajjon elfogadja-e? Áradozó levélben válaszolt: élete legnagyobb kitüntetésének érzi, hogy mestere, Lóczy Lajos,⁶² tanszéki örökébe léphet. (Egyébként a Kar magántanári folyamodványát tíz évig elintézetlenül hevertette s el nem intézte, mert a szaktanár Czirbusz, ez a bogaras ember, Telekit nem szívelhette.) Meghívása ki volt tűzve a Kari ülésre, amikor táviratot kaptam, hogy 9 óra helyett már 8-kor legyünk, mint a bizottság tagjai, jelen a dékán szobájában. Legnagyobb meglepetésünkre a dékán felolvasta Teleki lemondó levelét: ő a földrajztudományban csak dilettáns, sokat tépelődött, s rájött, hogy méltatlan erre a tanszékre (ekkor már mint ny. r. tanár a Közgazdasági Karon tanított); semmi esetre sincs joga elfogadni. A szörnyű önmarcangoló és önlebecsülő levelet kerestem Teleki halála után a dékáni levéltárban, de már eltűnt.

Ebből a lelki struktúrájából érthető öngyilkossága is. A korona- és minisztertanácson ő is, bár nem szívesen, hozzájárult a szerbek ellen indítandó háborúhoz, de megbánta.⁶³ Nem hitt a végső német győzelemben. Meg volt győződve a maritim hatalmak diadaláról. Az angolokkal jó vonalat tartott. S most röstelkedett és féltette az ország jövőjét. Megérezte azt, hogy a szerb háborúval indul meg hazája tragédiája. Bethlen beszélte nekem, hogy amikor Hitler felajánlotta nekünk régi délvidéki országrészünket Horvátországgal együtt, akkor a kormánynak elvileg hirtelen kellett határoznia, hogy belemegyünk-e a háborúba. Ha nem mentünk volna bele, akkor is a német seregek rajtunk keresztül vonultak volna. A kormány és a kormányzó elvi igen-t mondott s a részletek megbeszélését elhalasztotta. Bethlen éppen Kolozsvárt volt ref. főgondnoki beiktatásán. Rögtön hazahívták, de csak másnap tudott jönni a beiktatás után azonnal (br Bánffy Dániel autóján jött). Este érkezett meg s Keresztes-Fischerhez ment a belügyminisztériumba, ahová pár perc múlva Teleki is átjött. Bethlen a következőt ajánlotta a részletekre nézve, miután már a beavatkozás fajt accomplitte volt: 1. Zágrábban ki kell mondani a Szerbiától való elszakadást (Horvátországra, erre a gyűlölködő népre, nekünk nincs szükségünk), mert akkor mi nem a régi Szerbiát [áthúzva és javítva: Jugoszláviát] támadjuk meg, amellyel nemrégiben „örök barátságot” kötöttünk, hanem a már részeire esett birodalmat, hogy

⁶¹ Kornis Gyula: *Tudós fejek*. Bp., 1942.

⁶² Lóczy Lajos (1849–1920), földrajztudós, geológus. Gróf Széchenyi Béla Kelet-Ázsia expedíciójának résztvevőjeként jelentős kutatási eredményeket mutatott fel, melyekkel nemcsak magának, de a magyar tudományos kutatásoknak is komoly nemzetközi elismerést szerzett. Kalkuttai levéltári kutatásai során megtalálta Kőrösi Csoma Sándor elveszettnek hitt önéletrajzát. A Balaton-kutatások elindítója. 1889-től a budapesti tudományegyetem tanára, 1908-tól a Földtani Intézet igazgatója.

⁶³ A koronatanácsról (pontosabban: Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsról) részletesen lásd *Náray Antal visszaemlékezései 1945*. Szerk. Szakály Sándor. Bp., 1988. 42–64.

régi jussunkat visszkapjuk. 2. csak a Dunáig menjenek a magyar seregek a Bácska visszaszerzésére; 3. a Balkánon nem harcolunk. Ezt Teleki majd a Kormányzó is elfogadta. Így kiáltotta ki Horvátország másnap éjjel elszakadását és függetlenségét.

Ezt a beavatkozási módot is Teleki pár nap múlva megbánta, amikor látta ennek az angolok részéről való [ceruzával áthúzva és javítva: *történt*] súlyos visszahatását. Lelki összeütközéséből nem talált más kivezető utat, mint a halált, amelynek önkezeléssel való keresésére egyébként lelki alkata úgyis hajlamos volt. Arra, hogy a németekkel szemben mennyire becsületes magyar lélekkel óvta az ország függetlenségét és érdekeit, rendkívül jellemző az, amit a Jorga-féle cikk megbeszélése közben nekem büszkén elmondott. Amikor 1939 őszén a német–lengyel háború kitört, a német katonai vezetőség arra kért bennünket, hogy csapatai rajtunk keresztül megkerülhessék alulról Lengyelországot: Kassán át fölfelé vonulva, törekszenek lengyel földre. „Ezt – mondotta előttem Teleki – kereken visszautasítottam. Mivel pedig féltő volt, hogy erőszakkal vonulnak rajtunk keresztül, a hidak alá dinamitot rakattam, hogy erőszak esetére felrobbantsuk őket. Amikor a parancsot éjjel kiadtam, nyugodtan lefeküdtem és aludtam.⁶⁴ Semmi sem történt: a németek látták hogy bolygatásunk nélkül is két-három hét alatt végeznek Lengyelországgal.” Hová csúszunk le azóta Teleki intranzigens szellemétől: a német győzelemnek arányában függetlenségünk [utólagos beszúrás tollal: *és önértetünk*] mindjobban apadt. A szerb háború kitörésekor 1941 tavaszán már nem mertünk ellenkezni, pedig éreztük – a Bácska visszaszerzésének öröme ellenére is – hogy gurulunk a lejtőn. (A nagyhangú első ijesztések ellenére a Bánát német kézen maradt; mai szemmel: jobb is, hogy így volt.)

[Utólagos beszúrás ceruzával: *1948 sok új adat a Nürnbergi perből: Wilhelmstrasse-prozesse Imrédy és Bárdossy szerepe Veessenmayer titkos memorandumaiban!*]

A nemzet szerencsétlenségére Teleki utódja egy tehetséges, de rendkívül becsvágyó, szenvedélyeit az ész szuverenitása alá gyűrni nem tudó, impulzív ember lett: Bárdossy László.⁶⁵ A nyilas „koreszmék” sodra őt is megfertőzte magasrendű európai kultúrája ellenére. Legnagyobb tévedése, sőt bűne az oroszok ellen való hadüzenet, amelyre a hármaspaktumhoz⁶⁶ való végzetes csatlakozásunk Magyarországot egyáltalán nem kötelezte (Japán máig nincs háborúban Oroszországgal, sőt éppen mostanában halászati szerződést köt vele, sőt a Szachalin-sziget olajmezőit is átengedi neki 50.000 korona olaj ellenében; Bulgária ma is békében él az oroszsal.)

Amikor 1941. június 21-én a német megtámadta az orosz, Bárdossynak – mint nekem benső munkatárs, Ullein-Reviczky Antal [utólagos beszúrás tollal: *követ, sajtófőnök*] melegeben elmondotta – az volt a felfogása, hogy legfeljebb megszakítjuk az oroszsal a diplo-

⁶⁴ Horthy Miklós visszaemlékezéseiben saját magának tulajdonítja a hidak felrobbantásáról szóló intézkedést. Horthy: *Emlékirataim*, 233.

⁶⁵ Bárdossy László (1890–1946), diplomata, Teleki Pál öngyilkosságát követően miniszterelnök. Hivataláról 1942 márciusában, Horthy Miklós kívánságára mondott le. Életéről és pályájáról lásd Pritz Pál: *Bárdossy László*. Szeged, 2001. (Élet-Kép.)

⁶⁶ A háromhatalmi egyezményhez (Japán, Németország, Olaszország) történő csatlakozásra (1940. november 20.) utal.

máciai összeköttetést, de tovább nem megyünk.⁶⁷ A német követ megjelent nála s Bárdossy ezt az álláspontját közölte vele, sőt azt is mondta, hogy ez is igazán felesleges, mert bizonyos haszon származnék a németekre is abból, ha a magyar Moszkvában maradna s híreket tudna közvetíteni. A német követ kijelentette, hogy kormányától utasítása van annak kérésére, hogy a diplomáciai összeköttetést Magyarország azonnal szakítsa meg a Szovjettel. Ez das wenigste.⁶⁸ Bárdossy minisztertanácsot hívott egybe, amelyen előterjesztette ezt a gondolatot s a legerélyesebben elutasította a háború eszméjét, amelyet a távollévő Bartha honvédelmi miniszter helyettese, másfelől Werth vezérkari főnök képviselt, főként azon okoskodás alapján, hogy lehetetlen Magyarországnak az orosz háborúból kimaradnia, ha Szlovákia és Románia benne van. Így megfosztanók magunkat az oroszok legyőzésének „előnyeitől”. Ezt Bárdossy nagyon helyesen visszautasította. Két nap múltán azonban d.e. 11-kor híre jött, hogy egy vonatunkat „orosz” repülőgépek Huszt táján bombázták. A miniszterelnök rögtön [utólagos beszúrás tollal: *körtelefonnal*] elrendelte, hogy a sajtónak erről egy kukkot sem szabad írnia, nehogy okul szolgáljon az oroszokkal való fegyveres konfliktusra. Azonban 12 órakor becsapott a másik hír, hogy Kassát bombázták, s halálos áldozat is van. S most ugyanaz a miniszterelnök, aki eddig nem akarta a háborút, a 2 órára összehívott minisztertanácsán már hevesen terjesztette elő a hadüzenetre vonatkozó javaslatait, amelyet Bartha honvéd. miniszter erősen támogatott, – s ugyanaz a minisztertanács, amely két nappal ezelőtt a háborút ellenezte, a belügyminiszter némi berzenkedése után megszavazta. Nem akadt köztük egy sem, aki könyörgött volna, hogy halasszák el a hadüzenetet, hisz ez nem sürgős, előbb ki kell vizsgálni, micsoda gép dobta le a bombákat, valóban orosz-e? elég, ha egy héttel később foglalkoznak újra a kérdéssel. Ez mutatja, milyen mélyre süllyedt a magyar politika: nem akadt a különben is rendkívül gyenge tehetségű, nem független, többnyire a jelszavak hátán fölemelkedett miniszterek között, aki az ügy óriási jelentőségét [utólagos beszúrás tollal: *és felelősségét*] átlátta, a döntést késleltette volna. Bárdossy a hadüzenetet⁶⁹ nyomban proklamálta. [Utólagos beszúrás ceruzával: *Később kiderült, hogy német bombák voltak L. Horthy M. önéletrajzát 1954.*⁷⁰]

Azóta ezért sok szemrehányást kapott: örökös apologetikus hangulatban van. Mint a Keresztény Nemzeti Liga titkos társaság elnöke (a társaságot Wolff Károly alapította a bolsevizmus szellemének kiirtására s most olyan ember az elnöke, aki 1919-ben a VKM-ben a kommunizmus ígérete alá jutott s ezért fegyelmet is kapott ami egyik oka volt annak, hogy átment az akkor alakuló külügyminisztériumba) többször is próbálta igazolni az orosz hadüzenetet. Egyik érve, hogy a németek akarták s biztosnak látszott, hogy a németek az oroszot rövidesen leverik, ezt állította Werth és Bartha. A másik érve, hogy évekig volt diplomata Angliában: annyira gyűlölték az angol vezető körök a szovjetet, hogy lehetetlennek kellett tartania Anglia és a Szovjet összebarátkozását és a közös hadviselést. – Csupa értelmetlenség! Vajjon nem támogatta [utólagos beszúrás ceruzával: *-e*] Anglia a

⁶⁷ Lásd erről Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája*. Bp., 1993. (Extra Hungariam) 93–97.

⁶⁸ Ez a legkevesebb [ném.].

⁶⁹ Pontosan: a hadiállapot beálltát.

⁷⁰ Horthy: *Emlékirataim*, 252. A hadba lépés körülményeiről lásd még Pritz: *Bárdossy*, 71–104.

spanyol vörösöket Franco ellenében? Vajjon nem volt-e igen velős okon feltehető, hogy az [utólagos beszúrással: *akkor*] porban fekvő, nagy vereséget szenvedő Anglia összefog a Szovjettel, amint a történet tanúsága szerint minden hadviselő fél, akármilyen fajú és világfelfogású volt is, mindig összefogott a másikkal a közös ellenség ellen? Ferenc francia király, a rex christianissimus, nem támogatta [utólagos beszúrással: *-e*] a törököt a Habsburgok ellen, sőt még pápa is [utólagos beszúrással: *nem*] akadt [utólagos beszúrással: *-e*], aki barátkozott a pogány törökkel? A katolikus Richelieu, a bíboros, nem átalott-e szövetezni a protestánsokkal a katolikus Habsburgok ellen?

De más baj is van. Nem kellett ide pszichológiai meg történelmi megfontolások. Amikor Bárdossy hadat üzent, akkor már napok óta olvashatók voltak az újságokban az orosz–angol barátkozásról szóló hírek. Nem tudott előbb a magyar miniszterelnök-diplomata erről külföldön is mélyebben tájékozódni? Impulzív természete éppúgy elragadta, mint amikor kis országunkkal komoly ok nélkül Amerikának is hadat üzentetett, s amikor a derék amerikai követ [utólagos beszúrással: *Mr. Pell*], jó barátunk, ezt nem akarta elfogadni s azzal mentegette, hogy bizonyára a német nyomás alatt cselekszik, Bárdossy büszkén kivágta: óh nem, ez a mi spontán akaratunk!

Bárdossy és Hóman ezt is baráti körben suttogja, hogy az orosz hadüzenetet a kormányzó sürgette: a felelősséget rá akarják tolni. De ha a kormányzó esetleg valóban sürgette is, azért voltak felelős miniszterek, hogy erről lebeszéljék, vagy mondjanak le. Nem! nekik szívbeli ügyük volt a németet kiszolgálni. Hány ezer magyar vére szárad rajtuk. Ha ellenállnak, nincs Voronyezs, nincs partizánharc: seregünk megmarad felszerelésével együtt a végső döntő háborús szakaszra. Bárdossy egyben mutatkozott gerincesnek: ellenezte a kormányzóhelyettesnek cum jure successionis-szal⁷¹ való törvényes felruházását. Nem komoly nemzetpolitikai, hanem dinasztikus érdekeken csúszott el. A kormányzó erélyesen elbocsátotta, de 1938. nov. végén nem volt ereje Imrédyt elbocsátani, pedig ennek radikalizmusát ugyancsak helytelenítette. Kitérésésképpen elmondom itt Imrédy bukásának hiteles történetét. 1939. február elején késő este beállított hozzám gr. Pongrácz Jenő. Sápadtan beszélt el, hogy most jön a várból, a kormányzótól, akivel jó baráti kapcsolatban van (sokszor járt nála). Most egészen összetörve találta. Horthy keservesen panaszkodott neki, hogy Imrédy agyon kínozza őt folytonos javaslataival amelyeket rá kényszerít, az országot úgy befogta [utólagos beszúrással: *felforgató*] eszméi hálójába, hogy nem tudja, miképp tudna tőle megszabadulni. Antiszemitizmusa, amely felülről [utólagos beszúrással: *is*] csinál forradalmat, óriási népszerűséget biztosít neki. Mit csináljon? Mi is ketten [utólagos beszúrással: *Pongrácz és én*] tanakodtunk s arra jutottunk, hogy reggel elmegyünk gr. Széchenyi Bertalanhoz, a felsőház elnökéhez s vele beszéljük meg a dolgot. Másnap tárgyaltunk Széchenyivel s azt javasoltuk, hogy menjen el Horthyhoz, vigasztalja meg, s ajánlja Keresztes-Fischert, a belügyminisztert miniszterelnöknek. A kabinetirodában hímeztek-hámoztak: Széchenyi nem jutott a kormányzó elé.

⁷¹ Utódlási joggal [lat.].

A sors azonban segített. Pár nap múlva ugyanis a rendkívül éleseszű Rassay Károly⁷² [utólagos beszúrás ceruzával: - *először életében* -] beállított hozzám, éppen akkor, amikor ebédeltem. Rendkívül izgatott volt. A kormányzótól egyenest hozzám jött, mert – mint mondta – nekem kell elmondania azt az örvendetes hírt, hogy végre sikerült Imrédy zsidó származását bizonyítani, mivel a disszidensek közül egyedül jómagam vesztettem az Imrédy-ellenes akcióval: el kellett hagynom az elnök magas közjogi méltóságát, míg a többiben szerinte a ressentiment⁷³ is dolgozott, lévén elbocsátott miniszter, államtitkár stb.

De hát mi történt? A kormányzó délelőtt az Esti Kurír szerkesztőségéből hívatta, azonnal jöjjön, ruha nem számít. Azért hívta, hogy megköszönje neki Imrédy zsidó származásának kifürkészését, mert így végre meg tud szabadulni tőle. Hogyan ment végbe ez a kifürkészés? Imrédy Baján mondott beszédében le akart számolni azzal a „rágalommal”, hogy benne zsidó vér csergedez, benne aki a zsidó-törvényjavaslatot [utólagos beszúrás ceruzával: *Karácsony előtti nap*] benyújtotta. A rendkívül logikus észjárású Rassay a beszédben egy hézagot fedezett fel. Először kinyomozta Imrédy anyai nagyanyjának, özv. Vajkay Károlyné, szül. Heller Karolinának halotti anyakönyvi kivonatát (1904. febr. 2. 52. szám), amelyből kitűnt, hogy Saazon⁷⁴ [utólag ceruzával javítva: *Sarzon*] (Csehország) született, atyja Heller Mór, anyja szül. Kolarzik Jozefa volt. A Heller Mór zsidó származásra utalt. Többen kimentek Saazba, [utólagos beszúrás ceruzával: *aztán utazott Dinnyés 1000 pengőért, amelyet zsebvégvágott, de soha nem szólt róla*] ellátogattak a zsidó temetőbe, ahol egy sereg Heller-t találtak, de nem tudtak mit kezdeni vele. [utólagos lábjegyzet ceruzával: *1) Dinnyés .... Rassaytól 1000 pengőt fölvevtt útiköltségül, de nem ment el ...* – a folytatás nem olvasható – D. A.] Végre egy pesti ügyvéd elment egy saazi ügyvédhez, hogy ez a nyomozásban segítsen. Semmit sem tudott a néhai Heller Mórról. Ellenben behívta nyolcvanéven felüli atyját: az öreg előtt derengeni kezdett fiatal korából Heller Mórnak alakja s megmondta az utcát és házat ahol lakott. Itt azonban már semmit sem tudtak róla. Minthogy az öreg azt is mondta, hogy a sörgyárban volt Heller Mór valaha alkalmazva, a magyar ügyvéd elment a sörgyárba. A gyárnak volt egy régebbi jubileumi könyve, amelyben valaha működő tisztviselőinek névsora megvolt. Itt megtalálták Heller Mór nevét, de ezzel sem lehetett tovább jutni. Végre az ügyvéd elment a katolikus plébánoshoz s vele együtt forgatta a régi anyakönyv elsárgult lapjait. Két adatot is talált s ezekről a plébánostól hitelesített másolatot kért több példányban (az egyik példányt Rassay nálam hagyta, mert attól tartott, hogy lakására esetleg betörnek és ellopják).

Az anyakönyv szerint (Tomus XI. fol. 432.) Johann Heller (Ignaz Heller fia) és felesége Carolina (szül. Theresa Porneizl aus Mons) 1814. ápr. 25-én keresztelkedett ki gyermekeivel együtt: Joseph Heller (szül. 1799) és Mauritz Heller (szül. 1807) „Diese Familie überging vom Judenthum zur christlichen Religion”⁷⁵). A másik adat az anyakönyvek 14. kötetéből való a 206 lapon 1839 júl. 13. dátummal, amikor Heller Moritz leányát, aki egy nappal

⁷² Rassay Károly (1886–1958), jogász, szabadelvű politikus, a Horthy-korszakban ellenzéki országgyűlési képviselő. 1923-ban megalapítja és 1944-ig szerkeszti az *Esti Kurír* című liberális napilapot.

⁷³ Irigység, kicsinyes bosszúvágy [fr.].

⁷⁴ Saaz mai neve Žatec.

⁷⁵ Ez a család a zsidóságtól a keresztény valláshoz tért át [ném.].

előbb született, Carolina Anna névre keresztelték. Ez a Heller Carolina Imrédy nagyanyja, özv. Vajkayné.

Azonban minden jel szerint Vajkay is szeredi zsidó családból származott [utólagos beszúrás ceruzával: (orvos atyja)]

Amikor az ügyvéd a saazi adatokat Rassaynak átadta, ez Bethlen Istvánhoz sietett, aki az iratokat nemsokára bemutatta a kormányzónak, aki boldogan olvasta őket: végre lerázhatja Imrédyt (nov. végén kellett volna neki!). Keresztes-Fischer belügyminisztert hívatta [utólagos beszúrás ceruzával: aki] s a legnagyobb titoktartással egy magasrangú rendőrtisztviselőt küldött ki azonnal Saazba, hogy ez is megtekintse az eredeti anyakönyvet. Ez mindent igazolva talált, sőt még több adatot is szerzett. Ezután Horthy hívatta Imrédyt aki megint valami javaslatával gyötörte őt. A kormányzó nem adta meg hozzájárulását. Erre Imrédy kijelentette, úgy érzi, hogy nincs az államfő bizalmának birtokában. A kormányzó azt felelte, hogy nem is lehet, mert íme, ilyen bizonyítékok jutottak hozzá a miniszterelnök zsidó származásáról – s a saazi anyakönyvi kivonatokat átadta neki. Imrédy végigfutva őket – így adta elő a kormányzó Rassaynak – elájult, lehanyatlott. Horthy ekkor átvitette a másik szobába pamlagra, orvost hívatott, aki rendbehozta a valóban vagy csak színleg eszméletét vesztett miniszterelnököt.

Ekkor a kormányzó azt ajánlotta neki: minden teljes titokban marad, egészségügyi okból mondjon le, senki sem fog tudni az egésztől semmit. Gondolkodási időt kért, lemondott, s a pártban bejelentette, hogy olyan adatok merültek fel, hogy zsidó vér is van benne. A párt nevében Hóman Bálint a legmelegebben búcsúztatta a párt tapsai között (Hóman régebben előttem súlyosan szidalmazta).

Sok egyéb adat is felmerült Imrédy zsidó származására nézve. Erdélyi Sándor beszélt nekem, hogy amikor a nyolcvanas évek végén diák volt, egy nap édesatyja, akkor táblabíró, később igazságügyminiszter, ebédre hazajött, felkiáltott: „nem is tudtam eddig, hogy a princípálisom (Vajkay Károly) zsidó.” A családban is élt ennek hagyománya. Láttam a szeredi zsidó hitközség elnökének hosszú kondoleáló levelét, amelyet Vajkay halála alkalmából Vajkay két fiához intézett. Ebből nyilvánvaló a célzás, hogy valamikor a zsidó hitközséghez tartoztak az ősök s közülük a bpesti ítélőtábla elnökévé emelkedett a boldogult.

Bárdossy helyét Kállay Miklós foglalta el.⁷⁶ Földbirtokos, főispán, majd Bethlen alatt hirtelen kereskedelmi államtitkár. Vajon mi kvalifikálta erre az állásra? A magyar politika régi vonása 1867 óta, hogy komoly szakképzettséget feltételező állásba – rokonság vagy vadászbarátság útján – „általános” politikust tesznek, aki akkor kezdi tanulni az olyan ügyeket, amelyekben neki [kell] legfelsőbb [utólagos beszúrás ceruzával: szak] fórumon döntenie. Így hivatalnokainak a rabja lesz. Sok-sok példával tudnám e tételt megvilágítani, de nem akarok személyeskedni. Kállay kedves, joviális magyar úr, az átlagosnál nagyobb műveltséggel, amelynek alapján azonban könnyedén és felületesen bármely téma dolgában eredetinek látszó, de nem igaz ítéleteket kockáztat meg. Ezt a fölényességet honfoglaló őseinek ezeréves múltjába kapaszkodó történeti gentry-öntudata is kétségtelenül fokozza.

⁷⁶ Kállay Miklós (1887–1967), 1942 és 1944 között miniszterelnök. Visszaemlékezéseit lásd *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. I–II. Bp., 1991. (Extra Hungariam.)

Eszes, magát gyorsan feltaláló lélek, aki állásfoglalásainak gyorsan egymásra következő el-
lentmondásait szeretetreméltó pszichotechnikai műfogásaival, a cukor-kedvességével sze-
reti feledtetni. Hosszú közigazgatási gyakorlata, sokoldalú közszolgálatá és országismerete
nagy segítségére van a kormányzati gépezet hajtásában.

Gömbös, amikor 1932. okt. 1-én kormányt alakít, meghívja földművelésügyi minisz-
ternek. A Gömbös-kormányzat,⁷⁷ noha maga Gömbös taktikai okból, hogy azonnal magá-
ra ne zúdítsa a tőkét és a sajtót, a „zsidókérdését revízió alá veszi”, lényegében liberaliz-
mus-ellenes, a náciizmus felé hajló politikát űz, kétségtelenül mérsékeltebb formában.
De olyan személyekkel tölti meg a parlamentet és a hivatalokat, akik később – Gömbös
halála után – először földalatti, majd nyílt támogatói a nyilasmozgalomnak. Gömbös, ez
a rendkívül megnyerő modorú, hatalmas vonzóerővel, pers[o]nal szugnetizm-mel bíró
[utólagos beszúrással: *katoná*]politikus [utólagos beszúrással: *egyben kalandor*]
veti el kétségtelenül a sárkányfogakat, amelyek fokozatosan később a Darányi–Imrédy–
Teleki–Bárdossy kormányok alatt kinőttek. Mindenhová „fiatalembert” óhajtott élre ál-
lítani, elsősorban a katonatípusból. A fiatalságnak egyoldalú és túlzó [utólagos beszúrással
tollal: *elvi*] kultusza azonban nagy veszedelem a nemzetre és társadalomra mert a fiatal
lelkek tapasztalatlanságuknál fogva mindig hajlamosak a történeti folytonosság oktalan
és szükségtelen megszakítására, a katasztrófába kergető radikalizmusra. Az nem véletlen,
hogy az emberiség évezredek óta az öregek „bölcességére” épít, a kormányzatban nem
mellőzi a „szénatuszt” mint kiegészítő és korrigáló tényezőt. A tapasztalt öregebbeknek
a „csáklyásoknak” (Gömbös szava) [utólagos beszúrással tollal: *erőszakos és nem természetes*]
háttérbe tolása a politikai bölcesség megfoghatóságának a jele. Erre maga Gömbös is
egyhamar rájött. Az 1935-ös választáson sok éretlen, barátaitól ajánlott, műveletlen és
heves fiatalembert, a [utólagos beszúrással tollal: *politikai*] primitivizmus képviselőit hozott
be Gömbös a képviselőházba: ezek lettek később a nyilas korszak vezető emberei. Mint a
képviselőház alelnökét megkért, hogy figyeljem meg az új képviselők beszédeinek szel-
lemi színvonalát, állapítsam meg politikai értéküket, vajjon hasznavehetőek-e? Félév múl-
tán ebédre kért, hogy számoljak be tapasztalataimról. Feladatom [nem] volt nehéz, mert
a képviselők beszédeiről, a [ben]nük megnyilvánuló szellemi értékről, politikai magatar-
tásról és képességről néhány jellegzetes mondatban elnöklésem alatt jegyzeteket írtam.
Amikor ezeket Gömbös elé tártam, fölkiáltott: „ugyanígy gondolkodom én is rólok”. Nem
tagadta, hogy sokszor tévedett, amikor éppen ezeket az urakat jelöltette pártja képvise-
lőinek. Komolyan élt Gömbösben, akit sokan Naturburschnak, sőt a szerencse ágán a ha-
talomra feltört természetes embernek tartottak, a magasabb szellem őszinte tisztelete.
Meg vagyok győződve, hogy ha tovább él, eredeti radikalizmusa mindjobban csökkent
volna. Lehetséges, hogy tévedek s a konzervatívabb útra térésének látszatát csak testi erői
hanyatlásának lelki reflexe idézte elő.

*

⁷⁷ Gömbös Gyula és politikája eltérő értékeléséről lásd Gergely Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Bp., 2001.,
Vonyó József: *Gömbös Gyula*. Bp., 2014.

1944. III. 30. [Ceruzás feljegyzés, külön oldalszámozva Kornis kézírásával, 5 oldal, autográf. A szövegben Kornis számos rövidítést használt, ezeket az itt közölt szövegben a könnyebb érthetőség kedvéért feloldom. Kornis több helyen tett szögletes zárójeles megjegyzéseit sima zárójellel közlöm, megkülönböztetendő az utólagos értelmező beszúrástól. – D. A.]

Tegnap vacsoráztam Szombathelyi vezérkari főnöknél. Elmondta mi történt márc. 17-én a Salzburg melletti főhadiszálláson. Horthy, Ghyczy és ő úgy mentek ki, mint máskor: tárgyalni kell. Tudták, hogy 7 hadosztály van a határon. Kérdést is intéztek, Jagow jött, hogy ezek csak a „tancsapatok” (mint mindig, hazudtak). Ezért ellenintézkedést sem tettek, sereget szembe nem állítottak. (Ez nagy hibának bizonyult, mert akkor másképp tárgyalt volna Hitler velük, félvén a világbotránytól). Jámborul, naivan kimentek. Horthy dúlt arccal jött ki Hitlertől. Mi van? – kérdezték. Alig tudta elmondani: Hitler szemrehányást tett a Verräter Regierungról,⁷⁸ Kállayról; ő már tavaly nyáron kérte elbocsátását, azóta is megismételte – s mégis Kállay maradt, és tárgyalt titokban az angolszászokkal, sőt oroszokkal.⁷⁹ (Ez csak látszatra igaz, semmi lényegeset nem tett. A gyarló mulatós gentryt, Barcza⁸⁰ volt londoni követet küldte Svájcba, de semmi esély; Ullein-Reviczky a maga szakállára tárgyalt Kollontay asszonnyal, a stockholmi orosz követtel; Szentgyörgyi ankarai fecsegéséhez nem volt köze,⁸¹ pedig a németek azt hitték, Kállay küldte ki.) Engedte, hogy felforgató törekvések kapjanak lábra: szocialisták, kiszgazdák! – Most már nincs más hátra – mondotta Hitler – mint mi bevonuljunk Magyarországra. Ezt úgy kell tenni, hogy közös protokollt adunk ki Hitler és Horthy aláírásával: közös megegyezés alapján a közös oroszellenes védekezésre vonulnak be a német csapatok Magyarországra.

Horthy ellenkezett: ő csak mint vitéz Horthy írhatja alá, de ez a magyar alkotmány szerint érvénytelen, miniszterelnöki ellenjegyzés kell. Érintkezésbe kell lépni a magyar kormánnyal. Ezt Hitler nem akarta megérteni, Horthy dúlt arccal kijött tőle, kocsiját kérte, hogy elutazzék, s majd hazuról fog tárgyalni. Légi veszély van – vonat most nincs. Keitel⁸² ment keresztül a szobán: fogoly vagyok vagy szabad?

Ekkor Szombathelyi, mindezt tudva, ment be Hitlerhez. először állva: egy évvel ezelőtt itt voltam Stalingrad tragikus perceiben – kezdte, Hitler leültette. Milyen résztvétel voltam, most pedig hazámat akarják megszállni. – Azt hiszem, a csapatok már el is indultak! – felelte Hitler – Das Schicksal der Reichsverweser ist in meiner Hand⁸³ – Ekkor tárukt

⁷⁸ Áruló kormány [ném.].

⁷⁹ A Kállay miniszterelnöksége alatt folyó titkos tárgyalásokról részletesen tudósít emlékirataiban Szegedy-Maszák Aladár diplomata, 1943–1944-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. Lásd Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz...* I–II. Bp., 1996. (Extra Hungariam.)

⁸⁰ Barcza György (1888–1961), diplomata, 1938-tól 1941-ig londoni magyar követ. 1941-től Svájcban folytatott (sikertelen) titkos fegyverszüneti tárgyalásokat az angolszász hatalmakkal. Ezekről is részletesen beszámol visszaemlékezéseiben: Barcza György: *Diplomataemlékeim*. I–II. Bp., 1996. (Extra Hungariam.)

⁸¹ Szent-Györgyi Albert nem Kállay, hanem ellenzéki körök megbízásából tárgyalt a britekkel Törökországban a kiugrás feltételeiről és egy általa vezetendő új kormány felállításáról 1943 februárjában, igaz, a miniszterelnököt is előzetesen értesítette útjáról.

⁸² Wilhelm Keitel (1882–1946), 1938-tól a német véderő-főparancsnokság, az Oberkommando der Wehrmacht (= OKW) főnöke.

⁸³ A kormányzó sorsa az én kezemben van [ném.].

fel a szörnyű becsapás egész nagysága Szombathelyi előtt: a tehetetlenség toporzékoló dühe beszélt tovább előttem belőle. Mint a kormányzó törhetetlen híve, felelőssége tudatában most már csak arra gondolt, hogy az elfogatástól megmentse, s mint valami szentségtartót, épen hazavigye.

Ezért fölvetette a kérdést, nem lehetne-e a német csapatokat megállítani, mielőtt Magyarországra lépnének? Aztán megegyezésre jutni? – Erre Hitler hívatta Keitelt, ilyen irányban kérdezte. – Es ist unmöglich⁸⁴ – volt a válasz cinikusan. Fejtegette, hogy már át is lépték a magyar határt. Szombathelyi ekkor táviratot küldött a vezérkarhoz Budapestre, hogy ne legyen ellenállás. Majd tárgyaltak, hogyan lehet az operatív célú bevonulás benyomását kelteni. No jó – mondta Hitler – telefonálok Antonescunak!⁸⁵

Szombathelyi referált Horthynak, jelezve, hogy a közös protokollról Hitler lemondott. Egyebet különben nem lehet tenni, mert elfogják őket. (Ez szerintem jobb lett volna! Ugyanilyen kormányt a németek neveztek volna ki. Így Hácha⁸⁶ szerepe várt Horthyra.)

Ebédre mentek: Horthy jobbján Keitel, balján Ribbentrop ült; Hitler jobbján Szombathelyi, balján Sztójay.⁸⁷ Politikáról ebéd alatt szó sem.

Ebéd után Szombathelyi Ribbentrophoz ment be. Szemrehányást tett neki, amiért ide csukták őket. Szájára jött e szó: Erpressung,⁸⁸ Ribbentrop újra emlegette, hogy a magyar kormány cserben akarta hagyni a németeket. Szombathelyi védte Kállayt: neki külföldön is vannak vonalai, emlékezzék arra, hogy előre figyelmeztette isztambuli értesülése nyomán... s a német kémek átpártoltak. Kállayról semmi lényegeset soha nem tudott meg. Ribbentrop elég cinikusan viselkedett. Felajánlotta Szombathelyinek a miniszterelnökséget, ez Sztójayt ajánlotta. Elfogadták. Ribbentrop célzást tett arra, hogy a szomszéd államok hadserege is készen áll Magyarországra való bevonulásra. Ekkor értette meg Szombathelyi, miért mondta beszélgetésük végén Hitler, hogy mindjárt telefonál Antonescunak. (Később kitűnt, hogy a tótok Nyitránál és Kassa felett, a horvátok Csáktornya alatt, a románok Kolozsvár alatt seregeket csoportosítottak megrohamozásunkra. Ez a tény Horthyt és Szombathelyit némileg igazolja: Olaszország lettünk volna: Dalmácia, Albánia, stb.)

Délután Horthy Hitlernél volt újból. Már kedves volt, célját elérte. Horthy le akart mondani, minden áron visszatartotta. (Így a külföld előtt nem volt olyan szembeszökő az erőszak a „szövetséges” Magyarország ellen s a kormány is Horthy aláírásával legitim színezetet kapott.)

Estefelé a vonaton elengedték őket. Mikor Budapestre érkeztek d.e. 10 körül, a főváros már meg volt szállva, számos politikus elfogva (Sigray, Rassay, Baranyay, Zsilinszky stb.) Kállay még künn volt a vonatnál a fogadáson, de hazatérve, a Vár hasába az óvóhelyre menekült (innen napok múlva az alagúton kimenve kényszerült a török követségre

⁸⁴ Ez lehetetlen [ném.].

⁸⁵ Ion Antonescu (1882–1946), Románia *conducator*a, teljhatalmú diktátor.

⁸⁶ Emil Hácha (1872–1945), Csehszlovákia 1939-es feldarabolása és német megszállása után a Cseh–Morva Protektorátus névleges elnöke. A teljhatalmú német birodalmi megbízottakkal szemben nem rendelkezett érdemi mozgástérrel.

⁸⁷ Sztójay Döme (1883–1946), katonatiszt, politikus. 1935-től berlini magyar követ, feltétlen németbarátságáról híresült el. A német megszállás után Magyarország miniszterelnöke (1944. március–augusztus).

⁸⁸ Zsarolás [ném.].

menekülni; Bethlent is keresték, a várban volt, napok múlva ugyanúgy elmenekült, hová? – nem tudható).

Szombathelyi megvetéssel beszélt. A bevonuló németek megparancsolták, hogy magyar katona az utcán nem mutatkozhat (kaszárnya-áristom); a két héttel [korábban] megindult mozgósítást megtiltották. Ez a hadseregben végre felháborodást keltett. Szombathelyi beszélt Weichs⁸⁹ vezérezzredessel a déli sereg főparancsnokával, hogy így akarnak velünk együtt harcolni? Azt hiszi, hogy ez lelkesedést kelt? Weichs megszüntette a magyar honvéd-zárlatot, megindította a mozgósítást („Dummheit”⁹⁰).

A németek meglepődtek, hogy itt nyugalom van. Azt hitték (l. Imrédy párt hozzájuk juttatott memoranduma, nyilas besúgás), hogy itt „lázas” készül – és semmi!

Szombathelyi szerint a jobb érzésű német előkelő katonák (nem az örökké hazug Keitel, a főgangster) mint Zeissler⁹¹ vezérkari főnök, Jodl⁹² tüzérségi főparancsnok mint régi bajtársak röstelkedtek, nem mertek a szemébe nézni. Azt is megtudta, hogy a terv a szlovák, horvát, román csapatoknak régi bécsi recept szerint való ránk uszítása mellett a honvédséget, ha ellenáll, leszerelték volna s felszerelték volna a hazai németeket és egyéb nemzetiségeket. Boldogok lettek, hogy minden simán ment s a kormány négy nap múlva megalakult a külföldön pedig gemeinsame Vereinbarungen⁹³-t hirdettek. Amikor már szerda délben sem volt magyar kormány, Ribbentrop felhívta Vesselmayer⁹⁴:⁹⁴ mondja meg Horthynak, hogy ha estig nincs kormány, Antonescu megindul ellenünk seregeivel.

Szombathelyi vezérkari főnök előadása a főhadiszállásról 1944. március 18.

⁸⁹ Maximilian von Weichs (1881–1954), 1942-ben az ő alárendeltségébe tartozott az orosz fronton harcoló 2. magyar hadsereg. Ő dolgozta ki Magyarország katonai megszállásának tervét. 1943-tól a balkáni haderők és az F hadseregcsoport parancsnoka.

⁹⁰ Ostobaság [ném.].

⁹¹ Helyesen: Zeitzler. Kurt Zeitzler, 1942 szeptembere és 1944 júliusa között a német szárazföldi haderő vezérkari főnöke. (<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/who/zeitzler.html>. Legutóbbi megtekintés: 2019. augusztus 19.)

⁹² Alfred Jodl (1890–1946), az OKW hadműveleti irodájának vezetője. Keitel mellett vezérkari főnök.

⁹³ Közös megegyezés [ném.].

⁹⁴ Helyesen: Edmund Veessenmayer. A német megszállást követően teljhatalmú magyarországi megbízott és német követ.